

credo

evangélikus folyóirat

XXX. ÉVFOLYAM
2024/1. • 2200 FT

LEGYEN „Az Isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot...”
(JÓZSEF ATTILA)

TÁNC

Tartalom

ISÓ M. EMESE: <i>Bárhol</i>	1
FÁBRI GYÖRGY: <i>Nem válaszolnak</i>	3
HAFENSCHER KÁROLY: <i>Csendben – Isten közelségében, ahol az áhítat átitat</i>	10
FARKAS ARNOLD LEVENTE: <i>a szegény</i>	20
TÁTRAI ZSUZSANNA: <i>Evangélikus hagyományok, evangélikus hitélet</i>	23

Körkérdés – Istentisztelet a templom falain kívüül 29

MOLNÁR LILLA: <i>Az ünnepnap megszentelése</i>	30
BENYUS JÁNOS: <i>Készítjük mi is a szívünket</i>	32
LÁSZLÓ VIKTOR: <i>Az az a nap! – Közösen Jézusért</i>	33
SIMON RÉKA – SZODOLY ROLAND: <i>Szélrózsza ünnep</i>	35
VERESE EMESE-GYÖNGYVÉR: <i>Kása ünnep hétfauban</i>	37
SIMONKAY MÁRTON: <i>„...Zöld erdők, s virágok ünneplik”</i>	39
BODA ZSUZSA: <i>A rendhagyó égi ajándékai</i>	41
GÁNC S TAMÁS: <i>Vagyok lenni sétáló ember</i>	42

VARGA GYÖNGYI: *Együnk, igyunk, vigadjunk!*

Tivornyázás a bibliai Izraelben 44

SCHÖN KÁROLY: *A csevegés évtizedei | Szöveg hely* 54

Az esküvő életed legboldogabb napja 57

BOJTOS ANITA: *Alkoholfogyasztás a társadalmi probléma és a nemzeti tradíciók határán* 58

PETRŐCZI ÉVA: *Károlyi Gáspár hagyatéka* 63

CSEPREGI ZOLTÁN: *Hítvita vagy generációs feszültség?*

A Sopronyi piros tyukmony 64

LÁSZLÓ FERENC: *A hős meghajol*

Egy udvariassági gesztus változatai Jókainál 71

SZARKA MÁNDITY KRISZTINA: *Szöveget üt, és fején találja* 78

NEGYELA LÁSZLÓ: *„Ez így jó”*

Interjú Maklár Ákos görögkatolikus pappal 83

RAKONCZAY RITA: *A hit lángja*

A konfesszió megjelenése az európai és hazai kályhaművészetben 89

JAHODA SÁNDOR: *Flóra-versek* 107

HEGEDŰS ATTILA: *A lelki és testi zsarnokság útja* 110

FERENCZFI JÁNOS: *Megmosdani volna jó* 112

Bárhol

→ ISÓ M. EMESE

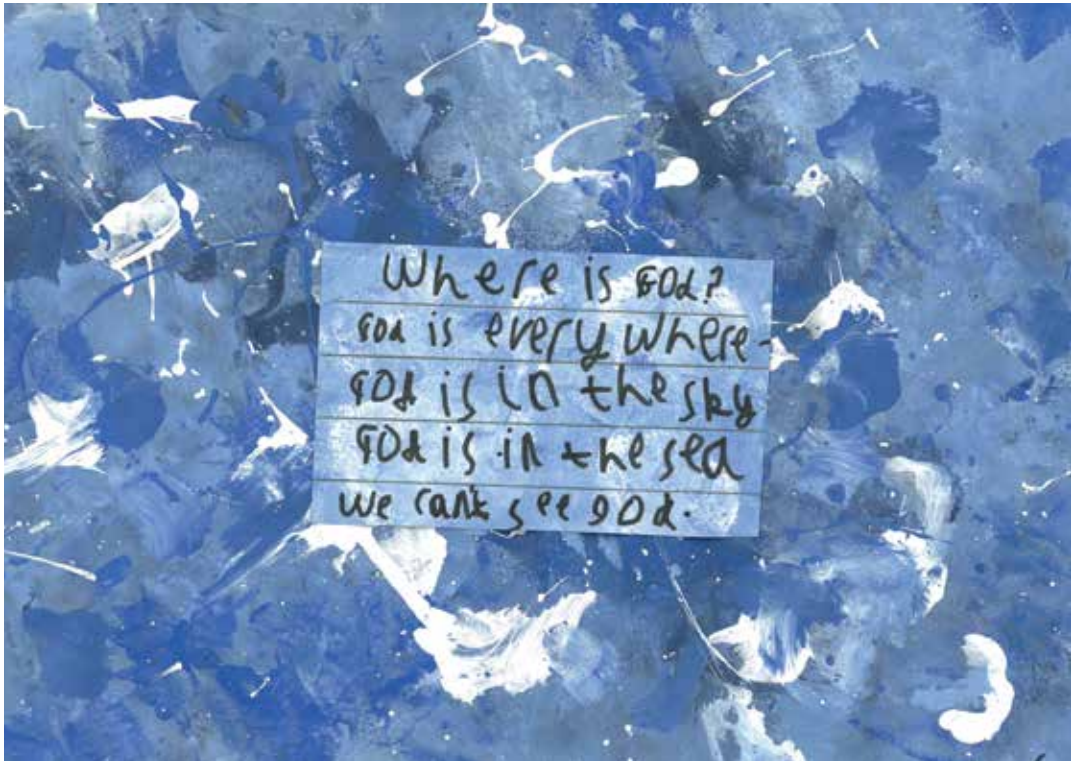
„Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot”
(József Attila)

Szeretnénk hinni, hogy az istentisztelet a templom falain kívül is zajlik: mind bízunk benne, hogy mindennapi tevékenységeink során is megmutatkozik hitünk, hiszen Luther tanítása szerint a becsületesen végzett leghétköznapibb munka is lehet istentisztelet. De mik azok a helyzetek, amikor tudatosan is odafigyelünk arra, hogy helyet kapjon a szentség megélése? Melyek azok az események, amelyek képesek „istenszolgálattá” lenni életünk bármely területén, vagy másképp kérdezve: milyen ceremoniális keretek a feltételei annak, hogy Krisztusra mutató módon működjünk, amelyeket mi magunk is igyekezhetünk megteremteni napról napra életünkben? És mit tehetünk akkor, amikor az egyes „ünnepek” kellékei fontosabbá válnak, és „határátlépése(ke)n” kapjuk magunkat?

Ezekre a kérdésekre kerestük a választ szerkesztőtársammal, Mádl Jankával már akkor is, amikor egyetemistaként egy fiktív kiállítás anyagán dolgoztunk. A *Vallás és vigadalom – Az egyén és a művész helye a 16. századi Németalföldön* című elképzelt tárlat megalkotása során – többek között – arra tettünk kísérletet, hogy közelebbről is megmutassuk, milyen, a hivatalostól eltérő formái vannak az istenhit gyakorlásának, illetve általában a világi ünnepek milyen tartalmakkal töltődnek meg, hogyan jelenik meg bennük a szakralitás. Például egy esküvőt (lagzival) magunk elé képzelve könnyű belátni, milyen széles skálán mozoghatnak (persze nem kötelező érvénnyel) akár csak egyetlen nap alatt is az emberi érzelmek az egymásba vetett hit megélésétől a meghatódottságon át az önfeledt

öröm megtapasztalásáig, sőt a karneváli dorbézolás megízleléséig. Munkánk során a szigorú szabályok között megélt ünnepek mellett főleg a társadalom számára szelepként szolgáló eseményeket és a kifejezetten hétköznap alkalmakat kerestük. Ennek megfelelően olyan késő középkori és kora újkori mindennapi tárgyakat néztünk végig, amelyek segítségével képet kaphattunk arról, hogy milyen – rítusokkal átszótt – cselekmények keretében kaptak értelmet a használatuk során. És persze a tárgyakon megjelenő ábrázolások révén megelevenedett előttünk a néhol babonákkal, különös hiedelmekkel átszótt hitvilág és egy csak erre a földrajzi közegre jellemző műveltség is – éppen egy olyan helyszínen és korszakban, amikor a protestánsokat üldözték, tehát a hitük megélésének lehetőségei máshogy kellett, hogy alakuljanak. Talán még kiélezettebb jelentősége volt annak is, hogy vannak-e alkalmak, amelyek keretében – hangos szóval, énekkel, tánccal és dobantással is – meg- és kiélhették fájdalmukat, bánatukat. Így ismerkedtünk meg addig számunkra ismeretlen jelenségekkel vagy éppen a jól ismert ünnepekkel új meg új köntösben. Ilyenek voltak az úgynevezett „bozótprédikációk”, a tojástánc, a Morris-tánc (avagy bolondok tánca), a karneváli világ és a hozzá kapcsolódó furcsa szokások, akár Cibere vajda és Konc király párbaja, a falusi mulatságok és búcsúk, valamint a középkori eredetű diákhagyományok, köztük a búcsúzások (ballagások) rögzült ünnepi formái.

Az alkalmak némelyike természetesen ma is tovább él szokásrendszerünkben, de jó részük elkopott, lecserélődött vagy egyszerűen kiürült.

Éppen ezeket a jelenségeket kezdtük számba venni, amikor másik szerkesztőtársammal, Bojtos Anitával erre a lapszámra készültünk. Azzal szembesültünk, mennyi szokás átalakult, majd elveszett, hogy újra felfedezzék maguknak közösségek – sokszor egyházi háttér nélkül, különleges kulturális élménnyé alakítva őket.

Arra is rá kellett jönnünk, hogy talán sokan gyakorlatlanok vagyunk benne, mert nincs bevett eszköztárunk, mégis számtalan lehetőség kínálkozik arra, hogy gazdagabbá tegyük hitéletünket – s erre most, amikor a népszámlálási adatokból úgy látszik, hogy Magyarországon is nagyobb számba kerültek a vallástalanok, és Európában is a szekularizáció a fő trend, amely folyamatokban az eredmények tanúsága szerint ráadásul a protestánsok élén járnak, különösen is oda kell figyelniük. Már csak azért is, mert szembe kell néznünk azzal, hogy ne csak tradicionálisan, a keresztségek révén

tartsuk magunkat az egyházhhoz tartozónak, hanem kötődésünk erős legyen.

Szükségünk van tehát szertartásokra, ceremóniális keretekre, hogy meg tudjuk tisztelni és ünnepelni az élet apró, Istentől kapott örömeit, és közben erősödjünk keresztény identitásunkban a hitünk által. Az ilyen egyszerű, természetesen jövő „istentiszteletek” helyét és becsületét vissza kell szereznünk, hiszen ha a közösség ápolja – egyik – saját, számára érthető és beszélt, jelentésrétegekben gazdag belső nyelvét, kifejezési eszköztárát, azzal alakítja és gazdagítja kulturális életét, a bensőséges, az összetartozás, a beavatottság érzetét kelti, így az elkötelezettség és az áhitat mértékét is növeli.

A kérdés- és problémakört szerzőink segítségével történeti és művészeti távlatba helyezve mutatjuk be a belső szobától a nyilvános térig, érintve életünk különböző tereit, s megmutatva, hogy életünk minden területén jelen lehet az isteni gondviselés. ■

Nem válaszolnak

→ FÁBRI GYÖRGY

A vallás vigaszfunkciójának közhelyszerű felfogása, hogy egyéni vagy társadalmi bajok idején megnő a spiritualitás és ezzel a vallás, az egyházak vonzereje. S mint minden közhely mögött, ennek kapcsán is megtaláljuk az általános tapasztalatot, amely történetileg valóban ezt mutatta. Emellett akár a pszichológia, akár a szociálpszichológia vagy a történelem-egyház-történet evidenciáit tekintjük, a spiritualitás megnövekedése az egyes ember és a közösségek részéről is logikus és jól alátámasztott reakció.

Innen nézve az elmúlt évek történései és folyamatai szinte terelték a társadalmat a vallásosság, az egyházak felé. A világjárvány sokkja, a gazdasági válságból fakadó egzisztenciális kiszolgáltatottság, a szomszédunkban zajló háború, a világszerte nem szűnő, sőt brutálisan fellobbanó erőszak, a kényelmes egyensúlyok teljes megbomlása a napi hírek ritmusában billentik ki biztonságérzetünket. A klímaszorongás, az elmagányosodás, a gyűlölet mindennapossá válása, az értékek és identitások elbizonytalanodása pedig folytonos alaptónusként rombolja lelki egészségünket, zavarja össze önmeghatározásunkat, jövőképünket.

Mégsem láttunk fordulatot az egyházak megszólító erejének érvényesülésében Magyarországon. Nem lettek tele a templomok, nem nőttek a gyülekezetek és a bennük zajló aktivitás, sőt. Adatszerűen is ezt közvetítik a 2022. őszi népszámlálás eredményei: a magukat valamilyen valláshoz, felekezetekhez sorolók száma és aránya jelentős mértékben csökkent. Tekinthetjük ezt egyfajta egyházkritikának is: nem volt

meghallásra érdemes mondandójuk-mondandónk a kereső, kapaszkodni vágyó emberek számára.

De éppen a bizonytalanságok korában lehet érdekes azoknak a tényezőknek a vizsgálata, amelyek nem a kifejezetten vallástalanokat, hanem a „valamilyen módon” keresőket, távolodókat vagy közömbösöket jellemzik. Ennek az attitűdnek az elemzése mind a társadalmi mentalitás megismerésében, mind az egyházak missziós mozgásterének és gyengeségének feltárásában segíthet. Jelen írás adatalapú kiindulópontokkal próbál hozzájárulni ehhez, részint a KSH adatbázisai, társadalmimentalitás-kutatások, részint saját kutatási anyagok alapján.¹

A téma sajátossága, hogy bizonytalanságokat vizsgál, ezért a vonatkozó adatokat kell előbb körvonalazni. Ilyenek mindenekelőtt a 2022-es népszámlálás vallásosságra vonatkozó eredményei. Ezek feldolgozása során egy adattípus eddig sajnos a statisztikai trükközés kapcsán került legtöbbször szóba: a „Mi a vallása, felekezete?” kérdésre nem válaszolók rendkívül magas száma (3,4 millió fő, a teljes népesség 40%-a) alkalmat adott arra, hogy a jelentős létszámú veszteségekkel szembeülni kénytelen felekezetek az arányok kiszámolásához számukra kedvező módon vegyék figyelembe ezt az igen népes csoportot.

Ezzel nem is a nyilvánvaló önámítás a gond. Hanem az, hogy kikerüli (sőt rossz színben tünteti fel) annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy vajon milyen motivációi lehetnek ennek a magatartásnak, mit jelez a társadalom és az egyházak számára,

→ *Fábrí György* (1964): habilitált egyetemi docens, az ELTE PPK Társadalmi Kommunikációs Kutatócsoportjának vezetője, az MEE Északi Egyházkerületének felügyelője. Kutatási területe a felsőoktatás- és tudományozsziológia, a tudománykommunikáció, a társadalmi kommunikáció és az egyházszociológia.

egyáltalán, mit mutat a magyarországi népesség mentális állapotáról és azon belül a vallásosság szerepéről. Egyházi szempontból ezért is lényeges foglalkoznunk vele, hiszen a korunkra jellemző vallási élmény, megragadás és közösségi lét alaposabb megismerése segíthet abban a teológiai frissülésben és missziós újrapozicionálásban, amely megítélésem szerint Magyarországon is a kereszténység nélkülözhetetlen feladata. Ezt szolgálja, hogy a statisztikai adatbázisok és azokhoz kapcsolódva a döntően saját kvantitatív kutatások elemzései alapot kínálnak a tartalmasabb – hitmegélési, valláselméleti és -filozófiai, valláspszichológiai, kognitív tudományi és morálfilozófiai – vizsgálatok számára. Jelen tanulmányban ezt az adatelemzést mutatom be, jelezve, hogy mely kérdéseket tartom érvényesnek és végiggondolandónak az utóbbi diszciplínák felől megközelítve.

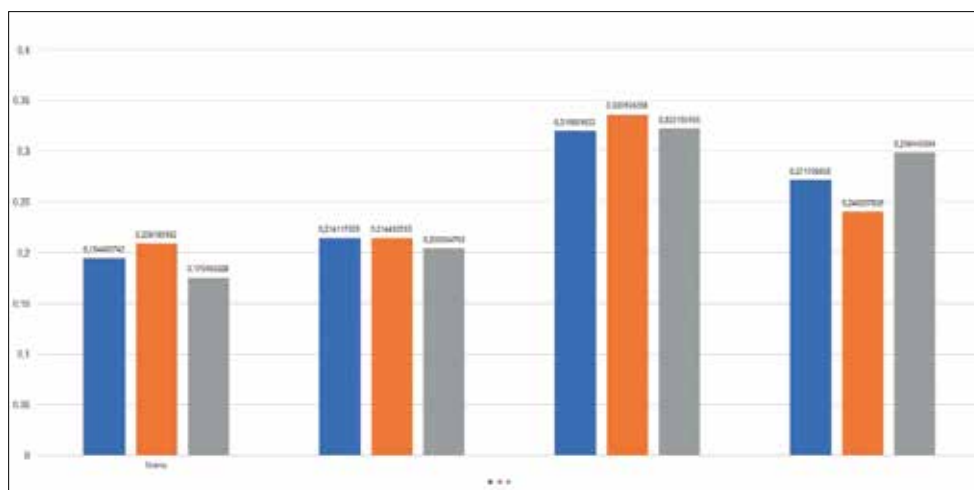
Hogyan számoljunk a nem válaszolókkal?

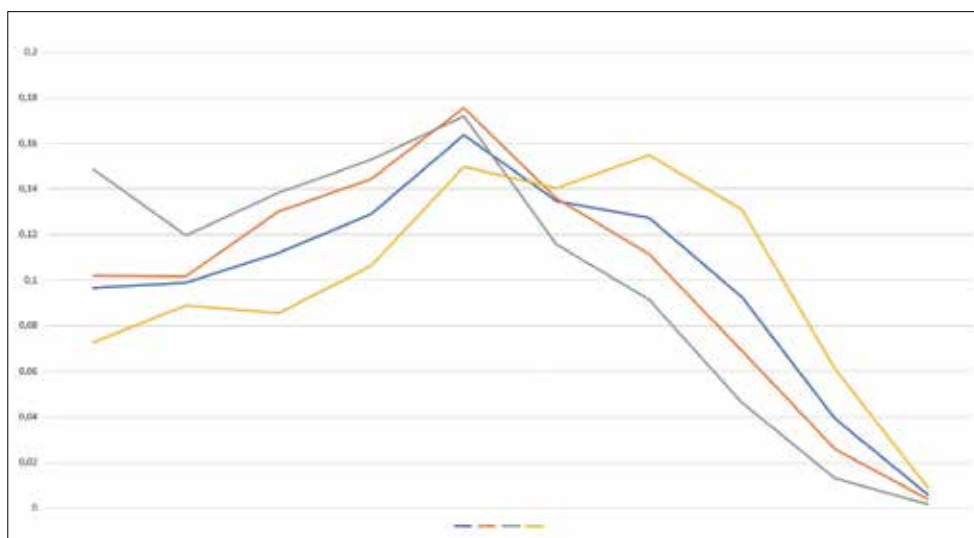
A nyers eredmények alapján azt látjuk, hogy 3 852 533 fő nem válaszolt a vallási, 1 086 239 fő a nemzetiségi és 2 712 209 fő az egészségi állapotra vonatkozó kérdésre. A részadatok elemzése alapján az látszik, hogy mintegy 10%-nyi megkérdezett a három opcionális kérdés közül egyikre sem válaszolt. Akár tudatos elutasítóként, akár az érdeklődést teljességgel mellőzőkként interpretáljuk őket,

elmondható, hogy magas azoknak a száma, akik számára a nemzeti közösséghez tartozás meglehetősen indifferens motiváció még egy olyan csekély energiaigényű közreműködéshez is, mint egy kérdőív néhány rubrikájának a beikszelése.

Ugyanakkor az is bizonyos, hogy legalább hárommillióan vannak, akik a vallási kérdésre nem válaszoltak. A nem válaszolók teljes állományának korosztályi összetétele markánsan eltér az átlagtól: míg a népesség egészét tekintve az ötven év alattiak aránya 60%, a fiatal felnőttek 40,5%, addig a nem válaszolók körében dominánsabbak a fiatal felnőttek: az ő arányuk 45%, a hatvan év alattiaké pedig 65%. Megfordítva, az utóbbi csoport 43%-a tartozik ide, míg a húsz-hatvan közöttiek 44,6%-a, az idősebbeknek pedig a 31,9%-a. Az életkorhoz hasonlóan egyértelműen értelmezhető a többi statisztikai jellemző is: minél kisebb egy település, annál kevesebben nem válaszoltak. Az országos 40%-ot a tizedével haladja meg a fővárosi, és ugyanennyivel kisebb a községekben lakók aránya, tehát a köztük levő különbség igen jelentős, közel a tizedével vannak többen a fővárosiak, és ha nem is ilyen mértékben, de a városokban jóval több a nem válaszolók aránya. Ha pedig az életkor és a lakhely közös metszetét tekintjük, akkor a nem válaszolók legmagasabb, közel 50%-os állománya a fővárosi és nagyvárosi félmillió húsz-huszonkilenc éves közül került ki, míg a másik végletet a községekben lakó

▼ 1. ábra. Nem válaszolók/nem vallásosok aránya településtípusonként (saját számítás a KSH adatai alapján)

▲ 2. ábra. Vallások/nem vallások/nem válaszolók aránya életkori megoszlásban (saját számítás a KSH adatai alapján)

hatvan–nyolcvan év közötti hatszázezer lakos teszi ki, akiknek a negyede sem tartozik ide. (1. ábra)

Ez persze visszaigazolja a vallásosságról kialakult intuitív képünket (városi visszaszorulás – vidéki erősség), azonban számunkra most a nem válaszolók attitűdje a lényeges. E tekintetben ugyanis az iskolázottsági adatok más megvilágításba helyezik a számokat. A nem válaszolók között és a teljes népességben belül közel azonos az iskolázottak aránya (érettségizettek 29%–28%, diplomások 18%–19%), vagyis a választól való tartózkodásnak ez nem indikátora. Hasonló a helyzet a gazdasági aktivitás terén is, ahol egyedül az ellátottak tekintetében alacsonyabb szignifikánsan, közel 5%-kal a nem válaszolók aránya – ez nyilvánvalóan összefügg az életkori megoszlásban talált különbséggel, az idősebbek nagyobb válaszolási kedvével.

Mindebből arra következtethetünk, hogy általánosságban a nem válaszolók szociáldemográfiai profilja követi a lakosságét, kivéve a fiatal felnőtt városiakét, akik között érdemben magasabb az arányuk. Vagyis szociológiai profil szerint a leginkább dinamikus, egyszersmint kellő felelősséggel bíró társadalmi csoport a nagyobb mértékben elutasító e kérdés megválaszolásában. De vajon ez egyet jelent-e a vallásos érzület vagy az egyházak elutasításával?

Ennek megválaszolásához érdemes egy eddig kevésbé elvégzett összehasonlítást is megtennünk, nevezetesen a vallást egyértelműen elutasító, ugyancsak milliós népességnek és a nem válaszolóknak a jellemzőit rávetíteni a vallási kérdésre pozitívan válaszolókéra, szem előtt tartva, hogy az utóbbiak esetében nem felétlenül van szó vallásosságról. Az adatsorok azt mutatják, hogy ugyan nem jelentős mértékben, néhány százaléknival, de a nem vallásosak a nem válaszolókhöz állnak közelebb mind az iskolázottság, mind a gazdasági aktivitás tekintetében. Az életkor és a lakhely azonban némileg eltér, az ötven év alattiak és a nagyvárosiak valamivel nagyobb arányban nem válaszoltak. A regionális különbségek ugyanakkor szembetűnőek: míg a nem válaszolók aránya Budapesten 44,5%, addig Zala vármegyében 33,3%. Viszont az is látszik, hogy a határozott nem vallásosság („Nem tartozom vallási közösséghez”) területi eloszlása alig érintkezik a nem válaszolókéval (2. ábra).

A vallási hagyomány mint mentális védelem?

A népszámlálási adatok mélyebb elemzése alapján tehát azt láthatjuk, hogy általánosan nem a szociodemográfiai tényezők játszanak döntő szerepet

a nem válaszolásban. Két kivételt látunk: egyfelől a nem vallásosak arányaival való együtt mozgást (márpedig a vallásosság erős összefüggést mutat a lakhellyel, az életkorral és a kulturális státusszal), illetve a jól ismert életkori hasonlóságot a vallásosság/vallástalanság indikátoraiként. Ebből kitűnik, hogy szociodemográfiai jellemzőiket tekintve a nem válaszolók közelebb állnak a nem vallásos csoportokhoz, így jó eséllyel ők is inkább a vallással és/vagy az egyházakkal szemben elutasítók közé tartoznak. Ez azért fontos számunkra, mert így pontosabban tudjuk rájuk vonatkoztatni az egyéb, az egyéni és társadalmi mentalitást, lelkiállapotot feltáró kutatási eredményeket.

Ezek között első helyen említendő a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért támogatásával végzett Hungarostudy idősoros felmérés² a magyar társadalmi lelkiállapot különféle aspektusairól. Ennek eredményei a magyar népesség testi és lelki állapotának jól ismert negatív tendenciáit mutatják, amelyeket hazai és nemzetközi kutatások is megerősítenek. Egyházi megközelítésből külön érdekes, hogy ezeket a problémákat a vallásosság dimenziójával állítják összefüggésbe a szakemberek.

A vallásosság mentális állapotokra gyakorolt hatását nagyban meghatározza, hogy egyáltalán mennyire van jelen a vallásosság egy adott közösségben. A népszámlálás adataival és minden hasonló kutatási eredménnyel összehangban a Hungarostudy is a vallásosság, különösen az egyházas vallásosság jelentős visszaszorulását jelzi. A nem hívők aránya a 2002-es 25%-ról 2021-re 37%-ra nőtt, míg a vallásukat nem gyakorlóké 18%-ról 21%-ra, tehát összességében 58% azoknak az aránya, akik számára indifferens tényező a vallásosság. Ezt érdemes összevetni a fent részletezett népszámlálási adattal, hiszen ott a magukat vallási közösséghez nem tartozónak mondók aránya 16%, ami megerősíti, hogy a nem válaszolók között jelentős többségben lehetnek a vallástól távolabb állók. Ezt húzza alá, hogy 40% azoknak az aránya, akiknek nem fontos a vallás, és azoké, akik kissé fontosnak tartják – feltételezhetően ez a háttér jellemzi a népszámláláskor nem válaszolók vallási affinitását is. A maguk módján vallást gyakorlók

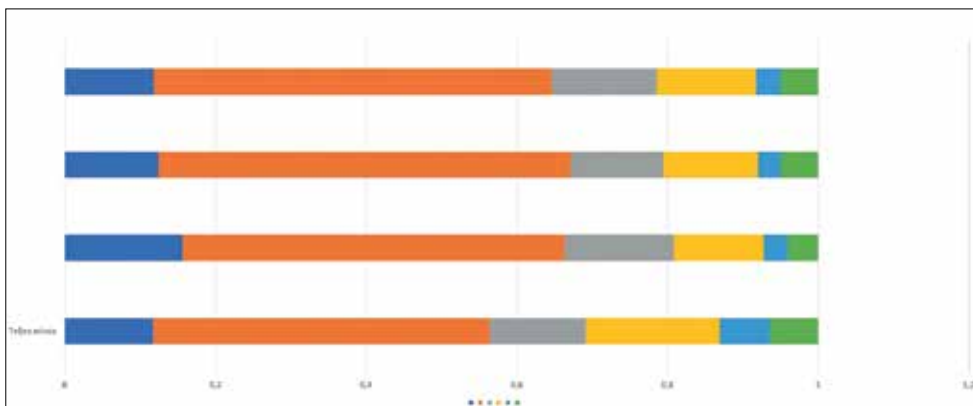
száma viszont 27-ről 32%-ra emelkedett, ők azonban nagy valószínűséggel az egyházas vallásosságból léptek ki, amely az egyházban vallást gyakorlók esetében 17%-ról 5%-ra csökkent, vagyis ugyanolyan mértékben, mint a vallásukat rendszeresen egyházi keretek között gyakorlók esetében, csak ott 13%-ról.

A számok csökkenésén túl a vallásosság társadalmi erejének megcsappanását mutatja, hogy jelentősen meggyengült a vallásos hit és a mentális-lelki jóllét között korábban fennálló egyértelmű pozitív összefüggés. Például amíg a depresszióval küzdők a maguk módján vallásosak között voltak a legtöbben, a számarányuk a 2021-es eredmények tekintetében a vallásukat gyakorlók között volt a legmagasabb. Viszont ez az érték a harminc-negyvenöt év közöttiekénél a vallásukat rendszeresen gyakorlók körében a legalacsonyabb, amelyet a vallás fontossága érdemben nem befolyásol. A szubjektív jóllétet mérő Well-Being Index³ sem igazolja a vallás pozitív hatását, a nem hívők értékei ugyanis még jobbak is a vallásosokéinál.

Mindez fontos adalékokat kínál a népszámláláskor nem válaszolók alaposabb megismerésének tartalmi-valláspszichológiai kutatásához. Láthatjuk, hogy ők döntő részben valóban nem csupán távolabb vannak az egyházaktól, hanem a vallási érdeklődésük is csekély, illetve nem létező. Életstratégiájuk semmivel sem tűnik bizonytalanabbnak, és a mentális állapotukban sem feltételezhetünk szignifikáns különbséget más csoportokéhoz képest. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy hagyományos kvantitatív eszközökkel csak nagyon korlátos eredményeket hozhat ennek a csoportnak a kutatása.

„I did it my way” – a Sinatra-doktrína a fiatalok körében

A számosított adatokból is egyértelműen látszik ugyanakkor, hogy Magyarországon merőben korlátozott az egyházaknak a társadalmi közérzületre, a mentalitásra való ráhatása. És ebben még a transzcendencia iránti affinitás szélesebb körű megléte sem kínál kedvező terepet. Ezt azért érdemes megemlítenünk, mert a reprezentatív kutatások alapján a nem válaszolók – számottevő

▲ 3. ábra. Vallásosság az evangélikus középiskolákban (forrás: saját kutatás, 2023)

arányuk ellenére – nagy valószínűséggel nem határozottan vallástalanok, csak az egyháziasság áll tőlük távolabb, vagyis a „maguk módján vallásosak” kutatási kategóriába tartoznak.

Két olyan adatbázis is rendelkezésre áll, amelyből feltárhatjuk ennek az egyházaktól való távolságtartásnak néhány aspektusát. Egyebek közt azt, hogy vajon milyen szerepet játszanak benne az egyházi hagyományt kifejező, abban formálódott ceremóniák, rítusok. Ez azért is érdemi kérdés a fiatalokat tekintve, mivel „a formalitások” kevésbé kétségesek azok számára, akik szocializációjukkal „belenőttek” az egyházak társadalmi létét keretező gyakorlatba, vagy éppen eltávolítónak találják azt.

Erről a saját benyomások mellett többféle adat is rendelkezésünkre áll. A 2022-es népszámlálás korosztályi megoszlása egyértelmű: a tíz–huszonkilenc év közöttiek 34%-a vallotta magát valamilyen felekezethez tartozónak, míg 44%-uk nem kívánt válaszolni erre a kérdésre. Más kutatások pontosabban mérik a vallási affinitást: az említett Hungarostudy szerint a fiatalok 6%-a gyakorolja a vallását, egyházi keretek között rendszeresen csak 2%-uk. A Magyar Ifjúságkutatás 2020 értékeit alapul véve az egyházi tanítás szerint vallásosak aránya a tizenöt–tizenkilenc évesek között 5% volt. Sőt továbbmenve, az evangélikus egyházi iskolákba járó 10–12. évfolyamos diákok között is csak 10% az arányuk.

Hogy miért lehet érdekes az egyház ceremoniális megnyilvánulásaihoz való viszonyuk? Mert közben

mind az országos ifjúsági, mind az evangélikus egyházi iskolai mintán évről évre magas, 50% körüli a maguk módján vallásosak aránya. Vagyis nagyon is jelen van a transzcendencia iránti nyitottság, csak éppen az egyháziasság nem ragadja meg őket. Ennek lehet az egyik motívuma, hogy miképpen tekintenek az egyház intézményesült megnyilvánulásaira (3. ábra).

Nehéz értékelni, hogyan hat rájuk például az istentiszteleti forma, hiszen alig vesznek részt rajta. Az országos mintán legfeljebb 2%-uk jut el értékelhető gyakorisággal vallási alkalomra. Az egyházi intézményekben ez az arány lényegesen nagyobb, a diákok mintegy negyede számol be érdemi sűrűségről (legalább havi egy-két alkalomról), ezért az ő viszonyulásuk informatív lehet. Feleannyian vannak a körükben, akik számára többnyire nem unalmasak az istentiszteletek, de a negyedük számára igen. Ezzel együtt a templomba járók fele szerint jó istentiszteletre járni, de figyelemre méltó, hogy a negyedük szerint nem. Jelentős többsége van ugyanakkor azoknak, akik majd egyházi esküvőt szeretnének kötni (közel a négyötödük), ami a ceremoniális hagyományok erősségét is jelzi. Érdekes viszont, hogy a maguk módján vallásosak sem gondolják érdemben unalmasabbnak a templomi alkalmakat, a negyedük szerint jó rendszeresen járni istentiszteletre, sőt több mint 30%-uk számára fontos az egyházhoz tartozni.

Ami viszont azt mutatja, hogy mennyire nem esik egybe az egyház tanítása szerinti vallásosság és a transzcendencia iránti nyitottság, az az utóbbi megélésének magas aránya a maguk módján vallásos fiatalok körében. A Teremtő mély tiszteletét közel a kétharmaduk vallja, az Istennel való egységben levést közel az egyharmaduk érzi, és csupán az egynegyedük nem vagy inkább nem. Jellemző azonban, hogy az egyházhoz való személyes kapcsolódásuk még gyengébb, hiszen a személyes gondolataikkal csupán 17%-uk fordulna lelkészhez.

Még élesebben mutatkozik meg mindez a keresztény hittételek elfogadásában. A világ Isten általi teremtettségét 57%-uk, a halál utáni életet és az isteni gondviselést a bő kétharmaduk fogadja el. Istenben közel a háromnegyedük hisz, és hasonlóan sokan elfogadják, hogy Jézus Krisztus Isten Fia, amit ráadásul 54,7%-uk teljes mértékben vall. Az is külön megemlítendő, hogy az elutasítások aránya 10% alatt van szinte az összes állításnál (4. ábra). Mindez bizonyítja, hogy itt az egyházi tanítások és a vallásosság közötti diszcrepanciát találjuk – a tartalmát azonban nem tudjuk megragadni hasonlóan kvantitatív módon.

Vallás pusztán a psziché határain belül?

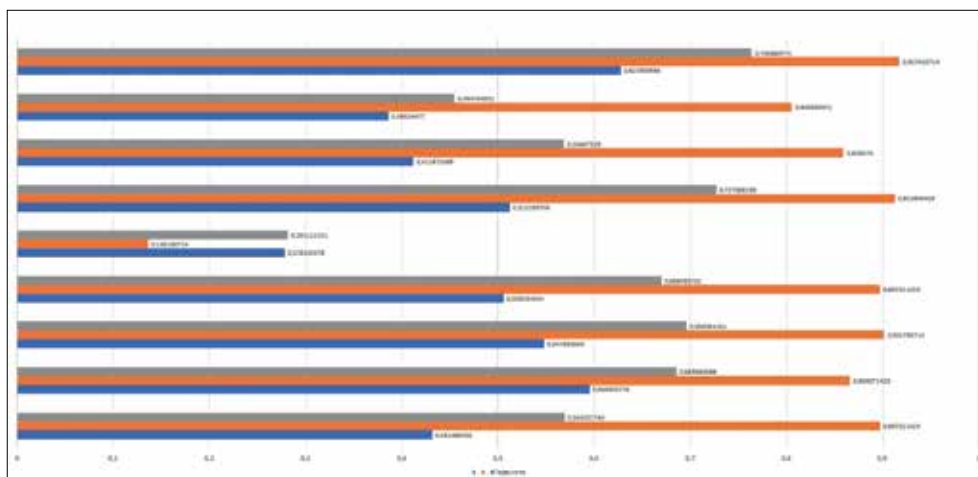
Az eddigiekben a maguk módján vallásos önmeghatározók és a népszámlálás vallási kérdéseire

nem válaszolók lehetséges jellemzőit vizsgáltuk. Kiderült, hogy a meglévő adatbázisok alapján a vallási, illetve társadalmi mentalitásbeli karakterisztikájuk csak korlátozottan rajzolható meg. A róluk való kvantitatív alapú tudásunk kiterjesztése, elmélyítése és aktualizálása azonban nem csupán az egyházak önképe vagy missziós stratégiája szempontjából szükséges ismeret, hanem magának a vallási jelenségnek a megértését teszi teljesebbé.

Hiszen nézzük meg korunk három, gyakran hangoztatott kulcsfogalmát: *szekularizáció, értékválság és a népegyházi jelleg felbomlása*. Ezek csak első pillantásra dominánsan egyház-, illetve társadalomszociológiai fogalmakkal megragadható fejlemények. Természetesen ilyen módszertanra és szemléletre is szükség van – ahogy a jelen tanulmányban is alkalmaztunk ilyeneket. Azonban az euroatlanti kultúrkörnek az a sajátos transzcendenciafelfogása, amelyet kereszténységnek hívunk, benne nagy hangsúllyal a krisztusi megváltástanon, eredetében és üzenetében kifejezetten az egyéni megszólítotttságot, a személyességet hordozza – gondoljunk csak Jézus konkrét cselekedeteire és tanítására.

Kétségtelen, hogy a korai kereszténység társadalmi hatása, majd az intézményesülése jócskán bővítette a Szentlélek elérési lehetőségeit, amely a kazamaták és a cirkuszporondok gyötrelmeihez

▼ 4. ábra. Evangélikus középiskolákba járó 10–12. évfolyamos diákok a hittelvekről (teljes mértékben és inkább elfogadják). Forrás: saját kutatás

képest nyilvánvalóan alkalmasabb csatornákat kínált mind szélesebb körök elérésére. A rítusok, a ceremóniák, a hierarchia, a kanonizálások védelmet és egyben alkalmas kereteket nyújtottak az istenkeresésre való szocializálódáshoz. A konstantini fordulatnak viszont ára volt, az egyházi szervezet elidegenedése és a köz-hatalmi funkcióival együtt járó korrumpálódása majd másfél ezer éven át elnyomta-ellenpontozta Krisztus felrázó áldozatpéldáját és üzeneteit. A nagy visszatérítő kísérletek – köztük is az általunk követett lutheri reformáció – ehhez keresték az utat teológiájukban.

Ironikus, hogy a többek által egyházrombolónak és vallásellenesnek tekintett felvilágosodás hozta el (fontos előzményekkel, a reneszánsztól Pascalon át a pietizmusig) az egyénnek és a „tisza észnek” azt a felszabadítását, amely nyomán Krisztus szavának megértését és személyes küzdelemként való elfogadását a gondviseléstől kapott emberi tudással közelíthetjük meg. Sőt ez a kísérlet csak erősödött a megkísértések zsákutcái által, azaz az „ész csele” itt is bevált: a technokrata *hübrisz*, a Gonosz diabolikus jellege (a megosztásra, ellenségességre való törekvése), a közösség egyén-

teremtő és megtartóerejének kétségbevonása, az igazságigény feladása, a nihilista gátlástalanság *Zeitgeist*-ja a vonzerejével együtt kellően elrémitő hatását is egyben.

Mindezekkel szemben az emberi elmére irányuló tudományos ismeretek alkalmazása és az emberi lélek megértésének irodalmi programja adhat további belátásokat a vallási jelenségről. Tehát a társadalmi dinamikák adatszerű feldolgozása, a szociálpszichológia, a történelem, a szociológia, az adattudomány módszerei nélkülözhetetlenek, de az általuk is felvetett kérdések, tapasztalatok, határok segítenek a (neuro)pszichológia, a kognitív tudomány, az elmefilozófia, a morálfilozófia és az irodalomértés-hermeneutika kompetenciáinak és szükségességének a felismerésében. Utóbbiak visszahozzák az élményt, a materiális meghatározottságot, az emelkedettséget és a tudás révén születő személyes megértést – és vele együtt a megbocsátást, az irgalmasságot is. Így lesz teljesebb a lélekismeret, az igazság révén nyert szabadságélmény. Röviden szólva, a teológiai frissülést és a színről színre látást adhatja meg, ha Krisztus tanítására nyitott szívvel és értelemmel lépünk a válaszokkal a nem válaszolókhöz. ■

„A rítusok, a ceremóniák, a hierarchia, a kanonizálások védelmet és egyben alkalmas kereteket nyújtottak az istenkeresésre való szocializálódáshoz.”

JEGYZETEK

1 A KSH népszámlálási adatbázisa: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/>. (Megtekintés: 2024. április 30.) Továbbá egyebek mellett FÁBRI György 2010. Nekünk így is jó? Egyházzociológiai felmérés tükrében a magyarországi evangélikusság. *Credo*, 16. évf. 3–4. sz. 101–114. o. FÁBRI György 2016. Létezhet-e alulról jövő egyházi kritika? Van-e létjogosultsága a civil kontrollnak teológiai kérdésekben? *Lelkipásztor*, 91. évf. 8–9. sz. 324–325. o. FÁBRI György 2016. Média és etika. In: Kodácsy-Simon Eszter (szerk.): *Értelmes szívvel. Etikai témák az evangélikus oktatásban*. Luther Kiadó, Budapest. 143–167. o. FÁBRI György – Kissné VISZKET Mónika 2019. Hitmegélés az evangélikus középiskolákban. *Lelkipásztor*, 94. évf. 8–9. sz. 309–314. o.

2 ENGLER Ágnes et al. (szerk.) 2023. *A magyar lelkiállapot 2021. Család – egészség – közösség. Hungarostudy 2021. Tanulmányok*. Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, Budapest.

3 A Well-Being Index online önértékelési eszköz, amelyet a Mayo Klinika kutatói fejlesztettek ki a mentális problémák, illetve a jóllét mérésére. A bevallás anonim módon zajlik, a felhasználók maguk vezethetik és követhetik az eredményeiket, továbbá lehetőség van a pontokat mások eredményeivel összehasonlítani az online felületen: <https://www.mywellbeingindex.org/>. (Megtekintés: 2024. április 30.) – A szerk.

Csendben – Isten közelségében, ahol az áhítat átítat

→ HAFENSCHER KÁROLY

Az élet tele van liturgiával.¹ Nemcsak rítusokkal, bár azok is fontosak a mindennapok forgatagában (étkezésor, a családi élet rendjében, a napi egészségügyi rutin kapcsán stb.) és a kiemelkedő napok, az ünnepek (születésnap, nemzeti ünnepek, közösségi rendezvények, művészeti események) szertartásosságában, hanem liturgiával is tele van. Amelyben – túl az emberi szokásokon és szertartásokon – teológiai tartalom, azaz az Istenhez való kapcsolódás is megjelenik. A liturgia így nemcsak a templomok zárt világában jelenik meg, hanem az élet minden területén. Az ember – lényege szerint Homo liturgicus – vágyik a szertartásokra, s ha érzékenyebb a lelki eseményekre és folyamatokra, akkor meg is tölti a liturgia formáit élő és felemelő tartalommal. Ebben az igyekezetében pedig valójában teret ad az Isten természetes és mégis ünnepélyes jelenlétének.

A liturgia szó eredeti jelentése, a 'jó munka, a közért végzett munka, közhasznú munka' ebben a vonatkozásban is sokatmondó. Valami olyasmi történik, ami az ember és a közösség szempontjából hasznos; nem egyszerűen praktikus, hanem mélyebb értelme van: ami javunkra válik, épít, erőt ad, előremutat, gazdagít, értéket teremt. Teszi ezt azért, hogy az ember – sokszor észrevétlenül is – belesimul Isten értünk végzett megmentő, újjáteremtő, célba juttató munkájába.

A liturgia segít begyakorolni azt, ami jó, felemelni, ami szokványos, rendezni, ami összevissza és kusza, irányítja az életet úgy, hogy azt a maga teljességében élhessük. Ez az intenzív *praxis pietatis*.² Érdemes hát figyelni az élet sokféle liturgiájára. A vallásos és

szekuláris liturgiákra egyaránt.³ Érdemes felhasználni játékos hatásukat létünk menetrendjében. Érdemes az előttünk járó nemzedékek tapasztalatát figyelembe venni ezen a téren is, és legalább ilyen fontos megtalálni a mai formákat, mai rítusokat, amelyek kifejezik és segítik életünk rezdüléseit. Van bőven hagyományos érték a kincsesládánkban, és van szép számmal figyelemre méltó kísérlet, amely a lelki élet gyakorlatának innovációját is segítheti.

Csendes percek

Az élet zajában, ahol már alig találunk csendet – még a kevésbé zajszenyvezett helyeken is bezavarnak a messzi távolban dolgozó gépek hangjai, a távoli közúti forgalom zaja vagy éppen a légi közlekedés morajlása – vágyunk a csendre. Alig tudunk belépni olyan közösségi helyiségbe, áruházba, intézménybe, ahol ne szólna a zene (többnyire „zenepótlék”), s az emberek nincsenek tekintettel másokra, ha a maguk zajigényét kielégítették.

Ezek ugyanis többnyire nem zenék, értelmes hangok, hanem pótlékok, amelyekkel az emberek menekülnek a gondolkodás lehetőségétől és a töltekezés csendjétől vagy éppen a süket csend félelmétől. Pedig szükségünk van csendre. Ahogy a zene egyik legfontosabb eszköze a szünet, úgy az emberi élet egyik fontos lehetősége a csend. Mert sok létfontosságú hang csak a csendben szólal meg. Csak a termékeny csend ad alkalmat alkotásra. Csak a játékos csend képes nyugalmat, békességet teremteni. Az ószövetségi Prédikátor mintájára mondhatnánk, hogy mindennek, tehát a csendnek

→ *Hafenscher Károly* (1957): lelkész, teológus, professzor és egyetemi tanár. A Magyarországi Evangélikus Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, az Evangélikus Hitstudományi Egyetem Gyakorlati Teológia Tanszékének vezetője. Legutóbbi kötete *Beszélt Isten* (2022) címmel jelent meg.

is rendelt ideje van. S ha nem menekülünk előle, akkor áldássá válhat. Keresni is kell a csend idejét, hiszen életfontosságú.

Csend és hallgatás összetartozik.⁴ Akkor tud az ember csendben lenni, ha az nem a semmittevés és az üresjárat ideje, hanem a csenddel helyet ad valami fontosnak, mélynek, tartalmasnak. És akkor tud hallgatni, odafigyelni, hallgatni valamire vagy valakire, ha elegendő a csend.

Csodálatos leírás az ószövetségi Királyok első könyvében Illés történetének az a része, ahol a próféta mindenféle jelenségben kereste és várta az Isten megnyilvánulását (1Kir 19,9–12). Drasztikus, határozott, harsány, kemény megjelenésre számított. Tűzre, földrengésre, szélviharra. Ezek mindegyike végbe is ment. Mindezt azonban üres jelenségeként élte át a próféta – minden látványos és döbbenetes hatás ellenére. Üresek voltak, mert nem volt bennük az Isten. A halk szellőben szólalt meg a Mindenható. Illés csak így hallhatta meg őt. A fergeteges istenjelenésekre, a tűzijátékszerű istenkinyilatkoztatásra, a földrengésszerű istenélményekre vágyó emberek csalódnak, mert a vágyott események sokszor üresek. Nem Isten- és nem Krisztus-hordozók. A halk szellőben érdemes figyelni a szelíd hangot...

Személyes megjegyzésként hadd szólaljon meg e sorok írója azzal a véleményével, hogy az evangéliumok leírásai és tanúsága szerint Jézus is – minden valószínűség szerint – ilyen halk szavú beszélgető- és útítárs volt a tanítványai és a környezete számára. A templomtisztításnál, akkor, amikor a gonosz lélekre ráparancsolt, illetve a kereszten ugyan kiáltott, de a megfogalmazásai halk szavú Mestert tükröztek. A csend az Istennel való találkozás kiemelt helye. A Jézusban közénk jött Isten nem a hangerejével, hanem az isteni erejével és Lelke erejével szólt. A 21. század embere saját érdekében újra meg kell hogy találja a külső és belső csendet, mert különben örökélet-veszélyben van.

„A fergeteges istenjelenésekre, a tűzijátékszerű istenkinyilatkoztatásra, a földrengésszerű istenélményekre vágyó emberek csalódnak, mert a vágyott események sokszor üresek.”

Számos olyan formát, technikát, keretet alakított ki az ember és a keresztény közösség, ahol lehetőség van a napi liturgiára. Az egyház liturgikus életének középpontja a vasárnap. Az a nap, amely Krisztus feltámadását hirdeti. Számunkra minden vasárnap húsvét. Az Istennel való találkozás, beszélgetés alkalma. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy heti egy órát szánunk erre a kommunikációra. A hétköznapoknak is megvan a lehetősége a csendteremtésre és benne a liturgiára, azaz arra az alkalomra, amikor Isten szól és cselekszik, s ennek kialakulhat egyfajta jó medre, gyakorlata.

A következőkben több olyan – istentiszteleten

kívüli – liturgikus lehetőséget veszünk számba, amely minden kor emberének, így a mainak is az Istennel való találkozás lehetőségét adja, s a rendszeres együtt-lét nyomán azt a fajta

szimbiózist, amely az életet kiteljesíti és az örök élet távlatába helyezi. Valójában arról van szó, hogy a földi vándorútját járó ember és a zárandokegyház állandó kapcsolatot tart az „otthonnal”, Isten országával.

Napi bibliaolvasás

A kereszténység a kezdetektől fogva tudatosította Jézus kiemelten fontos mondatát, amelyet az Ószövetségből idéz: „Nemcsak kenyérrrel él az ember, hanem minden igével, amely Isten szájából származik.” (Mt 4,4) Isten igéjének mindkét megjelenési formájára figyelniünk kell: az írott és a hirdetett igére. Az egyéni hívó élet egyik forrása a Szentírás napi olvasása. Nem mindegy, hogy mivel tölti meg az ember a lelkét és a gondolatait, mielőtt elindul aznapi útjára. És nem mindegy, hogy milyen gondolatokkal indul vagy ér véget a nap. János evangéliuma szerint (5,39) Jézus arra emlékeztet, hogy hallgatói, a tanítványok kutatják, tudakozzák az Írásokat. Simon Tamás László OSB Újszövetség-fordítása szerint Jézus így szólt: „Ti azért kutatjátok az Írásokat, mert azt gondoljátok, hogy általuk megtaláljátok az örök életet. Mellettem tesznek tanúságot ezek!”

Természetes, hogy a hívó ember tanulmányozza a szent iratokat. A kereszténység azonban nem könyvvallás, ahol mindenek fölé emelünk egy iratot, és azt önmagában tisztelve szentnek tartjuk.

A Biblia számunkra a kinyilatkoztatás könyve, amelyben bemutatkozik Isten a teremtményének, az embernek, hogy mint Alkotó átadja a világ és benne az élet használati utasítását, megmutassa a mozgásteret, az élet védelmében nyilvánvalóvá tegye a tiltott zónákat, és távlatot adjon az életnek. Ezért fontos, hogy az ember „tudakozza az Írásokat” (Jn 5,39).

Az evangélikus teológia azonban világosan beszél arról, hogy a Biblia nem a bölcsességek könyve, nem is valami szabálygyűjtemény, még csak nem is történelmi példák vagy irodalmi példázatok gyűjteménye egy jobb életre motíválva, hanem Krisztusról tanúskodó gyűjtemény. Az egész Szentírás Krisztushoz akar vezetni minket. Ezért a napi bibliaolvasás. Túl a szellemi töltekezésen, a lelki élményeken, a gyönyörködötő, figyelmeztető vagy vigasztaló sorokon és az építő tanításra a személyes Krisztus-kapcsolatot építi. A Megváltót ismerhetjük meg belőle és ismerhetjük el általa személyes Megváltónknak. Az Élőt és a Feltámadottat láthatjuk meg, a szöveg irányításával életünk Krisztus-eseményeit megtapasztalva. A visszaérkező Krisztus ígéreteit hallhatjuk meg belőle, hogy életünk jövőorientált és céltudatos lehessen.

A napi igeolvasás – akár a személyes „áhitat” vagy a közösségi elcsendesedés alkalmá – a keresztény lét alapeleme, hiszen nem receptkönyvnek használjuk, hanem engedjük, hogy Isten Lelke elevenítse meg a holt betűket, így az olvasott szöveg Isten igéjévé válik, hogy az ige által átjárt lelkiismeret irányítsa az ember döntéseit, értékelje élete eseményeit, befolyásolja az útválasztásait, és segítsen rendezni a problematikussá vált dolgokat.

A bibliaolvasás ezért nem néhány kegyesebb ember vallásos hobbi, hanem létszükséglet, amely az életfenntartó táplálkozás része. Érdemes elkezdni, érdemes újrakezdeni, érdemes jó szokássá tenni. „Nem csak kenyérral él az ember...”

Imakör

A protestantizmus pietista vonulatában ismét napirendre került, sőt kiemelt helyet kapott az imakör – egyébként újszövetségi – gyakorlata. Mindig voltak együtt imádkozó emberek és kisebb közösségek, de az idő előrehaladtával a kötött imádságformulák és a liturgikus imádságok nagyobb teret nyertek, s így volt ez több mint másfél évezreden keresztül.

A pietizmusnak köszönhető, hogy az egyéni imádság mellett felszította azt a vágyat, hogy újra, rendszeresen és természetes módon együtt imádkozzon a gyülekezet belső magja vagy egy különleges feladattal, egyedi küldetéssel megáldott csapata. Ebben a műfajban az imakör tagjai egyéni imádságokat mondanak saját szavaikkal és saját megfogalmazásukban, előhozva egyéni hitéletük gondjait és örömeit, közbenjáró könyörgésekkel másokért, hálát adva Isten nagy tetteiért. S bár Jézus a csöndes belső szobába küldi az imádkozó embert,⁵ ahol imádságát titkon végzi és csak az Isten előtt áll meg, adódhat olyan szituáció és kialakulhat olyan gyakorlat, hogy a keresztény közösség tagjai együtt fordulnak Isten felé.⁶ Ebben is megvan a kísértés, hogy az egymás előtt mondott imádságok egyfajta kirakattá válnak, s a gondolatok, a mondatok, az Isten felé fordulás az emberek előtti előadássá válik – akár versengésként, akár bizonyító-bemutató, akár más formában...

A keresztény család is egyfajta belső és bensőséges közösség. Sőt maga a családi otthon meghitt környezete is lehet az a bizonyos Jézus által emlegetett „belső kamra”.

Imádság és imaközösség a világhálón

Természetesen minden új kommunikációs lehetőséggel és műfajjal kapcsolatban fel kell (lehet) tenni a kérdést: alkalmas-e a Szenttel való kapcsolattartásra. Az évszázadok és évezredek kipróbáltak bizonyos formákat. Ha nem voltak időtállóak, elvetették, ha maradandónak tűntek, megtartották őket. Számos ilyen formát sorra veszünk még a következőkben.

Természetes módon a számítástechnika, majd az internet megjelenése is feltette a kérdést: alkalmas eszköz lesz-e arra, hogy az ember a Mindenhatóval

beszélgessen, kapcsolatot építsen és tartson fenn. A felgyorsult világban viszonylag hamar megérkezett a válasz: a digitális forradalom érinti az Istennel való kapcsolatunkat is. Azóta folyamatosan kísérletezünk, hogyan lehetne optimálisan használni az új médiumokat az egyéni és közösségi hitgyakorlásban.

A pandémia évein ezen a területen is nagy változást hoztak. Még az idegenkedőknek is rá kellett jönniük, hogy a virtuális közösség is helye lehet az imádságnak. Akik fizikailag távol vannak egymástól, az elektronikus médiumokat használhatják az imádság találkozáspontjaként. Számos online imaközösség alakult.⁷ Számos imádság vált közkinccsé az interneten. S ahogy az internet nem ismer határokat, úgy az imádságos közösségek is nemzetközivé válhattak. Katolikus, evangélikus, református közösségek hoztak létre online imaköröket. Ezek egy része a pandémia megszűnése után is tovább funkcionált. Egyértelmű, hogy azok, akik ilyen vagy olyan ok miatt nem tudnak közösségbe járni, ott közösségben imádkozni, találnak erre lehetőséget a világhálón. Természetesen az online mise- és istentisztelet-közvetítések imádságai is segítenek ezen a területen.

Áhítat az egyházban

Minden közösség kialakítja a maga ízlésének, gondolkodásmódjának, teológiai látásának és természetesen a tradíciójának megfelelően azt a formát, amelyben otthon érzi magát. A vasárnap mindenkori húsvéti jellege s ezáltal az ünnepélyes volta, a gyülekezet közös liturgikus alkalma eltér a hétköznapi kegyességi életétől. Ezért a mindennapok – vagy hétköznapi – lehetőségeinek, kereteinek és kihívásainak megfelelő formára van szükség.⁸ Alkalmazkodva az adott személy, adott közösség és adott program jellegéhez. Más a nap keretezéseként, más a nap folyamán, esetleg a befejezéseként, más a munka alkalmával, más a pihenés idején. Számos esetben, egy-egy munka megkezdésekor vagy befejezésekor van igény

▲ Pierre Michaud: ütöműves zsebóra, 1755. k. (4,8 cm, arany és zománc, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 17190.1591)

csöndességre, Istenre figyelő hallgatásra, bűnbánó, hálaadó vagy kérést kifejező párbeszédre. Egyaránt fontos lehet ennek a rendszeres alkalma (pl. napzáró imádság) vagy egy egyedi alkalomhoz való kapcsolódása (pl. az egyházi munka – értekezlet, közgyűlés, képzés – kezdetén vagy befejezésekor). Felsorolni sem lehet azokat a programokat, amelyek igénylik és kínálják az áhítat lehetőségét. Kialakultak állandó formák, és az egyház szüntelenül próbálkozik újakkal. Áhítatra, elcsendesedésre, imádságra, imádságos közösségre szükség van a mindennapokban, mert különben nagyünnepi keresztényekké válunk, akik csak a szép ruha felöltésekor (érthetjük lelkileg és fizikailag) vagyunk hitgyakorló emberek, s a hétköznapi élet nem igazolja, hogy Istenhez tartozunk. A „mindenkor örüljétek”,⁹ a „szüntelenül hálát adjatok”,¹⁰ a „kitartóan imádkozzatok”¹¹ bibliai biztatásai elvezetnek az istenkereső, istenkapcsolatban, Jézus-tanítványként élő embert az áhítatok valamilyen formájához.

Ősi liturgikus formák

Az egyház évezredek óta építkezik. No nem csupán az imaházak, templomok, katedrálisok világában, az csak a forma a tartalomhoz. Az egyház lelki építkezése is zajlik megállás nélkül, folyamatosan az egyház születése óta. Ahhoz, hogy az emberek mint élő kövek épüljenek be a közösségbe,¹² szükséges, hogy az egyes tagok feltöltődjenek, és együtt mint közösség is készek legyenek „épületes” témákkal, tartalmakkal foglalkozni.¹³

Az évszázadok, sőt évezredek során kialakultak olyan tradicionális formák, amelyek részben az ószövetségi örökséghez tartoznak, részben a kereszténység maga alkotta meg őket.

Zsoltáros imádság

A zsoltározó imádság az egyház egyik legnagyobb liturgikus öröksége. Érthető módon az Ószövetség zsoltárhasználatában gyökerezik, de mind a teljes formáját, mind annak keresztény specifikumát az Újszövetség népe alakította az egyház történelme során.

A hívők belső köre, az életodaszánással szolgálatba lépő papok, az Isten közelségét a szerzetesi vagy remeteéletben keresők szívésen nyúltak vissza a zsoltárok anyagához.¹⁴ Pál apostol maga is biztat a gyülekezetben zsoltárok mondására és éneklésére.¹⁵ A belső közösségekben hamar kialakul a több zsoltárból, himnuszokból, bibliai olvasmányokból, imádságokból és áldó formulákból álló

zsolozsmagyakorlat. Az imaórák rendje az imádsággal mint központi feladattal foglalkozó közösségben napi hat, sőt bizonyos szerzeteseknél napi kilenc imádságot tartalmaz. Ez átfogja és tagolja az egész napot: köztük egyénileg és közösségszerűleg végezhető *officiummal*. Luther, aki ismerte a monasztikus gyakorlatot Ágoston-rendi szerzetesként, elutasította a *horas canonicas*, azaz az imaórák kánonilag előírt rendjét, mert az szorosan kapcsolódott az érdemszerzés gondolatához.¹⁶ Ennek ellenére Luther imádságtapasztalata tovább

élt a reformátor életében és munkásságában az igaz imádság s a hitben való imádság igénye és biztatása által.

Számos zsolozsmarend, -típuscsalád alakult ki, ezek hatással voltak egymásra, olykor kiegészítették egymást, azután nem egy esetben önálló fejlődésnek indultak.¹⁷

Az egyháztörténet során azt tapasztaljuk, hogy a római egyházban – leszámítva a szerzetesrendek gyakorlatát – a világi papok breviáriumolvasása, annak kötelező volta jellemezte a zsolozsma állandósulását, míg a protestáns egyházakban ez a forma gyakorlatilag évszázadokra kihalt. A 20. század hozott döntő változást, amikor a második vatikáni zsinat felfrissítette a zsolozsmatradíciót,¹⁸ bevezette a népszolozsma gyakorlatát, és a protestáns (elsősorban evangélikus) liturgikus mozgalmak ismét használatba vették az imaórák gyakor megszokott rendjét.¹⁹

A zsolozsma újrafelfedezése két szempontból is fontos folyamatot jelez. A 20–21. századi ember a maga felszínes és kirakatvilágában ismét vágyik a mély, bensőséges tartalomra, a hiteles formákra, egyfajta stabil lelkiséget tükröző gyakorlatra.²⁰ Másrészt az ökumenikus törekvések százada felismerte, hogy amíg nincs *intercommunio*, addig

a zsolozsma az a közös liturgikus forma, amelyet protestánsok és katolikusok közös alkalmaikon együtt tudnak imádkozni.²¹

Evangélikus testvéri-szerzetesi közösségekben²² nem egy esetben visszanyúlnak valamelyik tradicionális szerzetesi közösség imaóra-gyakorlatához. Ugyanakkor a gyülekezeti érdeklődés is megnőtt a zsoltározó imádság iránt, s ahol a lelkész, a kántor, a hittanár vagy más avatott személy veszi a fáradságot és tanítja a gyülekezetet, ott ez kedvelt formává válik. Magyarországon protestáns körökben először a vespera műfaját porolták le, majd megszülettek vagy újjászülettek a reggeli imaórák rendjei.

„Akármilyen módon követjük a zsolozsma rendjét, megérezhetjük a biblikus kisugárzását, azt, hogy több ezer év híveivel együtt mondjuk a Szentírás imádságait...”

Így került sor arra, hogy a fóti Evangélikus Kántorképző Intézet évtizedes gyakorlata nyomán 1982-ben megjelentek az *Evangélikus énekeskönyv*ben a zsoltártusokon énekelhető zsoltárok, majd a 2007-es *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv*ben és a hozzá kapcsolódó *Gyülekezeti liturgikus könyv*ben megjelentek a teljes reggeli és esti imaórárendek, hozzájuk pedig bőséges zsoltár- és himnuszanyag.

Ökumenikus alkalmak szervezői tudatosan élnek a zsolozsmázás lehetőségével, tudva, hogy ez az a forma, amelynek keretében a legkönnyebben és a leginkább transzparens módon megjelenik a keresztény egység.

A zsolozsma családi áhítatként is használható műfaj. Egyszerűsége, variálhatósága, gazdag változatossága, könnyen hozzáférhető anyagai lehetőséget kínálnak arra, hogy otthoni személyes elcsendesedésként vagy családi kisközösségben is használjuk.

Akármilyen módon követjük a zsolozsma rendjét, megérezhetjük a biblikus kisugárzását, azt, hogy több ezer év híveivel együtt mondjuk a Szentírás imádságait, és az a kontinuitás, amely ezeket az évezredek átfojja, minket is tart és hordoz. Jó az ősi Krisztus-himnuszokkal együtt énekelni, imádságunkkal beleilleszkedünk az élet napirendjébe, az idő keresztény tagolásába, megtalálva a különböző keresztények közös nevezőjét.

Litánia

A keresztény közösségek egyik legősibb imádságformája, amely megjelent a vasárnapi (ünnepnap) liturgiában éppen úgy, mint a liturgián kívüli önálló imádságműfaj gyakorlatában. Összegyűjtött kérések sora s az azokat megerősítő, visszatérő mondatok. Állandó váltakozás és változó állandóság. Kérdés és felelet. Könyörgés és imádat. Egyszemélyes imádságvezetés vagy párbeszédes Istenhez fordulás. Sokféle módon meg lehet közelíteni.

Az istentisztelet elején a keleti liturgiákban²³ a diakónus megadja az imádság témáját, és a gyülekezet *Kyrie eleison*nal válaszol. Aranyszájú Szent János (Krizosztomosz) liturgiájából²⁴ illusztráljuk a litánia lényegét. A pap vagy a diakónus

mint előimádkozó áll a gyülekezet előtt, a hívek (nép) pedig válaszolnak:

„Pap: A mennyei békéért és lelkünk üdvösségéért könyörögjünk az Úrhoz!

Nép: Uram, irgalmazz!

P.: Az egész világ békességéért, Isten szent-egyházainak jólétéért és mindnyájunk egyesítéséért könyörögjünk az Úrhoz!

N.: Uram, irgalmazz!

P.: Ezen szent hajlékért s mindazokért, kik ide hittet, buzgósággal és istenfélelemmel járnak, könyörögjünk az Úrhoz!

N.: Uram, irgalmazz!

P.: Ezen városért (községért), minden városért, községért és vidékéért s az azokban lakó hívekért könyörögjünk az Úrhoz!

N.: Uram, irgalmazz!

P.: A levegőnek kedvező mérsékletéért, a föld terményeinek bőségéért és békességes időért könyörögjünk az Úrhoz!

N.: Uram, irgalmazz!

P.: A hajózókért, utazókért, betegekért, fáradozókért, foglyokért s ezek szabadulásáért könyörögjünk az Úrhoz!

N.: Uram, irgalmazz!”

Karl-Heinrich Bieritz megjegyzi, hogy a litánia és annak az istentiszteletbe való bekerülése a gyülekezet liturgikus kreativitásának a jele.²⁵ Kialakulása – nagy valószínűség szerint – abból adódott, hogy az imádság folyamán a gyülekezet tagjai spontán módon közbekiáltottak. Ez jelzi, hogy akármennyire kötött formáról van szó, a kialakulásában és az aktuális kialakításában nagy szerepe lehet a spontaneitásnak aktuális imádságmondatok, megszokott vagy újonnan fogalmazott válaszok közbeszúrásával, párbeszédben vagy az egyéni olvasás belső párbeszédében.

A nyugati egyházban is meghonosodott a litániaforma, és különböző variációi rögzültek hivatalos, illetve népi használatban. A reformáció lutheri ágában is megmaradt a litániatradíció, hiszen Luther maga is használta nemcsak szerzetesként, hanem tanárként, gyülekezeti lelkészként és magánemberként is.

▼ Ima, 1970 (Fortepan/Dobszay Zsófia)

A 2007-es *Evangelikus istentisztelet – Liturgikus könyv* közli annak a litániának a magyarított változatát, amely Luther nevéhez kapcsolható.²⁶ Ez számos helyen népszerűvé vált és használatba került az elmúlt másfél évtized során, akár családok körében is rendszeres áhítatformaként. E sorok szerzője is egyedüli csendességében rendszeresen imádkozza ezt a formát. Illusztrációként ebből is idézünk néhány sort a kérésekkel és a válaszokkal.

„*Liturgus*: Elöljáróinkat vezesd és óvd!

Gyülekezet: Hallgass meg, Úristen!

L.: Lakóhelyünket áldd és védelmezd!

Gy.: Hallgass meg, Úristen!

L.: A szükségben és veszélyben lévőknek siess segítségére!

Gy.: Hallgass meg, Úristen!

L.: A várandós édesanyáknak egészséges gyermeket adj!

Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: A gyermekeket és a betegeteket oltalmazd!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Légy a magányosokkal és az elhagyottakkal!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Minden embernek irgalmazz!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Ellenségeinknek és üldözőinknek bocsáss meg!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Káromlóidat térítsd magadhoz!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Elegendő táplálékot adj!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!
 L.: Kegyelmesen hallgass meg minket!
 Gy.: Hallgass meg, Úristen!”

A litániaiáimádság segítség, amikor akadozik az egyéni vagy közösségi imaéletünk, és motiváló-témaadó, amikor általános könyörgéseinkből új témák – hálaadás és kérés – kell, hogy következzenek.

Jézus-ima

A keleti kereszténységből terjedt el a Jézus nevét ismételtető, egyetlen kérést megfogalmazó imádság: „Jézus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!” A Filippi levél 2. fejezete arról szól, hogy Isten minden névnél nagyobbat adott egyszülött Fiaának, s erre a névre meghajol minden térd a mennyben, a földön és a föld alatt.²⁷ Jézus nevében erő van. Nem véletlen, hogy arra biztat minden imádkozót, hogy az ő nevében forduljon az Atyához.²⁸

A keleti szerzetesek naponkénti gyakorlata ma egyre szélesebb körben terjed. Ennek az egyéni áhítatformának van egy sajátos szomatikus vonatkozása is: a mondat első felét, a megszólítást a belégzéssel mondjuk, a kérést pedig a kilégzéssel. Aki ezt a formát gyakorolja, arról számol be, hogy hatalmas erő van benne. Tapasztalatok és komoly lelki élmények tanúskodnak arról, hogy a Jézus-imának semmi köze az üres mantrázáshoz. Éppen ellenkezőleg: a Jézusban való elmélyült közösség megérezése kötődik hozzá.

Taizéi áhítatok

A franciaországi protestánsnak indult ökumenikus szerzetesrend különleges áhítatai ismertté és gyakorlattá váltak szerte a világon. A sajátos áhítatformában nagy szerepe van az egyszerű szövegű, egyetlen mondatos, sokat ismételtetett, könnyű dallamú énekeknek, a rövid biblikus meditációknak, a csöndnek s a sok, természetes forrású (gyertya), meleg színhőmérsékletű fénynek. Az imádság lényege a szemlélődő keresztény meditáció, amelyhez hozzásegítenek az említett külsőségek. Elgondolkodtató, hogy a fiatal korosztály számára mennyire megérintő tud lenni ez a műfaj. Az egyéni léleképítés és a közösség megtapasztalása egyszerre jelenik meg benne. Nemzetközi Taizé-találkozók és magyar közösségek több évtizedes gyakorlata igazolja a mélységét, hatékonyságát és tartalmas voltát. Az egyszerű, fülbemászó dallamok segítenek a hétköznapokban is felidézni a találkozás mélységét.

Kötött formák vagy szabad lelkiség?

Nem új kérdés. Mire van szüksége az embernek? A kötött liturgia fegyelmező erejére vagy a lelki élet szabad szárnyalására? Mindkettőre! Amikor segítségre van szükségünk az áhítat megélésében, akkor segítenek a kötött formák, amikor árad belőlünk az Istent kereső hálaadó és kérő szó, akkor pedig lehetőség van a szabad megfogalmazásra vagy csak az érzések – szavak külsőségei nélküli – megélésére.

Tradicionálizmus vagy progresszivitás

Régi formák és vadonatúj kísérletek együtt vannak jelen a keresztény lelki élet tereiben. Érdemes közben megkérdezni: régi-e a régi, új-e az új? Régi formák élednek újra, mert a gyakorlói nem is sejtik, mekkora hagyomány áll a háttérükben. A Szentlélek innovatív hatása pedig a régiből is teremthet újat. Amikor megszületik valami egészen új, akkor is kiderül, merre húzódnak a gyökerei, és mi őrzi az egyház kontinuitását. Az áhítatok világában megfér mind a kettő: tradíció és progresszió. Az a fontos, hogy ezek az eszközök üres rítus helyett valóban az Istennel való találkozás és kapcsolattartás eszközeivé váljanak.

▼ Girolamo dai Libri: Imádkozó Dávid király Mo-iniciáléban, 1501–1502 (22,7 × 15,9 cm, tempera, tinta, aranyozás pergamenen, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 12.563)

Evangélikus kegyesség

Az evangélikus egyházfogalom – az *Ágostai hitvallás* szerint – olyan tág ölelésű, hogy befér több kegyességi irányzat, egymástól eltérő tradíció és természetesen sokféle új – teológiailag lutheránus módon megalapozott – ötlet. A lényeg ugyanis, hogy az evangéliumot tisztán hirdessék és a szentséget Jézus Krisztus rendelése szerint osszák ki.²⁹ Ezért van nagy mozgástere az egyéni és közösségi hitéletnek. Szívesen nyitunk ökumenikus gyakorlatok és új tervek felé, de szeretjük a magunk kétezzer éves gyökereket hordozó, a reformáció korában felfrissült formáit. Egyszerű áhítat a bibliaolvasás-

imádság-ének hármásában vagy nagy zsoltározó imádság. Egy-két mondatos elcsendesedés, esetleg egy Jézus-ima és a nagylitánia (litania magna) gazdag szövege. A lényeg, hogy Krisztust hirdesse. Egyedül az ő jelenléte a fontos az életünkben és a hitgyakorlásunkban. S ha ezen keresztül hidak épülnek a kereszténység nagy családjában, az külön ajándék számunkra.

„Az áhítat átítat” – olvastam az egyszerűnek tűnő mottót. Valójában erről szól minden keresztény imádság- és áhítatforma az istentiszteleten és azon túl. Járjon át az a lelkiállapot, amely egyedül az Istennel való szeretetközösségben élhető át. ■

JEGYZETEK

- 1 Lásd CORNEHL 2005 alapgondolatát: „a világ tele van liturgiával” – ez a mondat összefoglalja a hamburgi professzor istentiszteleti kutatásait. Rácsodálkozik arra, hogy mi mindennel találkozott már aközben, hogy a liturgia nyomait kereste. Mindenütt rítusok, megjelenítések (inszceniálások), jeles napok és ünneplések, mítoszok interpretációi, az élet képekben való aktualizálása, kicsi és nagy történetek. Üzenetek megfogalmazása, gyógyulás és üdvösség ígérete, magyarázatok, ígérek és fenyegetések, félelmek és reménységek, emberi nyomorúságok és szerencse, kételkedés, bizonyosság és vágyakozás artikulálódik a különböző rítusokban és liturgiákban.
- 2 Vö. VOGEL 1995, 271. o.
- 3 Külön kutatást érdemel – magyar viszonylatban is –, hogy hol tart a szekuláris liturgikus kultúra. Társadalmi népi ünnepek viszonylatában éppen úgy beszédessé lehet egy ilyen felmérés, mint a családi, közösségi és egyéni életben. Érdemes az élet folyamatában megfigyelni a keresztyén és a szekuláris liturgia egymáshoz kapcsolódását, elkülönülését, kölcsönhatását.
- 4 Vö. ZIMMERMANN 2020, 33–34. o.
- 5 „Te pedig amikor imádkozol, menj be a belső szobádba, és ajtódát bezárva imádkozzál Atyáddhoz, aki rejtve van; a te Atyádd pedig, aki látja, amit titokban teszel, megjutalmaz majd téged.” (Mt 6,6)
- 6 „Ők pedig kitarthatóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.” (ApCsel 2,42)
- 7 Pl. egy korábbi református online imacsoport: <https://www.reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/online-imakozosseg/> (megtekintés: 2024. március 27.), egy katolikus közösség: <https://verbumdei.hu/folyamatos-online-imacsoport/> (megtekintés: 2024. március 27.), egy nemzetközi imacsoport: <https://acsi-europe.org/hu/acsi-call-to-prayer> (megtekintés: 2024. március 27.) és egy határon átvelő imacsoport: <https://episzunago.com/> (megtekintés: 2024. március 27.).
- 8 Vö. RATZMANN 2010, 307. o.
- 9 „Örüljétek az Úrban mindenkor! Ismét mondom: örüljétek!” (Fil 4,4)
- 10 „[M]indenért hálát adjatok, mert ez Isten akarata Jézus Krisztus által a ti javatokra.” (1Thessz 5,18)
- 11 „Az imádkozásban és a hálaadásban legyetek kitarthatóak és éberek!” (Kol 4,2)
„Legyetek tehát éberek, és szüntelen könyörögjétek, hogy legyen erőtiök ki-
menekülni mindazokból, amik történni fognak, és hogy megállhassatok az Emberfia előtt.” (Lk 21,36)
- 12 Vö.: „...ti magatok is mint élő kövek épüljétek fel lelki házzá, szent papsággá, hogy lelki áldozatokot ajánljatok fel, amelyek kedvesek Istennek Jézus Krisztus által.” (1Pt 2,5)
- 13 Példaértékű Dániel próféta könyvének leírása (6,11), ahol a napi háromszori imádság az élet természetes rendje volt.
- 14 Maga a pünkösti esemény is valószínűleg egy zsolotárimságra való összegyülekezés alkalmával történt, a nap harmadik órájában (vö. ApCsel 2,15).
- 15 Vö.: „Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsetek egymást zsoltóarokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljétek szívetekben Istennek.” (Kol 3,16) „[M]ondjátok egymásnak zsoltóarokat, dicséreteket és lelki énekeket, énekeljétek és mondjátok dicséretet szívetekben az Úrnak...” (Ef 5,19)
- 16 Vö. VOGEL 1995, 271. o.
- 17 Vö. uo. 276. o.
- 18 A második vatikáni zsinat (1962–65) a liturgikus konstitúcióban (*Sacrosanctum concilium*) külön fejezetben beszél a zsolozsma megújulásáról.
- 19 Vö. VOGEL 1995, 290–291. o.
- 20 Vö. RATZMANN 2010, 309–315. o.
- 21 Lásd JAKABFFY 2011.
- 22 Pl. Michaelsbruderschaft, rummelsbergi diakónusok, schwanbergi diakonisszák.
- 23 A Kyrie-litániát Kr. u. 500 körül már egyértelműen a mise bevezető részében találjuk.
- 24 *Aranyházú Szent János isteni liturgiája* (<https://hd.gorogkatolikus.hu/liturgia-aranyshazu-szent-janos-liturgiája>; megtekintés: 2024. március 18.).
- 25 BIERITZ 2004, 347. o.
- 26 *Liturgikus könyv*, 592–600. o. Lásd még a *Gyülekezeti liturgikus könyvben* is.
- 27 „[A]zt a nevet adományozta neki, amely minden névnel nagyobb, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon, mennyeieké, földieké és föld alattiaké; és minden nyelv vallja, hogy Jézus Krisztus Úr az Atya Isten dicsőségére.” (Fil 2,9–11)
- 28 „[É]s amit csak kértek majd az én nevemben, megteszem, hogy dicsőítségük az Atya a Fiúban...” (Jn 14,13 és párhuzamos helyei)
- 29 *Ágostai hitvallás*, VII. cikk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BIERITZ, Karl-Heinrich 2004. *Liturgik*. Walter de Gruyter, Berlin.
- CORNEHL, Peter 2005. „Die Welt ist voll von Liturgie”. *Studien zu einer integrativen Gottesdienstpraxis*. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- DEEG, Alexander – LEHNERT, Christian (szerk.) 2020. *Stille, Liturgie als Unterbrechung*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- Evangelikus istentisztelet. Gyülekezeti liturgikus könyv*. Luther Kiadó, Budapest, 2007.
- Evangelikus istentisztelet. Liturgikus könyv 1*. Luther Kiadó, Budapest, 2007.
- JAKABFFY Tamás 2011. Az énekelt zsolozsma: az ökumenikus közeledés nagy lehetősége. *Református Szemle*, 104. évf. 5. sz. 527–531. o. Web: <https://repo.proteo.hu/sites/repo.proteo.hu/files/documents/2011/2011-4120.pdf>. (Letöltés: 2024. március 27.)
- MELANCHTHON, Philipp 2021. *Ágostai hitvallás*. 2. kiad. Szerk. Reuss András. Ford. Bódi Emese – Reuss András. Luther Kiadó, Budapest. (Konkordia-könyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.)
- Népszolozsmák. Énekes zsolozsma az Esztergomi Breviárium alapján*. Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, Budapest, 1990.
- RATZMANN, Wolfgang 2010. „Gott ist gegenwärtig”. *Aufsätze zum Gottesdienst*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- RINGEISEN, Paul 1994. *Morgen- und Abendlob mit der Gemeinde. Geistliche Er-schließung, Erfahrungen und Modelle*. Herder Verlag, Freiburg im Breisgau.
- SCHMIDT-LAUBER, Hans-Christoph – BIERITZ, Karl-Heinrich (szerk.) 1995. *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- VOGEL, Ingrid 1995. Das Stundengebet. In: SCHMIDT-LAUBER–BIERITZ 1995, 271–293. o.
- ZIMMERMANN, Hans Dieter 2020. Stille – Schweigen und Hören. In: DEEG–LEHNERT 2020, 31–47. o.

a szégyen

→ FARKAS ARNOLD LEVENTE

a marsallruha a fogason lóg,
arra vágyom, hogy névtelen legyek,
mert nem ismeritek a terhes
asszony méhében a csontokat,
meg nem született lehetőség,
fekete szavak között fehér
szóközök, tenger süllyed el, halott
madarak röpte karcos sötét
 eget, mert nem szabad, vagy nem
lehet, behavazott táj fölött
a hold hallgatja néma éneked

alt alabástrom
néma a templom
méla sötétség,
benne az isten
szárnya se nincsen
sárga a kékség,
mert a belekről és a tüdőkről
tudtam a választ,
hős vagyok áldott emlékű hős
nincs ami fásaszt

fölösleges férfi, patkány
a romok között, tétova
talján, május bolondja, de
erkölcseire nézve nem

az, megjártam már mindhárom
világot, de a valóság
csak látszatként mutatkozott,
az égő csipkebokorban

→ Farkas Arnold Levente (1979): költő, általános iskolai tanár.

a piros tűzoltók piros
telefonszáma, hangszerek
némaságát őrzi a csönd,

utoljára egy keringőt
próbáltam pengetni, görcsbe
rándultak orosz ujjaim

▲ Fekvő nő torzója, Kr. e. 2. sz. – Kr. u. 2. sz. (73 × 17,5 × 5,7 cm, alabástrom, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 86.16.3)

ártalmatlan majdnem minden
 kék alabástrom,
 távolodom már
 mint az igazság
 nincs neki szárnya,
 férfiak állnak
 a szégyen szélén
 furcsa az arcuk,
 megtörténik majd a halál is
 kertben a kígyó

május bolondja áprilist
 rajzol a télre, az idő
 halott súlya terpeszkedik
 lehangoltságtól megkopott

húrokon, ha nem nyúl senki
 a csöndhöz, verset kell írni
 a győzelemről, fekete
 szomorúság szivárog szent

tévedések árnyékából,
 nevetséges vagyok, az ég
 keresztre feszített madár,

beletapad mind a kilenc
 sarkába a világnak, de
 a tükör csak illúzió

botrány volna a hála halála
 a színpadi fényben,
 őrzi a bűnt alabástrom mélye
 a végtelenített,
 látszik a látszat háta mögött
 sors névtelen árnya,
 bűnnel kezdem a megtérésem
 hátha bocsánat,
 kúszik a kertben a kígyó bőre
 a mintha alázat

visszament a hangszeréért,
 mert május bolondja télen
 szűz hóban füröszt gyermeket,
 álmos ébredés a hajnal,

dolgok hevernek szerteszét,
 majdnem kész kezdet és majdnem
 bevégzett tökéletesség,
 fából készülnek hangszerek,

fán énekelnek madarak,
 mind a négy sarokba a csönd
 sárgászöld foszlánya tapad,

megalázott mulandóság
 maszkjai mögött másnapos
 módszerek mímelnek magányt

cédák őrzik a kék alabástrom
 sárga magányát,
 minden ott ül a látszat
 rejtély volna a szárnyad,
 angyalok ülnek a templom csöndjén
 sebhely a kárpit,
 súlyos a helyzet mégse reménytelen
 álmos a tested,
 halkán vetkőzz méla sötétben
 céda a szűz is

bánattól bérelt boldogság bérelt
 dióhéjba zárt rózsaszín halált,
 vértől piszkos ma a marsallruha
 ujjá, fekete a fény kezdete,
 rojtosra fakul, ha úgy alakul,
 hogy a tévedés szívbe döfött kés,
 életet cserél azzal, aki él,
 mégis tétova a csönd homloka,
 halott madarak halott arcokat
 fodroznak, a tél gyermeke a szél

Evangélikus hagyományok, evangélikus hitélet

→ TÁTRAI ZSUZSANNA

Jó néhány évtizeddel ezelőtt kezdtem el érdeklődni az evangélikus hagyományok iránt. Id. Fabiny Tibor, az Evangélikus Teológiai Akadémia akkori professzora, az Evangélikus Országos Múzeum megálmodója, létrehozója és igazgatója személyében nagyszerű támogatóra leltem. Évekig tartottam néprajzi előadásokat az Evangélikus Hittudományi Egyetemen a szociológiaórák keretében Andorka Rudolf professzor úr felkérésére, abban a reményben, hogy a leendő lelkészek érzékenyebbé válnak majd a helyi hagyományok megismerésére.

Nagyon fontosnak éreztem és érzem ma is a hazai magyar, szlovák és német evangélikus hitélet történetiségében való kutatást és a jelen megismerését. 1997-ben e folyóirat hasábjain jelent meg *Evangélikus vallási néprajz* című írásom.¹ Huszonhét évvel ezelőtt a következő mondatokkal zártam a tanulmányomat: „Az evangélikus vallási néprajz kutatásához módszeres vizsgálatra van szükség. Fel kell tárni a lappangó publikált és adattári forrásokat. Ki kell választani néhány magyar, szlovák, német evangélikus gyülekezetet, és kérdőívek, interjúk, videófelvételek segítségével regisztrálni a mai evangélikus vallási szokásokat mind a kalendáriumi ünnepekkel, mind pedig az emberi életfordulókkal (keresztelő, konfirmáció, esküvő, temetés) kapcsolatosan. Ugyancsak szükséges a levéltári kutatás folytatása elsősorban az Országos Evangélikus Levéltárban: egyházlátogatási jegyzőkönyvek, anyakönyvek, levéltári dokumentumok néprajzi szempontú

vizsgálata.”² Az eltelt időszakban természetesen történt előrehaladás, voltak konferenciák, megbeszélések, megjelentek publikációk.³

Rendkívül sok kérdést lehetne kutatni az evangélikus hitélettel kapcsolatban, amely régen is, ma is három szintéren zajlott és zajlik: a gyülekezetben, a templomban és a családok otthonában. Ilyen szinterek az istentiszteleten kívül az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokások: a házasságkötés, a gyermekáldás, a konfirmáció, a halál, a temetés vagy a halottak emlékezete. Ilyenek a kalendáriumi, ünnepi alkalmak: a karácsonyi és a húsvéti ünnepkör, a pünkösd, a német gyülekezetekben a templomszentelés (*Kirchweihtag*, Kötcsén elmagyarosodott szóval: *kerbájt*). Fontos lenne kutatni még az evangélikus hitélethez kötődő tárgyakat is (igés lap, igés tábla, konfirmációs emléklap, konfirmációs képek, családi Biblia, magyar, szlovák és német énekeskönyvek, *Dunántúli énekeskönyv*, *Kis énekeskönyv*, hittankönyvek, Luther-rózsa, Luther-kép, zenélő Luther-kép stb.). Ezek a tárgyak a hozzájuk fűzött emlékekkel, történetekkel példaként is szolgálhatnának napjainkban az evangélikus hit egyházi és otthoni megélésére. Az alábbiakban a rejtettebb, a családi, otthoni hitéletre szeretném felhívni a figyelmet korábbi gyűjtések, leírások nyomán.

Az emberélet fordulói – keresztelő, konfirmáció, esküvő, temetés

Az emberi élet fordulóinak rítusai mindig két helyszínen történtek: a templomban és otthon vagy

→ *Tátrai Zsuzsanna* (1945): néprajzkutató, a néprajztudomány kandidátusa, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete Folklor Témacsoportjának nyugalmazott tudományos főmunkatársa.

újabban valamilyen nyilvános helyen (kultúrházban, vendéglőben). A második világháború előtti korszakról nagyszerű forrás az 1944-ben megjelent *Evangélikus templomok* című kötetben Solymár Pál írása,⁴ valamint Harmati Béla László 2005-ben publikált *Evangélikus néprajzi felmérés publikálatlan adatai 1944-ből* című tanulmánya, amelyben rámutat: „A Magyarországi Evangélikus Egyház történetében először 1943–44-ben történt meg az azóta is példátlan felmérés, amely arra volt hivatott, hogy felrajzolja a magyarországi evangélikusság egyháztársadalmi helyzetképét, hogy rögzítse a mulandó adatokat és népszokásokat.”⁵ Megismerhetünk belőle néhány jellegzetes szokást, amelyről manapság semmit sem tudunk, így feltételezhetjük, hogy már nem is léteznek. Ilyen a vasárnapi istentisztelet előtti szombati felkészülés, az otthoni családi áhítat. Nagyon érdekes kérdés, különösen a korabeli szlovák gyülekezetekben a családtagoknak a templomi ülésrendje és a családban elfoglalt helye: például a lakodalom után a fiatal menyecske az anyósa mellé került a templomban.

A templomi ülésrendet az is befolyásolta, hogy a falunak melyik részén lakott az illető.

A templomi és az otthoni hitélet kapcsolatára példa a Miatyánk alatti harangozás, mely a betegség vagy más ok miatt otthon maradók számára az együtt imádkozás lehetőségét biztosítja. Minden ünnepélyes családi eseményhez imádság, fohász kapcsolódott (pl. az alföldi evangélikus családoknál a vőfély vagy a násznagy a megkéretés, eljegyzés során beszédet mondott, szentírási helyre hivatkozott és imádkozott, a lakodalmi vacsoránál a kánai menyegzőről beszélt, majd szintén imádkozott).

Keresztelőnél fontos volt a keresztszülő kiválasztása, hiszen a keresztszülő kíséri el a gyermeket a konfirmációra, az esküvőre. A gyermekégyas addig nem mehetett ki a házból, amíg hat héttel a gyermek születése után sor nem került az avatásra, az egyházakelőre. Ilyenkor a lelkész a templomban megáldotta a fiatal anyát. Manapság ez a keresztelőhöz kapcsolódik, mert már nem keresztelik meg a gyermekeket egy-két napos korukban.

A halál, virrasztás, temetés minden mozzanata összekapcsolta a családokat az egyházzal, a vallással, különösen amíg háztól temettek, amíg otthon ravatalozták fel a halottat, és imádkozva, énekelve virrasztottak mellette. A temetés, a halotti tor után másnap istentiszteletre mentek. A toron például Békéscsabán a Transciusból énekeltek. A *starejsi*, a békéscsabai evangélikusok körében a temetés alkalmával a „gyásznagy” nemcsak előénekes volt, hanem imádkozott, gyászbeszédet is mondott, levezette a hagyományos virrasztást, temetést, halotti tort, sőt megszervezte a későbbi megemlékezéseket is. A halotti tor különös jelentőséget kapott fiatalon elhunytak esetében, ilyenkor a halott „lakodalmaként” éltek meg.

Nagyon sok változás következett be az evangélikus halottkultuszban, különösen a 20. század közepétől napjainkig. Ilyen változás például a halottak napján a gyertyagyújtás a sírokon, melyet katolikus átvételnek tartanak. Mindenszentek és halottak napját – függetlenül a felekezeti hovatartozástól – a 21. századra szinte az egész magyar nyelvterületen egységesen a sírok díszítése, mécsesekkel való világítása jellemzi. A konfirmációt, az egyházi nagykorúságot oktatás, vizsga előzi meg ma is, és az ünnepi alkalom ideje meghatározott tavaszi ünnepnap, például nagycsütörtök, húsvét utáni első vasárnap, pünkösd. Az eseményt világi, családi ünnepség, ajándékozás követi. A huszonöt, illetve ötvenéves házassági évfordulón az ünnepeltek elmennek a templomba, és a családdal és a lelkésszel együtt hálaadó és könyörgő imádságot mondanak. Családi körben lakoma követi ezt az eseményt is. Az emberélet fordulóihoz kapcsolódó hagyományokban összefonódnak az egyházi, gyülekezeti szokások a helyi családi hagyományokkal. Napjainkban, a megváltozott, felgyorsult világban az egykor jellegzetes helyi hagyományok gyakran már legfeljebb az emlékezetben élnek, ugyanakkor ma

is alakulnak, létrejöhetnek a 21. századnak megfelelő új szokások.

Karácsony, húsvét, pünkösd

Huszonhét évvel ezelőtt a kalendáriumi szokásokról írtam a *Credó*-ban. Jelen írásomban az adventi koszorúval kapcsolatos kutatásaimat szeretném röviden összefoglalni, és annak is az otthoni, családi szokásait.

Az adventi koszorú napjainkban vált közismert szokássá. Német evangélikus eredetű hagyomány, melyet Johann Hinrich Wichern (1808–1881) lelkész készített először 1833-ban egy fiúk számára létesített menhelyen. Advent idején, ebédidőben öt-tíz percre az imaterembe ment

mindenki. Itt ószövetségi igék felolvasása közben mindennap egyfel több gyertyát gyújtottak meg a fenyőágakkal díszített csilláron, miközben adventi énekeket énekeltek. A négy adventi vasárnapot később nagyobb méretű gyertyákkal hangsúlyozták.

Az adventi koszorú innen indult hódító útjára, először a katolikus délnémet, majd az osztrák területek felé. Terjedésében az egyház és az iskolák is közreműködtek. Ausztriában az első világháború után még csak a városokban, a második világháború után már mindenütt ismerték. Az 1990-es évekig csak elszórt adataink vannak róla a hazai evangélikusok körében. Azok a lelkészek ismerhették a szokást, akik németországi evangélikus teológián tanultak, vagy ott képezték tovább magukat. Ők saját családjukban meghonosították az adventi koszorú készítésének szokását. De ezzel nem feltétlenül gyakoroltak hatást a gyülekezetükre és a környezetükre.

Az immár közel harminc évvel ezelőtti kérdőíves felmérésemből kiderült, hogy az otthoni adventi koszorú többnyire saját készítésű, drótkeretre, szalmakoszorúra rögzített fenyőágakból és négy gyertyából áll. A gyertyák színének nincs jelentősége, szemben a katolikus három lilával és egy rózsaszínűvel. A díszítéshez szalagokat, tobozokat,

„Az emberélet fordulóihoz kapcsolódó hagyományokban összefonódnak az egyházi, gyülekezeti szokások a helyi családi hagyományokkal.”

száraz terméseket, bogyókat használnak. Az adventi koszorúhoz fűződő családi szokások közül elsősorban a gyertya meggyújtásának idejét, módját határozzák meg, és fontosnak tartják a közös együttlétet. A legtöbb evangélikus nyilatkozó arról számolt be, hogy az adventi vasárnapokon a gyertyagyújtás alkalmával sajátos családi áhítat alakult ki imádsággal, énekléssel, bibliaolvasással. Későbbi gyűjtéseim azt igazolták, hogy adventi vasárnapokon már korábban, az adventi koszorú elterjedése előtt is imádkoztak, énekeltek a hívő családok.

Az adventi koszorú az örökzölddel a megújuló természetet, a gyertyákkal a megújuló fényt, a koszorúformával az éghez való tartozást jelképezi. A hívő ember számára a karácsonyi négyhetes előkészület, a Jézus Krisztus születésére való várakozás szimbóluma.

Az adventi koszorún kívül jó lenne megismerni a családi karácsonyi szokásokat is, hogy melyek élnek még napjainkban (pl. a karácsonyi történetet megelevenítő betlehemezés, a hartai német evangélikusok jellegzetes szokása, a bölcsőske vagy a karácsonyi kántálás pl. Nagytarcsán stb.).

Minden evangélikus számára jóleső érzés lehet, hogy Luther Márton állított először karácsonyfát a családjá számára a lakásban; korábban csak a szabadban voltak a karácsonyfák, és a szegényeknek tettek rá ajándékokat. A karácsonyfa melletti ének, imádság sok hívő család életében máig élő hagyomány. Nyugat-Dunántúlon az evangélikus családokban élt az a szokás, hogy többnyire egy fiatal férfi fehér lepelbe öltözött, és mint „Jézuska” bekopogtatott a házba, és átadta a karácsonyfát és az ajándékokat a gyerekeknek. Érdekes lenne megtudni, hogy van-e még nyoma ennek a szokásnak.

Egykor a falvakban, az evangélikus családoknál is tettek a karácsonyi asztal alá szakajtót, abba mindenféle terményt, hogy a következő esztendőben bő legyen a termés. Régen és ma is jellegzetes ételeket esznek ilyenkor.

Az évkezdethez is számos máig élő szokás kapcsolódott az evangélikus családokban. Főként a gyerekek jártak szilvesztert és újévet köszönteni verssel, énekkel. A hagyományörző evangélikus családok közösen várták az éjfélt, az éjféli közeledtével egyházi énekeket énekeltek. Sok olyan gyülekezet volt és van ma is, ahol ilyenkor a templomtoronyban is énekelnek.

A karácsonyi ünnepkör zárónapja vízkereszt. Ekkor (nagyobb gyülekezetek esetén több napon át is) eljárt a lelkipásztor a házakhoz, ahol együtt imádkoztak és énekeltek. A vízkeresztli koleda alkalmával természetbeni járandóságot kapott a lelkész. Erről sincsenek friss ismereteink.

A húsvéti szokásokkal kapcsolatban is érdemes lenne vizsgálni. Arról vannak adataink, hogy a nagyböjthöz ugyan nem kapcsolódtak étkezési szabályok (pl. húsevési tilalom, a zsír mellőzése), mint a katolikusoknál, kivéve nagypénteket, de a viselkedésben, a viseletben voltak jellegzetes hagyományok. Az evangélikusok sem tartottak ebben az időszakban lakodalmakat, mulatságokat, és még a lányok is sötét ruhát vagy sötét szalagot viseltek.

Az evangélikus tirpák asszonyok sajátos népi vallási hagyománya volt, hogy nagycsütörtök éjszaka a Gecsemáné emlékezetére a virágoskertben, a férfiak pedig valami rejtett helyen imádkoztak, majd frissen merített vízben mosakodtak. A jószágot is megöntözték ilyenkor.

A nagypénteki úrvacsorára való otthoni felkészülés, az úrvacsora előtti böjt helyi és egyéni változatai ugyancsak külön figyelmet érdemelnek. Húsvétvasárnapnak is megvolt az otthoni viselkedési rendje: a nap legfontosabb eseménye az istentisztelet volt. A fiataloknak otthon be kellett számolniuk arról, amit hallottak. Húsvét első napjának jellegzetes szokása volt a locsolás mellett a keresztgyerekeknek a keresztgyerekeknek tett látogatása.

Pünkösöd hagyományainak a kutatásában különös helye van a néhány gyülekezetben (pl. Mendén, Maglódon) ma is élő zöldágazásnak, amikor ágakat

„Jó lenne megismerniünk a jelenleg zajló helyi folyamatokat a gyülekezetekben és a családokban egyaránt.”

visznek a templomba, és szalagokkal, kendőkkel díszítik őket. A pünkösöd a konfirmáció kedvelt időpontja is, különösen a szlovák gyülekezetekben.

Az új generáció hitélete

A hitélet és az online világ kapcsolatát a pandémia időszaka nagymértékben befolyásolta. Amikor nem lehetett kimozdulni otthonról, és kényszerűségből elmaradtak a templomi istentiszteletek, a bibliaórák, a hittanórák és a személyes találkozások, felbukkant az online istentisztelet, hogy közvetlenül a családok otthonába vigye az igehirdetést. Tény, hogy egyre több ember számára vált lehetővé ez a sajátos részvételi mód, akár okostelefonon is. Azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy sokak számára máig elérhetetlen ez a lehetőség. Számos kérdést felvet a hitélet virtuális módja, ezért megkérdeztem erről az egyik egyetemista unokámat, Fülöp Anna Natasát, aki szívesen hallgat online istentiszteletet. Véleménye szerint „a keresztény vlogok és blogok többsége már felekezettől független, inkább ökumenikus szemléletet

mutatnak, hiszen a tartalom lényege az elfogadás, megbocsátás, Jézus tanításának a népszerűsítése, a keresztény alapelvek megismerése, Isten szeretetének a hirdetése, ahol nem tudjuk a tartalomgyártó vagy sokszor a gyártók felekezetét. Ez egy generációs jellegzetesség is lehet, hiszen a Z generáció (1996–2012) már az elfogadás miatt nem szereti semmilyen kategóriába sem belesorolni az embereket, mert az gyakran nem teszi relevánssá mindenki számára a tartalmat, és ezzel az elérés is csökken. Itt is több az angol nyelvű tartalom, függetlenül attól, hogy a készítője milyen nemzetiségű, hiszen ezzel a nyelvvel egy globális szintű közönséget nyerhet.”

Jó lenne megismernünk a jelenleg zajló helyi folyamatokat a gyülekezetekben és a családokban egyaránt. Ha valaki húsz-harminc év múlva felméri az otthoni hitéletet, várhatóan számos olyan formáját írhatja majd le, amelyre ma nem is gondolnánk, hiszen a mindennapok, a technika változásával az is folyamatosan átalakulóban van, miközben régi hagyományok is újraéledhetnek. ■

JEGYZETEK

- 1 TÁTRAI 1997.
- 2 Uo. 77. o.
- 3 Például 2005-ben és 2006-ban a *Vallási néprajz* című sorozat 12. és 13. kötete számos új adalékkal szolgált az evangélikus néphagyomány történeti és jelenkori ismeretéhez.
- 4 SOLYMÁR PÁL 1944. Templomi és gyülekezeti szokások. In: Kemény Lajos – Gyimesi Károly: *Evangélikus templomok*. Országos Luther Szövetség

– Athenaeum, Budapest. 505–520. o.

- 5 HARMATI Béla László 2005. Evangélikus néprajzi felmérés publikálatlan adatai 1944-ből. In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Vallási néprajz*. 12. köt. *Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk*. ELTE BTK Folklore Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja, Budapest. 117–139. o. 117. o.

AJÁNLOTT IRODALOM

- TÁTRAI Zsuzsanna 1995. Adalékok a népszokások történetéhez a XVIII. századból. Szemelvények az evangélikus egyház és a népszokások kapcsolataira. In: Verebelyi Kincső et al.: *Népi Kultúra – népi Társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. 18. köt. *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 235–251. o.
- TÁTRAI Zsuzsanna 1997. A büki nép hétköznapijai és ünnepei a XX. század második feléig. *Vasi Szemle*, LI. évf. 2. sz. 240–249. o.
- TÁTRAI Zsuzsanna 1997. Evangélikus vallási néprajz. *Credo*, 3. évf. 1–2. sz. 72–77. o.
- TÁTRAI Zsuzsanna 2005. Karácsonyi szokások az evangélikus néphagyományban. In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Vallási néprajz*. 12. köt. *Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk*. ELTE BTK Folklore

Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja, Budapest. 220–246. o.

- TÁTRAI Zsuzsanna 2006. „Meghozta az Isten piros pünkösöd napját...” In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Vallási néprajz*. 13. köt. ELTE BTK Folklore Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja – MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoportja, Budapest. 107–128. o.
- TÁTRAI Zsuzsanna 2008. Adventskranz. In: Wolfgang Dahmen – Petra Himstedt-Vaid – Gerhard Ressel (szerk.): *Zeitschrift für Balkanologie*. 48/2. köt. *Traditionen und Identitäten in Südosteuropa. Festschrift für Gabriella Schubert*. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden. 650–662. o.
- TÁTRAI Zsuzsanna 2020. Adalékok az előrementek emlékezetéről az evangélikus néphagyományban. *Hét Hárs*, XIX. évf. 3–4. sz. 48–55. o.

▼ Id. Pieter Bruegel: Parasitració, 1567 (olajfestmény, 114 x 164 cm, Kunsthistorisches Museum, Bécs, ltsz. GG_1059)

Körkérdés: Istentisztelet a templom falain kívül

Évszázadokon át nemcsak megtűrt, de teljesen bevett és megszokott mód volt a minél intenzívebb vallási élmény elősegítése érdekében a liturgikus év egyes epizódjait mai szemmel nézve profán módon ritualizálni. A templomok falai közül mostanra kikopott liturgikus táncok, a Brueghel-festményekről ismert szélsőséges karneváli világ és az aszketikus böjt metszéspontjának számító húshagyókeddi éjszaka vagy éppen a feltámadás örömhírét hisztérikus kacagásban kiélő risus paschalis, vagyis a húsvéti nevetés mind-mind ezt a gyakorlatot örökölték meg. Közös bennük egyrészt a funkciójuk, vagyis az érzelmek túlradó megélése, másrészt pedig, hogy az intézményes vallásgyakorlás keretei között ma már egyik sem része az életünknek.

De vajon mi a helyzet otthon, „a négy fal között”? Vagy kortárs közösségeinkben: baráti körben, gyülekezetben, munkahelyen, fesztiválokon? Vannak még hitélményt katalizáló rítusaink? Milyen alkalmakhoz vagy milyen érzelmekhez kötődnek? Közös rítus, vagy inkább kinek-kinek az ízlésére és vérmérsékletére van bízva, hogy bekapcsolódik vagy távol marad – esetleg túllépi a társadalmi konvenciók által fenntartott kereteket? És mit kezdetünk ezekkel a határátlépésekkel?

A hagyománynak csak az marad a része, ami releváns, aminek funkciója van. Ha eltűnt a húsvéti kacagás, akkor ma már nem jelent lelki fölszabadulást húsvét ünnepe? Vagy ha mégis, akkor mivel váltjuk ki a risus paschalist? Vagy akad-e még világiak körében gyakorolt imaszerű mozdulatsor, amely az egykori tánc funkcióit hordozza? És melyek lehetnek ma azok a „ritualizált devianciák”, amelyeknek egykor a feje tetejére állított karneváli világ adta a kereteit?

Körkérdésünkben ezekre kerestük a választ, megkérve szerzőinket, hogy engedjenek bepillantást szokásaikba, és mutassák meg, mi segítheti a hitélmény elmélyítését társadalmunk legkisebb közösségeiben, vagy éppen van-e, ami nehezíti, esetleg ellehetetleníti.

AZ ÜNNEPNAP MEGSZENTELÉSE ■ Molnár Lilla

A deuteronomiumi hagyományban a Tízparancsolat megismétlésében (5Móz 5,6–21) a nyugalom napjának megtartása az Egyiptomból való kivonuláshoz, a szabadító Isten cselekvéséhez kötődik. Az Exodusban (2Móz 20,8–11) a sabbát megtartását pedig Istennek a teremtés aktusában való megpihenése indokolja.

Ez a két esemény meghatározza ünnepnapjaink, pihenőnapjaink tartalmát, karakterét. Egyrészt regenerálódnunk kell, mert úgy vagyunk megteremtve, hogy szakaszosan vagyunk képesek

dolgozni, aktívnak lenni, és bizonyos időre szükségünk van a feltöltődéshez. Egy nap munkáját, eseményeit általában az éjszakai alvás során pihenjük ki, heti ritmusunk többnyire lelassul hétvégén, a szabadnapokon, és vannak időszakok az évben, amikor hosszabb szabadságot veszünk ki. Életünknek, munkavégzésünknek, rendszereinknek van egyfajta ritmusa (pl. óvoda, majd a különböző szintű iskolák).

A másik összetevő a szabadítás és a szabadság. A bibliai kontextusban egészen konkrét, fizikai értelemben jelenik meg, ami a modern keresztény

▼ Andrej Rubljov: Szentháromság, 1425 és 1427 között (tempera fán, 141,5 × 114 cm, Tretyakov Galéria, Moszkva, ltsz. 13012)

ember számára elvont, teológiai tartalmú elgondolás, emiatt folyamatosan próbáljuk értelmezni és megélni az életünkben: Isten szabadítását. Úgy is fogalmazhatunk ebből a szempontból, hogy fel vagyunk szabadítva az ünnepre, a nyugalomra. Nemcsak szükséges, hanem szabad is pihenni. A pihenés alatt pedig fel lehet szabadulni.

Ézsaiás a bőjtöléssel kapcsolatban Isten szavát így közvetíti: „*Nekem az olyan bőjt tetszik, amikor leoldod a jogszerűen fölrakott bilincseket, kibontod a járom köteleit, szabadon bocsátod az elnyomottakat, és összetörsz minden jármot!*” (Ézs 58,6) Nagyon erős szociális vonatkozása van ennek a kijelentésnek, és bár a bőjtről szól, számomra a pihenőnaphoz, az ünnepnapokhoz is kapcsolódik: leoldani a bűnösen fölrakott bilincseket. A szabadság, a nyugalom, a regenerálódás nem férhet össze a kényszerrel, a nyomással, az elvárásokkal, az erőszakos és könyörtelen dominanciával. Az, hogy milyen viszonyban vagyunk másokkal és önmagunkkal, nem választható el sem a bőjtölésünktől, sem a pihenésünktől. Ünnepek és pihenőnap rokon természetű idők, az elsőnek mégis van valamiféle kijelölt tartalma, a másodiknak nincs. Az ószövetségi ünnepek alapvetően Isten felé irányulnak, és reflexió arra, amit Isten az emberért tett.

Életritmusunkban számos olyan ünnep van, amely nem kapcsolódik közvetlenül a hitünkhöz, magához Istenhez, mégis kiszakított idő, amellyel mi rendelkezhetünk. Március 15. munkaszüneti nap, ahogyan augusztus 20. és május 1. is. Szólhatnak ezek az ünnepek konkrét emlékezésről, mégis teret adnak a megállásra, megpihenésre is. Személyes és családi ünnepeken, születésnapokon, évfordulókon jó esetben mások szeretetétől, figyelmétől tölthetünk, ebben a szeretetben felszabadulhatunk.

Mit jelent az ünnepnap megszentelése? Adhatók erre egzakt válaszok: olyan tevékenységgel tudjuk

megszentelni az ünnepnapot (pihenőnapot), amelyben Istenre figyelünk: például templomba megyünk, Bibliát olvasunk, imádkozunk. Ezek bizonyára nagyon fontosak, különböző módokon és mértékben a keresztény ember életének alapvető részét képezik, de nem merítik ki a *megszentelés* fogalmát. Helyet kér magának ebben a fogalomban egy olyan reflektív folyamat, amelynek három fókusza van: Istenre figyelek, majd másokra, a másokkal való kapcsolatomra, végül befelé fordulok, és magamba nézek. Amikor Istenre nézek, akkor az ő szeretetét és szabadságát látom. Amikor másokra nézek, akkor a szavaim, a cselekedeteim következményeit látom, az okozott sebeket, az elvárásokat, az elmulasztott kötelességeket, a be nem váltott ígéreteket, az önzőségem okozta károkat, hiányokat. Amikor befelé tekintek, a mások által okozott sebeket látom, érzem, szorongást és kudarcot, mert annyiszor nem tudok jó lenni, elég lenni, összeroskadást látok, és érzek terhek és kudarcok alatt ordító fájdalmat az igazságtalanság miatt, az érző lények – legyen bár ember vagy állat – szenvedése miatt, a kettős mércék miatt... Olyan hosszú ez a sor, véget sem ér.

Ünnepek az, amikor mindez csillapul. Megáll a zakatolás. Enyhül a szenvedés, szűnik a fájdalom. Az ünnep felegyenesít, leemeli a terheket, leoldja a bilincseket. Ünnepek az, amikor leveszem a terhet mások válláról, és leteszem a sajátomat. Ünnepek az, amikor leoldom a másokra rakott bilincseimet, és amikor lehullanak az én bilincseim. Az ünnepnapon Isten egy kicsit mindig összébbr forrasztja ezt a szétesett világot. Megszentelt ünnep az, amikor Isten levegőhöz juttat, és én valóban veszem is azt a mély levegőt. ■

→ **Molnár Lilla:** lelkes, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Ószövetségi Teológia Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe az emberi élet értékét érintő szövegek a Héber Bibliában.

KÉSZÍJTJUK MI IS A SZÍVÜNKET ■ Benyus János

A téma aktualitását az adja számomra, hogy a napokban ünnepeltük ötödik gyermekem első-áldozását. Családunkban megélt ünnepeink szorosan kapcsolódnak ahhoz a templomi közösséghez, amelybe járunk. Ez nem egy plébániai közösség, hanem egy ének- és zenekar, így ünnepeink szintén mindig szorosan kapcsolódnak a zenéhez is. A zene segítségével megélt ünnep számomra sokkal intenzívebb élményt jelent, hiszen már a készülési ideje (a próbák) is segítik az embert, hogy aztán megérkezessen a lelke az ünnepre. Olyan, mint a nagyböjt vagy az advent, amikor az ember szívét készíteni kell az ünnepre, ehhez nyújt segítséget a zene is.

▼ Johannes Bosboom: Szószék a hoomi templomban, 1891 k. (olaj papíron, 25 x 14 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, ltsz. SK-A-2877)

Életemben nagyon meghatározók a két nagy ünnepkörhöz, a karácsonyhoz és a húsvéthoz kapcsolódó családi és egyházi szokásaink. A zenélést persze elsődlegesen a családomból hozom, ahol mind a kilenc testvéremmel együtt hivatásos zenészek lettünk.

Gyermekkoromban karácsonykor szokásban volt a családban nálunk, hogy elvigyük a karácsony örömhírét elesett, nélkülöző embertársainkhoz is: jártunk börtönben, idősek otthonában, elfekvőben, mozgássérültotthonban, és zenéltünk nekik. Ezeknek az embereknek elmondhatatlanul sokat jelentettek ezek a felhangzó karácsonyi énekek, a jelenlétünk, az, hogy voltak, akik gondoltak rájuk. Számomra is elengedhetetlen tartozékai lettek ennek az ünnepnek. Ezt a hagyományt gyermekeiknek is szeretném átadni, akik a Covid ideje alatt belekóstolhattak már az ízébe. Unokatestvérekkel együtt – akiből a sok testvérem révén van egy pár – magányos idősekhez csöngettek be, és szépen, távolságot tartva az udvaron adtak kis házi karácsonyi koncertet. Nagy sikere volt az eseménynek. Azóta is az ismétlést követelik gyermekeim.

A húsvét is sok szép szokást tartogat. Ifjúkoromban, amikor még az időbeosztásom lehetővé tette, szinte egész nap a templomban voltam a három szent nap alatt. A hajnali Jeremiás siralmi, az azt követő ministránspróbák, majd a nagypénteki passióra való készülés után következtek a szertartások. A liturgiában lépten-nyomon különleges jelentéssel bíró kis részletek követik egymást. A kedvencem, amikor a harangok nagycsütörtökön Rómába szállnak, majd nagyszombaton a feltámadás örömeire visszatérnek. Húsvétvasárnap reggel pedig a közös napfelkeltenézés a szeminarista kispapokkal a nap egyik fénypontja. És persze a húsvéti locsolás sem maradhatott el. Mind a mai napig nagy családi esemény, testvéreimmel, sógoraimmal és gyermekeikkel együtt járjuk körbe a rokonság, közösségünk lány tagjait, hogy meglocsolhassuk őket. Ezt a gyerekeink minden évben nagyon várják.

Nemcsak a liturgikus évhez kapcsolódó ünnepeket ünnepeljük ebben a közösségben, nagyobb csa-

ládunkban vannak farsangok, házassági évfordulók, születésnapok.

Zenészként is fontos, hogy legyen előttünk egy cél, egy koncert, amelyre tudunk készülni, mert különben értelmetlen lenne a gyakorlás. Így készítjük mi is a szívünket különböző módokon: zenével,

EZ AZ A NAP! – KÖZÖSEN JÉZUSÉRT

■ László Viktor

Az Ez az a nap! 2000-ben indult el a Felvonulás Jézusért rendezvénnyel. Ezt Angliában honosította meg Graham Kendrick énekes és a közössége, amikor a hívők énekelve vonultak végig London utcáin. A millenniumi felvonulást a budapesti felekezeti közti lelkész kör szervezte. Ekkor már évek óta összejártak a történelmi egyházak és a kisebb gyülekezetek vezetői, hogy a fővárosért imádkozzanak. Erre a felvonulásra két-három ezer embert vártunk, de mintegy huszonötezen jöttek el, s vonultak végig Istent dicsőítve a Parlamenttől a Tabánig. Később ez az összefogás az egész országra, sőt Közép-Európára is kiterjedt. Idén Miskolcon találkozunk június 1-jén a DVTK Stadionban.

A hívőket Jézus személye köti össze. Ő mindannyiunk Megváltója, és azért jövünk össze, hogy őt dicsőítsük. Mi a keretet adjuk hozzá, a fellépők és a közönség adja a tartalmat, amelyben láthatatlanul ott van a Szentlélek. Amikor elkezdünk szervezni egy rendezvényt, az első, hogy Jézust meghívjuk oda. Kérjük, hogy a legelső előkészületi mozzanattól a legutolsó másodpercig áldja meg az egészet, a szervezőket, a háttérben dolgozókat, a fellépőket és a stadionba látogatókat is.

A másik összekötő elem a zene. Nagyon sokféle stílus szerepelt már a több mint két évtized alatt a programban. Aki szereti Istent, az bármilyen zenei kifejezésmóddal szívesen dicsőíti őt.

Az is összeköti az idelátogató hívőket, hogy minden alkalommal elhangzik egy rövid igehirdetés, melyben hiteles lelkész ismerteti az evangélium központi üzenetét. A magas színvonalú zene és technika mellett a bátorítások, a tanúságtételek

szokásainkkal, liturgikus eseményekkel, húsvétra készülve böjttel, hogy ünnepeink teljesebbek legyenek. ■

→ **Benyus János:** az Állami Operaház és a Concerto Budapest szóló kürtöse, a Prima Junior In Medias Brass kvintett tagja. Zenészcsaládból származik, kilenc testvérrel együtt családi zenekarukban is aktív. Jelenleg feleségével nyolc gyermeket nevel.

és az igei üzenet mind jó alkalom arra, hogy egy templomba járó fiatal nyugodtan elhívja nem hívő barátját.

Az Ez az a nap!-on különféle keresztény közösségek tagjai vesznek részt egy szívvel és egy lélekkel. Mint olvassuk a Jelenések könyvében, ez vár ránk majd a mennyben is. Mindenki hódol a Báránynak felekezettől függetlenül, aki elfogadta Jézust Megváltójának. A lényeges dolgok összekötnek bennünket, a lényegteleneket pedig nem hagyjuk, hogy szétválasszanak.

Az is bátorító egy hívő számára, hogy láthatja, milyen sokan szolgáljuk Istent. Ha egy kis faluból érkeznek, ahol tízen járnak az ifjúsági körbe, akkor számukra óriási biztatás lehet egy tizenötezes tömeg, amely lelkesen együtt énekel. A lelkesedést hazaviszik magukkal, és hisszük, hogy sok helyi kezdeményezés született ezeknek a rendezvényeknek a hatására.

A fellépők között is megvalósul a felekezeti közti közösség. A Puskás Arénában fellépett például a legelső között modern zenét játszó együttes, a Hermons.¹ Idén pedig Miskolcon énekel majd a Magyar Continental Singers, akik (a Jubilate együttest is számítva) közel negyven éve énekelnek, és tagjaik a legkülönbözőbb keresztény közösségekből érkeznek.

A színpadon minden alkalommal felkérjük a különböző egyházak, felekezetek vezetőit, hogy együtt imádkozzanak országunkért. Az a pillanat, amikor hat-nyolc ismert lelkész, püspök áll a színpadon, s egymás után imádkoznak, minden résztvevőnek üzen az összefogás fontosságáról.

2022-ben, a Puskás Arénában tartott rendezvény után elhatároztuk, hogy vidéki stadionokban folytatjuk szolgálatunkat, aminek számos jó hatása van az adott városra, térségre. Ilyenkor a helyi

szervezők több kilométeres körzetben mozgósítják a hívőket, akik önkéntesnek is jönnek, hívják az érdeklődő barátait, és terjesztik az esemény hírért. Tavaly Debrecenben több száz helyi segítő hozzájárult a rendezvény sikeres lebonyolításához. Ugyanez történt Miskolcon és Borsodban is. A helyi szervezők imádságai készítik elő, az ő hathatós részvételükkel valósul meg, tagjaik elhozhatják a barátait, és ez az összefogás még inkább elmélyíti az egységet, az egymás iránti szeretetet. Jézus világosan megmondta, hogy miről ismernek meg bennünket, és a rendezvény csak a külső megjelenés. A lényeges tartalom az évekre, évtizedekre visszanyúló barátságok, egymás megbecsülése és

tisztelete. Ha a vezetők így érznek egymás iránt, akkor az kihat a gyülekezetek tagjaira is. Ezzel pedig a minőségibb kereszténység felé mozdulunk el, ahol egyre inkább az alapértékeink szerint élünk, miközben mindenki a maga helyén az Urat szolgálja.

Nagyszerű érzés évente néhányszor, kisebb-nagyobb rendezvényeken látni Isten népét összegyűlni. Ám az igazi köszönet a lelkeseké, akik nap mint nap helytállnak, bátorítanak, vigasztalják a gyászolókat, biztatják a csüggedőket, és életet adnak át, amerre csak megfordulnak.

Megtiszteltetés évről évre megrendezni az Ez az a nap!-okat, ahol összejöhetünk határokon innen és túlról, feltölthetünk határokon innen és megélhetjük az egységet. Hangzik az evangélium, miközben közösen dicsőítjük Teremtőnket és Megváltónkat.

Ahogy Luther mondta: „Isten szavának igazát / a szív a dalban éli át...”² ■

→ **László Viktor:** a Magyar Evangéliumi Aliansz alelnöke, az Ez az a nap! eseménysorozat alapítója és vezetője.

J E G Y Z E T E K

- 1 A Győri János nagytarcsai evangélikus lelkész fiai és baráti körük alapításával született Hermons együttes elsőként játszott keresztény beatzenét a hatvanas években Magyarországon. Az alapító, később szintén lelkész Győri János Sámuel tevékenységét 2019-ben Szikra keresztény könnyűzenei életműdíjjal ismerték el. – *A szerk.*
- 2 LUTHER Márton 2024. Muzsika asszonyosság. Ford. Németh Emil. In: *Felelőség a gyülekezetért.* Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 3.) 510–511. o. 511. o.

SZÉLRÓZSA ÜNNEP

■ Simon Réka – Szidoly Roland

A vendégség ünneppé tud válni a meghívó és a meghívottak számára is. A vendéglátó készülését meghatározza a hozzáállása és a meghívottak iránti nyitott alkalmazkodása. A vendég készülődéséhez pedig hozzájárul, ha érzi: valóban, igazán várják őt. Mind a készülést, mind a találkozást döntően befolyásolja a házigazda és a vendég egymás iránti kapcsolata, kötődése, nyitottsága.

A Szélrózsza evangélikus ifjúsági találkozó előkészítésén ötven, a lebonyolításán körülbelül háromszáz önkéntes dolgozik. Meghatározó megélni a szolgálat örömét egy ekkora önkéntes csapattal, együtt munkálkodni, megvalósítani a találkozót.

Akik működtünk már együtt ebben az alkalomról alkalomra részben változó csapattal, tapasztaltuk, hogy a kimerülésig végzik erőfeszítéseiket a szervezők, erőt, időt, energiát, pénzt, munkahelyi szabadságot is feláldozva és hozzátevé a találkozókhoz. Az önkéntesek tudják, hogy attól lesz jó a Szélrózsza nekik is, ha mindezt nem magukért vállalják, hanem a többiekért, az egész találkozásért. Erőforrásaikat tehát nem önös célból teszik hozzá a találkozóhoz, hanem hogy megosszák a többiekkel, az érkező vendégekkel. Bár nem fognak mindenkit megismerni abban az öt napban, mégis a legnagyobb vendégszeretettel készülnek rá a helyi és a távolról érkező szervezők egyaránt.

A vendégek, a résztvevők minden alkalommal kiszámíthatatlanul sokfélék. Készülődésüket, jelen-

▲ Ismeretlen mester: Béke toleranciára tanítja az egyházakat, 1600–1624 (olajfestmény, 131,5 × 162,5 cm, Rijksmuseum, Amszterdam, ltsz. SK-A-4152)

létüket és értékelésüket pedig jellemzően befolyásolja, hogy tudják: a legfőbb meghívott maga Isten. Szervezőként szeretnénk hinni, hogy a vendéglátók és a résztvevők érte, vele és miatta szélrózsáznak, legalábbis hozzá érkeznek meg a fesztivál folyamán.

A Szélrózsa közvetett célja a gyülekezetépítés: hogy hatással legyen azokra a közösségekre, ahonnan a résztvevők érkeznek, és ahova az élményeikkel hazatérnek. Ha teret kapnak a gyülekezetükben, akkor a résztvevőknek talán sikerül belevinniük valamit a szélrózsás életérzésből, amely lüktetést ad az időnek, hiszen két évente újra lehet élni egy újabb ilyen találkozót. Hosszú böjt a kimaradó időszak, de a találkozó négy-öt napja olyan töltekezés ünnepe lehet, amely ki tud tartani a következő Szélrózsáig.

Hogy pozitív és konstruktív maradjon a személyes Szélrózsa-élmény, fontos a közösség, az összetartozás érzése. Egyrészt a saját közösségé, a gyülekezeti tagoké, az egy iskolából érkezőké, másrészt a régi és új társakkal, akikkel a Szélrózsa köt össze, akik érkezhetnek az egyházmegyénkből vagy akár a világ másik végéből is.

Különleges élményt nyújt a találkozó a helyi gyülekezetnek is. Amellett, hogy gyakorolhatják a vendégszeretetüket, a településükön is hangsúlyt kap a jelenlétük. Láthatóvá válni egymás számára és a világ számára – ez is a Szélrózsa célja. És emellett, hogy a találkozó egészen változatosan új tartalmakkal tölti meg a helyi gyülekezet megszokott tereit, hozzájárul a láthatóvá váláshoz. A Szélrózsa nyitott programhelyszínei betekintést adnak mindazokba az értékekbe, amelyeknek a találkozó teret ad, az evangélium üzenetétől kezdve a kulturális és vallásos hagyományokon át a legújabb próbálkozásokig, amelyekkel a szervezők arra törekednek, hogy belépjenek a fiatalok mai világába. Ezért is fontos, hogy a Szélrózsát döntően fiatalok szervezzék fiataloknak.

A találkozó gazdag programja azt az utat teszi

lehetővé a résztvevők számára, hogy Krisztussal és egymással az élet teljességére ható Krisztus-hit örömmünepét élhessék meg ebben a pár napban. Hitünk áthatja életünk minden területét, és ez alapozza meg a programok sokszínűségét. A Szélrózsa gazdag programkínálatában ugyanakkor meghatározók maradnak a szervezők számára fontos hangsúlyok: a találkozás és az Istennel és egymással való közösség, az egymás iránti nyitottság, a nagy és mély beszélgetések és a közös imádság, a zene, az együttműködések és az istentisztelet.

A Szélrózsa ünnepet Isten igéje emeli fel: a nyitó áhítat és a záró istentisztelet túlmutat liturgiai elköteleződéseken, ehelyett az interaktivitásra, a fiatalok nyelvén történő megszólalásra és az érthetőségre törekszik. Bár bizonyos szempontból a Szélrózsa rétegalkalomnak tekinthető, hiszen vannak, akiknek a spirituális rezdüléseire alkalmas és találó válasz ez a találkozó, másoknak viszont talán nem ez az útjuk, mégis megállapítható: a Szélrózsa nem csak a fiataloknak szól, még ha ők is maradnak a célcsoport. Ez a találkozó „Isten népének ünnepe”, a „te is idetartozol, testvérek vagyunk” ünnepe, az „életünk minden szálával Krisztushoz kötődünk” érzésének ünnepe. Ilyen értelemben pedig a Krisztus mellett szóló döntés ünnepe – és egyik alkalma is.

Adja Isten, hogy az idei évben a nyíregyházi találkozón minél többen megélhessük a találkozás, az együtt alkotás, a felfrissülés, a Krisztus melletti döntés örömet, és megtapasztaljuk, hogy mi számunkra az az „elég” (vö. 2Kor 12,9), amelyet Isten kegyelmében kaphatunk. ■

→ *Simon Réka* (1978): a Szélrózsa munkaágvezetői tagja, a büki Szélrózsa meghívó lelkesze, az Evangélikus Hittudományi Egyetem doktorandusza.

→ *Szidoly Roland* (1992): lelkesz, a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyülekezeti és Missziói Osztályának gyermek- és ifjúsági munkaágvezetője és osztályvezető-helyettese. 2014 óta tagja a Szélrózsa szervezőcsapatának, mára a Szélrózsa Tízek vezetője.

KÁSAÜNNEP HÉTFALUBAN

■ VERES EMESE-GYÖNGYVÉR

Ha egy-egy tájegység, népcsoport egyházi és világi szokásairól van szó, nem mindig egyszerű feladat olyat választani, amelyben a szent és a profán összekapcsolódik. A barcasági csángók esetében különösen, hiszen a 20. század polgárosodási folyamatának köszönhetően a tíz csángó településen három nagyobb szokásról beszélhetünk: a zajzoni, tatrangi és pürkereci legények boricatáncáról, a barcaújfalusi és apácai farsangtemetésről, valamint az apácai kakaslövésről. A két utóbbiban természetesen szintén megtaláljuk a vallási tartalmat, de elsősorban paródiaként. Evangélikus falvakról lévén szó, a szentek napjait nem ülik, bár egy-egy rituális cselekedet vagy éppen hiedelem előfordul ezekhez kapcsolódóan is.

Elég, ha csak arra gondolunk, hogy idősebb apácai adatközlőim még a kilencvenes években is mondták, hogy vízkereszt ünnepén szenteltvizet hoznak a román ortodox közösségből, mert annak gyógyító ereje van.

Következő válogatási szempontként az átmeneti rítusok merülnek fel, amelyekben a vallási tartalom nyilván megkerülhetetlen, ám mi az, ami túlmutathat az egyházi, a liturgikus gyakorlaton? Ha a születés, a házasság és a halál tematikáját vizsgáljuk a rítus szemszögéből, egyértelműen a visszafordíthatatlan elmúlás tartalmaz olyan cselekvéssorokat, hiedelmeket vagy éppen emlékezési gyakorlatot, amelyben az adott vidék sajátosságai hatványozottan megfoghatók. A kérdéskör boncolása kapcsán, további sajátosságokat, „különlegességeket” keresve jutottam el a hétfalusiak kásaünnepéhez.

Az első gyűjtőútjaim egyikén említették idősebbek, hogy Krisztus mennybemenetelének ünnepét, avagy áldozócsütörtököt kásaünnepnek nevezik, mert ilyenkor az ismerősöknek, rokonoknak, de főleg a kisgyerekeknek és a szegényeknek egy tál

tejbekását (tejberizst) küldtek. Bár a gyakorlatot többen is elmondták, a tartalomra kevesen tudtak magyarázatot: hogy ez a halottakról való megemlékezés napja is.

„A meghalt kiseded szülei apró csuprokba főtt kását hordanak szét a falubeli jó ismerőseikhez, s azt csuprokkal együtt a megpománázott [pomana: román szó, 'a halottak emlékére adott adomány' – V. E.-GY.] családoknál hagyják” – olvassuk Kolumbán Lajos *A hétfalusi csángók a múltban és a jelenben* című írásában.¹ Tatrang parasztköltőjének, Fóris Istvánnak a naplójában szintén felbukkan az utalás: „Feleségem vett csuprokat és tálcskákat, mert a héten áldozó csütörtök lesz, aki megéri, és akkor kásával osztunk

egy néhány gyermeknek. A 12 db ára 60 f.” A továbbiakban adatközlőim idézem, akiktől egyre több adat bukkant fel a szokásra vonatkozóan.

„A nővérem, amikor gyerek volt, volt neki két tányérkája, amibe kását kapott az öreg nénitől a szomszédból. Addig csinálták, ameddig ezek az öregek éltek. Voltak azok a subás öreg nénik. Mikor mindig vecsernye volt, szombaton vagy csütörtökön, akkor télen jó nagy csizmájuk volt, subával mentek a templomba. S ezek a subás nénik olyan igénytelen s jó emberek voltak. S voltak a körhajas bácsik. Mindig ilyen fehér inggel jártak, s volt nagy öv, amit dészűnek mondtak, s így jártak ők. Azt mondta apám, hogy hasonlított a románokéhoz, mert ő azt mondta, hogy mikor ők is legények voltak, nekik is ilyen harisnyáik volt s pendelyik, így mondták, pendely, olyan kieresztős ing, s rajta a dészű, és a románoknak is az volt. S kalap a fejükön.” (Szén Sándorné Köpe Jolán, Bácsfalu, 1996)

„Nagyanyám is főzött. Vett olyan kicsi földévényeket [*agyagedény* – V. E.-GY.], s kását főzött, s az edénykével együtt küldte a szegényeknek. Arra emlékszek mint gyermek.” (Bácsfalu, 1996)

„Régebben új földcsuprot vettek, abba tették a kását, és a gyerekeknek meg öreg néniknek a szomszédban szétosztották. De máma már téhen

„Bár a gyakorlatot többen is elmondták, a tartalomra kevesen tudtak magyarázatot: hogy ez a halottakról való megemlékezés napja is.”

is csak vaegy van a faluban. Valamikor majdnem mindenkinek volt. Most szegények vagyunk.” (Özv. Magdó Mihályné Bálint Katalin, Csernátfalú, 2011)

„Csészével együtt odaadták, vagy tányérral. Tejbekása, s jól megfahéjozva. Akinek halottja volt, az adta a szomszédba, a rokonságnak, ide-oda. De most elmaradt. Olyan drága lett a rizskása, hogy senkinek se futja.

S a tej 500 lej. De akkor mindenkinek volt tehén. Ebből a tekintetből akkor jobb volt.” (Buna Mária, Tatrang, 1995)

„Minden áldozócsütörtökön kását főzetek, mese nincs. De hogy miért?” (Gödri-Oláh János, Csernátfalú, 2009)

„A románok most is csinálják. Amikor pománát adnak, a rizksását csészével együtt adják.” (Gödri-Oláh Jánosné Péter Jolán, Csernátfalú, 2009)

„A románok adtak egy csuporba tejbekását vagy kolivát [mézes, diós árpakása – V. E.-GY.]. S azt a csuproskát meg is tarthattad. Az öregek csinálták, amikor mi gyermekek voltunk.” (Sára Katalin, Bácsfalú, 2011)

„Főztük ezt a tejbekását, s akkor olyan földedénybe, csészékbe vagy tálacsákba tettek bele, s akkor elvitték vagy elhozták egymásnak a szomszédokba a gyerekeknek. Én szerettem aztot, mindig vártam, hogy hozzanak. Áldoznak valakiért, valamiért. Mi csináljuk. Sokan nem is tudják talán, hogy miért.” (Barta János, Hosszúfalú-Alszeg, 1997)

„Nem csak a gyerekeknek vittek tálakba, csiporkákba ajándékba adták az öregeknek, gyermekeknek, akinek vót tehenje, na. De most fennmaradt, tudja, a nép görcsös lett, inkább a tejet eladja, mint hogy vaegy kását főzőn vaegy szegénynek. Azt mondták, hogy megemlékezés a holtakért. Mindenki csinálta, akinek vót tehetsége”, azaz lehetősége, vagyona – mondta 1995-ben a zajzoni (Muszka) Tóth István, aki a Muszka ragadványnevet az orosz fogságnak köszönhetően kapta.

Barcaújfaluban a magyarok nem gyakorolták a szokást, ám mégis különös párhuzamokra világított rá

„Ebben a faluban minden férfi fazekas volt; senki sem tudta, hogy mikor és hol kezdődött; csak úgy maradt apáról fiúra. Folytatta is minden férfi, télen megszakítás nélkül...”

az egykori felügyelő, Erdő György kéziratban maradt visszaemlékezésében: „Ebben a faluban minden férfi fazekas volt; senki sem tudta, hogy mikor és hol kezdődött; csak úgy maradt apáról fiúra. Folytatta is minden férfi, télen megszakítás nélkül, nyáron pedig »vetés után« (ez volt a határidő), mikor a vetést elvégezték; a kaszálásig még csináltak és égettek

egy katlan edényt; »az úgynevezett pünkösti csiprot«, melynek akkor Fogaras megyében a román lakosság között nagy keletje volt. Az volt az akkori román szokás, hogy a

románok a pünkösdjük napján megajándékozzák a keresztgyerekeiket 1–2 csiporral, amelybe mézbeefőtt édes búzát raktak, ami ’pománát’ jelentett. Mindenki csiprotot vásárolt. A rozsnyai vásár volt itt a környéken, amely arra az időre esett, s ahova minden fazekas egy-egy katlan csiprot vitt, de sokszor mégsem jutott mindenkinek. A vásár napján az utzákon mindenfelé asszonyok futkároztak, egy kis tekenyőcske volt a kezükbe mézesbúzával, s akivel találtak, mindenkinek a markába tettek egy adag mézes búzát (pománát osztottak). Minden vásárkor én is kaptam olyant.”

Az a tény, hogy áldozócsütörtökön a románok megemlékeznek a halottakról – egyúttal a háborúban elesett hősről is, ezért a mennybemenetel ünnepe a hősök napja is –, illetve hogy a kásaünnep csak Hétfaluban szokás, arra enged következtetni, hogy ez esetben az együttélés során bekövetkezett átvételről beszélhetünk. ■

→ *Veres Emese-Gyöngyvir* (1966): erdélyi magyar néprajzkutató, újságíró. Szakterülete a magyarság néprajza, különös tekintettel az emberi életfordulókra, a jeles napokra az evangélikus gyülekezetekben és a barcasági csángók világi és egyházi szokásaira; az első világháború a fronton és a hátszágban; vallás és egyház, hitélet és történelem. Legutóbbi kötete *Ma leszek először házaaban vendéged – Felöltötté válás a barcasági csángóknál* (Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút – Barca, 2014) címmel jelent meg.

JEGYZETEK

1 Herz, Brassó, 1903.

„...ZÖLD ERDŐK, S VIRÁGOK ÜNNEPLIK” ■

Simonkay Márton

A keresztény liturgikus év legsűrűbb szakasza virágvasárnaptól húsvétvasárnapig tart. A római katolikus énekhagyomány a passiók éneklésétől a sötétszolozsmát felelevenítő lamentáción át a húsvéti viglián megszólaló *Exsultet* énekig és a mindenszentek litániájáig számos olyan elemet foglal magában, amely szinte kizárólagosan csak ekkor szólal meg, szinte szétfeszítve az év során szabályszerűen ismétlődő szentmise kereteit.

A kántor imádkozik és gyakorol, betanítja a *scholát*, majd próbák és szertartások egymásutánjával tölti a napjait. A kereszthódolat gyászdallamai után felcsendülő húsvéti öröm a feltámadási körmenetben csúcscsodok ki – ha addigra még maradt hangja és ereje az énekeseknek. A zenei asszisztencia persze nem a húsvét egyetlen „elszenvedője”, nem véletlen, hogy vannak papok, akik húsvétvasárnap után néhány nap szabadságra mennek.

A szertartás minden esetben drámai alaphelyzetet feltételez: az oltár és környezete, a szentély a színpad, a padosorok a nézőtér, igaz, itt nem nézők,

▲ Baillo Santa Cruz követője: Szent Bonaventura és Pádual Szent Antal, 1670–90 k. (olajfestmény, 30 x 30 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 2018.652.1)

hanem (jó esetben) résztvevők ülnek. Az érzelmek felkeltése az érzékeken keresztül történik. Csend és hangos ének, sötétség és világosság, a tömjén illata, a vonulás és a térdelés, a keresztvíz érintése és a szentáldozás. Sok évre visszatekintő benyomásom, hogy a katarzist nem önmagában a szavak – Isten igéje vagy a prédikáció – hozzák meg, hanem például húsvét vigíliájának kezdetén a teljesen sötét, csak gyertyákkal bevilágított templom vagy a két nap csendesség után az orgona tuttijával és a harangokkal megszólaló *Gloria*. A rítusnak többek között ezek az elemei hordozzák a misztikumot, amely nélkül – Karl Rahner nyomán – megszűnne létezni az egyház.

A világ kereke nagybőjtre-húsvétra való tekintet nélkül forog tovább: bulik és fesztiválok sorát rendezik tavasz elején. A keresztény ember pedig eközben a templomban búslakodik. Ahogyan Fábry Kornél püspök gyakran mondja, ezt műveljük húsvét után is, és akár egész évben. Micsoda tévedés! Talán a hagyományban is gyökerezik: gyönyörű (bűn)siratók sorát énekeljük nagybőjtben. Pedig ez a mennyországra történő felkészülési időszak, „edzés”, amely nem a múltra, hanem elsősorban a jelenre és a jövőre irányul. Ehhez kapcsolódik, hogy a húsvéti öröm fizikai megjelenése katolikus templomainkban – habár a liturgikus gyakorlat sokféle módon gazdagítja – legtöbbször a húsvéti gyertya és a feltámadt Krisztus szobrában „merül ki”. Az anglikán egyház például erős jelet alkalmaz (habár igen szűken értelmezi az *eleison* jelentését),

ugyanis az egész húsvéti időben nem hangzik el a *Kyrie*, csak a *Gloria*.

Hogyan élhetjük meg a húsvéti örömet a liturgián kívül? Nálunk a templomban húsvétvasárnap, az ünnepi szentmise után elrejtett csokitojásokat találhatnak a gyerekek, de sok helyütt, ahol van megfelelő kert, ott tartanak tojáskeresést. Az a benyomásom, hogy a legkisebbek sokszor jobban értik a szent és a profán közötti egészséges határt és határátlépéseket, mint mi, komolykodó felnőttek. Ezért fordulhat elő, hogy a hétköznapi ritmusát fellazító örömet két napra, a húsvéthétvégéig tartó hagyományos rokonlátogatások körébe korlátozzuk.

Hadd fűzzek hozzá egy ajánlást, különösen a városi olvasók számára: menjünk ki minél többször a szabadba! Az egyház régi tapasztalata a tavasz és a feltámadás jeleinek összekapcsolása, ennek bizonyítéka az ünnepi körmenet *Salve festa dies* kezdetű himnusza, amelyet a középkori esztergomi liturgia különösen kedvelt. Venantius Fortunatus néhány sora szabad fordításban:

„Az újjászülető természet hirdeti:
Krisztussal visszatér mindenbe az élet,
a győzedelmes Krisztust, az Alkotót
zöld erdők, ligetek s virágok ünneplik.” ■

→ *Simonkay Márton* (1992): történész, az MTA-SZTE-ELTE Globalizáció-történeti Kutatócsoport és az ELTE BTK Vállalkozástörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa, valamint a budapest-ferencvárosi Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom kántora. Kutatási területe a 19–20. századi környezet- és társadalomtörténet.

A RENDBELI ÉGI AJÁNDÉKAI ■ Boda Zsuzsa

Az én történetem eleje sok szempontból szokványos: pályás koromban kereszteltek evangélikusnak, óvodás korom óta jártam a vasárnapi gyermekalkalmakra, majd konfirmációm után nemcsak a vasárnapi templomba járás volt természetes számomra, hanem az egyre aktívabb ifjúsági bibliaköri jelenlét is. Lelkészünk és pedagógus felesége a sokféle gyü-

lekezeti alkalmak, egy- és többnapos kirándulások, közösségi programok motorja voltak. Nyitottságunknak köszönhetően főiskolás koromra – néhány „ifis” társammal együtt – már én is gyermekbiblikör-vezető lehettem, illetve az ifjúsági munkában is igen aktívan részt vettem. Gyülekezetünk tagjai mindig örültek, amikor az ünnepi istentiszteletek liturgiájában vagy a nagyheti passióolvasásban szerepet vállaltunk.

Amikor néhány évvel később lehetőségem nyílt Észak-Írországból egy keresztény közösség táborthelyén fél évre önkéntes munkát vállalni, mindezt az aktív, a templomomhoz és a jól ismert és megszokott közösséghez kötődő lelki életet ideiglenesen abba kellett hagynom. Egy idegen országban, idegen kultúrában idegen nyelven sok szempontból még a hitélet is más volt.

És érdekes módon személyesebb istenkapcsolatot eredményezett.

Nagyon kevésszer jutottam el a település templomi istentiszteleteire, és bár mindig kedvesen fogadtak – magyarként kicsit csodabogárnak is számítottam –, nem lett ottani életem mindennapi része az északír protestáns gyülekezeti lét.

Azonban az otthoni, megszokott közösségi élethez képest elszigetelt hónapok alatt a magammal vitt Biblia szava másként szólított meg. Igaz, továbbra sem lettem Bibliát olvasó mintaszemély – volt, hogy napokig elő sem vettem a keménytáblás könyvek könyvét –, de a benne foglaltak olykor mégis közelebb kerültek hozzám. A jól ismert történetek némelyi-

ke új üzenetet kínált, vagy épp az emberekkel való beszélgetések, az élettörténeteik segítettek abban, hogy más rétegét értsem meg a Szentírásban olvasottaknak.

És a „belső szobámban” elhangzott imádságok is átalakultak. Az új környezetben mintha erősebben éreztem volna, hogy az Isten tenyerén ülök, pedig abban a csodálatos környezetben, a végtelenül kedves emberek között igencsak jó dolgom volt.

Az alatt a fél év alatt azt is megtanultam, hogy a hajnali napfelkelte, egy erdei séta vagy épp az ötvenfős csoport ebédje utáni mosogatás ugyanannyi szakralitást hordozhat magában, mint a templom padjaiban átélt istentisztelet alkalma. Csak nyitottnak kell lenni ezekre az égi csatornákra és bátran kihasználni minden rendhagyó lehetőséget az égi ajándékok megélésére, a lelki töltekezésre. A többit pedig majd a Teremtő úgymint hozzáteszi. ■

→ **Boda Zsuzsa:** újságíró és andragógus. Korábban az *Evangélikus Élet* szerkesztőségvezetőjeként, majd újságírójaként és lapszerkesztőjeként dolgozott. Jelenleg a Luther Kiadó könyvszerkesztő és újságíró munkatársa.

VAGYOK LENNI SÉTÁLÓ EMBER ■ Gáncs Tamás

Bevezetés

Az Úr a nyolcadik napon megteremtette a sétát. Jókedvében tette, és azt mondta: „Íme, ami kimaradt a hatból-hétfől. Legyen öröme minden élőnek, ki el tud, el mer indulni felfedezni a teremtett világ szépségeit és önmagát mint állandót, ugyanakkor folyamatosan változót. Aki sétál, tudja, miről szól a fáma, kiről szól az Írás, miért fontos a lépés, és hogy aki rosszul lélegzik, kevesebbet él. Sétálni szent dolog, mert benne van a vándorlás és benne van a megérkezés. Egyszerre céltalan és a legnemesebb cél: sétálni csak azért is, sétálni mégis. Megállni nem kell, de szabad. Sőt a séta alatt mindent szabad. Nézni az eget vagy a tájat. Az embereket vagy az állatokat. Vagy csak fülelni. Csendben maradni a zajban. Hallgatni. A madárfüttyöt, a vonat hangját, a csapzott puli ugatását vagy a kisgyermek

lefektetését, amint üvölt oly sok ablakon keresztül. Mintha az élete múlna azon, hogy meddig bírja. Hol ő győz, hol a szülők. Hol mindenki vesztes. Néha mindenki győz. A részvétel a fontos.”

Tárgyalás

Esőben azért szeretek sétálni, mert ilyenkor a konkurencia inkább otthon marad. Nem kockáztat, inkább az ablakon keresztül bámul kifelé. Jó nézni az esőt, félreértés ne essék, de a legjobb benne lenni. Alatta. Olyan tisztulási folyamat, amely mindenkié. Ennél demokratikusabb létezési forma kevés van: ázni az esőben és lemosni, kimosni magunkból mindent, ami piszkos. Ami zavar. Amire már nincs szükségünk többé, ha egyáltalán valaha is volt. Szakrális rítus, hiszen az égből száll le, és nem lehet belőle kimaradni. Aki beleáll, vizes lesz. Aki vizes lesz, megváltozik. És én nagyon szeretem a változást. Szeretem, hogy nem ugyanolyan minden

Együnk, igyunk, vigadjunk!

Tivornyázás a bibliai Izraelben

→ VARGA GYÖNGYI

▼ Peter Paul Rubens: *Abrahám és Melchizedek találkozása*, 1626 k. (olajfestmény, 65,5 x 82,4 cm, National Gallery of Art, Washington, DC, ltsz. 1958.41)

Igyunk vagy ne igyunk?

Talán érdemes mindjárt az elején leszögeznünk, hogy a Biblia egyáltalán nem tekinthető erkölcsi kódexnek az antialkoholizmus elvei vonatkozásában, bármennyire is sokan sokféleképpen próbálták

már levezetni belőle az alkoholabsztinencia hősi erényét. A Szentírás nem tiltja kategorikusan, általános érvénnyel a szeszes ital fogyasztását. Az alkohol a bibliai Izraelben és az Újszövetség világában is a mindennapok és ünnepek velejárója volt:

→ **Varga Gyöngyi** (1971): az Evangélikus Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének vezetője, egyetemi docens. Kutatási területe az ószövetségi exegézis, Jézus és Jeremiás; a prófétaság jelensége; az erőszak és az Ószövetség; feminista exegézis; narratív teológia és az ószövetségi mesemotívumok.

hozzátartozott az emberi közösségek öröméhez, bánatához, a találkozásokhoz és búcsúzásokhoz.

Az Ótestamentum több jelentős személyiséggel kapcsolatban említi az alkoholt, elsősorban a bort.¹ A sorban az első Nóé, akit a hagyomány a szőlőművelés és bortermelés atyjának tekint, és aki annak rendje-módja szerint pórul is járt egyik borászati kísérlete alkalmával (1Móz 9,20–21).² Ábrahám (Abrám) Sálém királyától, Melkisédektől kenyeret és bort kapott ajándékba, miután győzelmet aratott a kánaáni királyok fölött, és megmentette fogságba hurcolt unokaöccsét, Lótót és annak családját (1Móz 14,18). A depressziós Saulnak Isai küld egy tömlő bort fiával, Dáviddal, aki azért érkezik az udvarba, hogy zeneterápiával segítsen a király búskomorságán (1Sám 16,20). Ugyanígy tesz Anna is, aki fiát, a kis Sámuelt viszi Élihez áldozati ajándék és egy tömlő bor kíséretében (1Sám 1,24).

A Királyok első könyvében azt olvassuk, hogy Salamon király országlása alatt „*Júdának és Izráelnek sok lakója volt, olyan sok, mint a tenger partján a homok: ettek és ittak, boldogok voltak*” (4,20). József testvéreivel együtt éli át ezt a boldogságot, amikor megmámorosodik a nekik rendezett lakomán (1Móz 43,34). Róla azt is feltételezhetjük, hogy gyakran fogyasztott alkoholt, hiszen az elbeszélés szerint saját, ezüstből készült serlege is volt, amelyet egyszer Benjámin zsákjába rejtett (1Móz 44,2–5). Ez a néhány példa is mutatja: a szeszes ital fogyasztása alapvetően nem volt tabu Isten emberei számára.

Természetesen az Újszövetségben is megfigyelhetjük ugyanezt. A János szerinti evangélium elején arról olvasunk, hogy Jézus első jele Isten országának „programjaként”, a bőség evangéliumának meghirdetéseként mintegy hatszáz liter víz borra változtatása volt (Jn 2,1–12). A szinoptikus hagyományban a Názáreti többször említi példázataiban a szőlőt, a bort, a szőlőgazdát és a szőlőmunkásokat.³ Kortársai között, az 1. századi Palesztinában voltak persze olyanok is, akik kritikus szemmel figyelték minden lépését, erről tanúskodik Máté evangélista: „*Mert eljött János, aki nem eszik, és nem is iszik, és ezt mondják: Ördög van benne! Eljött az Emberfia, aki eszik és iszik, és ezt mondják: Íme, falánk és részeges, vám-*

szedők és bűnösök barátja! De cselekedetei által nyert igazolást a bölcsesség.” (Mt 11,18–19) És végül ne feledkezzünk meg Pál apostolról sem, aki ilyen baráti tanáccsal látja el Timóteust: „*Ezután ne csak vizet igyál, hanem – gyomrodra és gyakori gyengélkedésedre való tekintettel – élj egy kevés borral is.*” (1Tim 5,23)

Itt, ebben a javaslatban tetten érhető az igazi bölcsesség, hiszen a bibliai szerzők nagy gondot fordítanak arra, hogy újra és újra fölhívják a figyelmet a mértéktelen ivászat negatív hatásaira, a kontrollvesztés veszélyeire. Példabeszédekkel, történetekkel, próféta igehirdetésekből érzékeltetik a problémát és azt, hogy a mérték érték.⁴ Az egyik legmagvasabb mondas e témában így hangzik: „*A bor csúfolódóvá tesz, a részegítő ital lármássá, senki sem bölcs, aki attól tántorog.*” (Péld 20,1) A szentírók tehát komolyan veszik azt a tényt, hogy az alkoholnak „kettős természete” van. Fogyasztását tekintve az embert mindig felelősség terheli, ezért felnőtt, érett döntéseket kell hoznia: iszik-e, vagy sem, és ha igen, mikor és mennyit.

Ünnepek, bankettek, lakomák

Ha rákeresünk a *mulatozás* főnév szinonimáira az interneten, elképesztően gazdag szóválasztékot találunk: *eszem-iszom, dínomdánom, dáriidó, mulatság, vigadozás, vigasság, dorbézolás, dözsölés, hacacaré, tivornyázás*. Szándékosan a legutolsót használok a tanulmány címben: már a szó csengése is érzékelt valamit a fékevesztett, mértéktelen, zajos, vad mulatozás légköréből. Egyébként ez a *tivornya* szavunk a latin *taberna vinaria* ('csapszék, borszék') kifejezés „magyarítása”.⁵ Aki tehát tivornyázik, az kocsmázik, jó esetben közösségi ivászaton vesz részt.

Az Ószövetségben tivornyázás tekintetében a „csúcstartó” kétséget kizáróan Eszter könyve, amelyben a legtöbb dínomdánomról, mulatozásról olvasunk. Rögtön az első fejezet elején elénk tárul, hogy főembereivel Ahasvérós perzsa király száznolcvan napon át tartó lakomát (héberül *misteh*) rendezett, hogy gazdagságával kápráztassa el a tartományok vezetőit. Ezt követően hét napon át népünnepélyt is tartott, amelyen „*a királyi bort királyi bőkezűséggel adták. Senkinek sem szabták meg,*

hogy mit és mennyit ihat, mert a király meghagyta az összes udvarnokának, hogy mindenkinek a kedvében kell járni” (Eszt 1,7–8). Elképzelhetjük, hogy mivel járhatott mindez...

A történetben a gonosz Hámán és Mordokaj, Eszter gyámja kerül szembe egymással. Hámán áskálódása odáig vezet, hogy a perzsa birodalomban zsidók elleni pogromot hirdetnek. A végrehajtásának megakadályozása Eszter királynő dolga lesz, aki kétszer is estélyt ad a királynak és Hámánnak. E nagyszerű politikai, diplomáciai eszközzel (miközben a férfiak szépen megittasodnak) sikerül végül elhárítania a veszélyt, a végzetes történéseket. A zsidók számára ez a szabaduláskélmény a *púrím* ünnepének az eredete, és a rendelkezés (Eszt

9,27–28) értelmében évről évre megtartják az „öröm és az evés-ivás ünnepnapját, amikor ajándékokat küldenek egymásnak” (Eszt 9,19). A *Babilóniai Talmudban*

az ünnephez kapcsolódó rendelkezések között azt olvassuk, hogy *púrím*kor mindenkinek annyit kell innia, hogy végül már ne tudja megkülönböztetni az átkozott Hámánt az áldott Mordokajtól.⁶

E témában egy másik klasszikus elbeszélés is említhetünk. Az aranyborjúval „fémjelzett” lázadástörténet (2Móz 32) a pusztai vándorlás narratívájába ékelődik be, mégpedig azon a ponton, amikor az Örökkévaló éppen kinyilatkoztatja Mózesnek a Sínai-hegyi Tóra „kivonatát”, a Tíz ígét. Mózes az elbeszélés szerint még fönt van a hegyen, amikor Isten már beavatja a hegy lábánál zajló eseményekbe: „Menj, eredj le, mert megromlott a néped [...]. Borjúszobrot készítették maguknak, az előtt borulnak le...” (2Móz 32,7–8) Mózes, a nép vezetője negyven napig volt távol: ez már lélektani szempontból is elég hosszú idő ahhoz egy még csak formálódó közösség számára, hogy úrrá legyen rajtuk a bizonytalanság érzése. Talán már a kétségbeesés is kerülgette őket. Frusztrációjukra jó gyógyírnek mutatkozott egy népi ünnepély megrendezése, amelyen – Áron vezetésével –

„Mózes, a nép vezetője negyven napig volt távol: ez már lélektani szempontból is elég hosszú idő ahhoz egy még csak formálódó közösség számára, hogy úrrá legyen rajtuk a bizonytalanság érzése.”

liturgikus keretek között mulattak egy aranyból készült szobor előtt. A szentíró iróniáját jelzi, hogy az Egyiptomban bika formában tisztelt istenség (Ápisz)⁷ szobra helyett csupán egy borjút sikerült felállítaniuk a láthatatlan JHVH és az őt képviselő, ám éppen távol lévő Mózes hiányának pótlására.⁸

Azt, hogy mi is volt ez az ünnep, és pontosan hogyan zajlott a bálványimádás, a szentíró nem árulja el. Arról viszont értesülünk, hogy súlyos következménye lett ennek a „stresszoldó” tivornyázásnak: Mózes nem győzött közbenjárni JHVH-nál a nép érdekében. A pusztai vándorlás narratív keretébe ágyazva ez a „tantörténet” arra hívja föl a figyelmet, hogy Izrael népe igazán örvendezni csak az Úrban tud.⁹ A JHVH-

val kötött szövetség az a keret, amely egyedül szolgálhatja Izrael boldogulását, boldogságát.

Egy másik, szintén szomorú következménnyel járó történet

Dániel könyvében Belsaccar király lakomája (Dán 5). A bibliai elbeszélés¹⁰ kiemeli a káldeus uralkodó fennhéjzását és részegen adott utasítását. Belsaccar attól sem riadt vissza, hogy a jeruzsálemi templomból egykor apja által elrabolt, szakrális célra használt aranyedényekben szolgálják föl az italokat a lakomáján. Az ezer főrangú ember, a király feleségei és ágyasai szeme láttára azonban egy kéz jelent meg a falon, és írni kezdett, miközben ők éppen az aranyból, ezüstből, rézből, vasból, fából és kőből készített isteneiket dicsőítették. A kétségbeesett királynak végül Dániel olvassa el és fordítja le az írást: „mené mené tekél ú-parszín”, azaz „számba vétettél, megmérte, és könnyűnek találtattál, és felosztották királyságodat” (Dán 5,25–28). A mulatságnak ezzel vége is lett. Az ítélet pedig másnap reggel bekövetkezett, a királyt meggyilkolták...

„Te is lerészegedsz majd, elveszted eszedet...”

Náhum könyvének 3. fejezetéből való a fenti idézet (11. vers). Elég pontos látélet: az alkohalmámor

▲ Filippo Calendario (?): Noé részessége, 1350 k. (épületplasztika, Dózse-palota, Velence)

természetét és az emberben zajló fiziológiai és mentális folyamatot a legtömörebben talán így fejezhetjük ki. A részegség, lerészegedés (héberül *šikkáron*) káros és olykor végzetes következményeit három ismert történettel is bemutatathatjuk: Nőé apánk, miután berúgott, meztelenre vetkőzött, feladva a leckét gyermekeinek (1Móz 9,21); Lótót két egymást követő éjszakán is úgy leittatták a leányai, hogy nem is tudott arról, hogy vele háltak (1Móz 19,30–38); a bolond és megátalkodott Nábál, Abígajil férje pedig annyira felöntött a garatra, hogy végül elhalt a szíve (1Sám 25,36–38).¹¹

Mindazonáltal egyértelműen kijelenthetjük, hogy az ittasság, kapatosság és másnaposság állapotának legérzékletesebb irodalmi leírása az Ószövetségben a Példabeszédek 23,29–35-ben olvasható. Ez a szöveg annyira találóan, jól megválasztott metaforákkal (kígyómarás, viperaméreg, árbóckosár) világít rá a részegség és kótyagosság jellegzetességeire, hogy sejthető, a szerző bizonyára saját élményére alapozva fogalmazza meg gondolatait.

Mégpedig valószínűleg parainetikus céllal, amint azt Kőszeghy Miklós is megállapítja tanulmányában.¹² Lényegében az illuminált állapothoz kapcsolódó percepciók és tapasztalatok teljes skáláját felvonultatja a szerző: jajgatás, fájdalom, ki tudja, honnan származó sebesülések, zavaros tekintet, perverz gondolatok, érzéki csalódások, imbolygás, szédülés, tompaság...

Van azonban olyan eset is az Ószövetségben, amikor valakit alaptalanul vádolnak azzal, hogy részeg, pedig csak hosszan, félhangosan imádkozik... A silói szentélyben szolgáló Éli pap – nem éppen lelkigondozói hozzáállással – meggyanúsítja a meddő asszonyt, Annát, miután egy ideig figyelte őt, hogy ittasan imádkozik az Úr színe előtt. Íme a párbeszédük, amely elég tanulságos: „[Éli] ezt mondta neki: *Meddig motyogsz még itt részegen? Józanodj ki végre! Anna azonban így válaszolt: Nem, uram! Bánatos lelkű asszony vagyok. Nem ittam bort vagy részegítő italt, hanem a lelkemet öntöttem ki az Úr előtt. Ne tartsd szolgálóleányodat elvetemült asszonynak, mert nagy*

▼ Giovanni Bellini: Nőé részegsége, 1515 k. (olajfestmény, 103 x 157 cm, Musée des Beaux-Arts, Besançon, ltsz. 896.113)

bánatom és szomorúságom miatt beszéltem ilyen sokáig. Éli erre így válaszolt: Menj el békességgel! Izráel Istene teljesítse kérésedet, amivel hozzá folyamodtál! Ő pedig ezt mondta: Nézz jóindulattal szolgálóleányodra! Azután elment az asszony a maga útjára, evett, és nem volt többé szomorú az arca.” (1Sám 1,14–18) Talán ha történetesen egy férfi ült volna ott a templomban, Éli eltekintett volna az ilyen meggondolatlan és megalázó bírálattól. Mindenesetre Anna komoly leckét adott neki józan ítélőképességből és erőszakmentes kommunikációból.¹³

Prófétai kritika

Ha már az imént szóba került a bíráló, érdemes továbbhaladnunk ezen a csapáson. Az ószövetségi írópróféták közül Ézsaiás, Ezékiel, Ámósz és Hóseás könyvében találkozunk meglehetősen éles hangú, kritikus kijelentésekkel a részegeskedés és tivornyázás társadalmi jelenségével kapcsolatban.¹⁴ Nem csodálkozhatunk azon, hogy a legélesebb kritika éppen azokból a körökből érkezik, vagy pontosan azokat célozza, akik Isten embereként időszakosan vagy akár egész életükben tartózkodtak az alkoholfogyasztástól.

Ámósz, a legkorábbi írópróféta egy lapon említi a prófétákat és a názírokat:¹⁵ „*Fiaitok közül prófétákat támasztottam, ifjaitok közül názírokat. Nem így van-e, Izráel fiai? – így szól az Úr. De ti a názírokat borral itattátok, a prófétákra meg ráparancsoltatok: Ne prófétáljatok!*” (Ám 2,11–12) Ebből a szövegből kiviláglik, hogy az Istennek szentelt életű emberek gyakran voltak rosszindulatú kortársaik előre kitervelt, erőszakos cselekedeteinek céltáblái. Ez bizony sokat elárul a korabeli (Kr. e. 7–6. századi) társadalmi állapotokról...

És ha már a prófétákról beszéltünk, érdemes a papok és lévíták szolgálatára is röviden kitérni. Az ószövetségi papságra vonatkozó rendelkezések kimondják, hogy az áldozatbemutatáskor, rituális cselekmények végzésekor nem szabad a papoknak, lévítáknak alkoholos befolyásoltság alatt állni, mivel józan ítélőképesség kell ahhoz, hogy különbséget tudjanak tenni szent és profán, tiszta és tisztátalan között (3Móz 10,8–11).¹⁶ Arról, hogy ez mennyi-

re sikerült nekik, képet kaphatunk a próféták ígehirdetéseiből.

Isten arra szólítja föl Jeremiást, hogy Júda és Jeruzsálem fölötti ítéletet – stílusosan – színiültig töltött boroskorsók összetörésével példázza: „*Minden korsót meg kell tölteni borral! És ha azt mondják neked: Talán mi nem tudjuk, hogy minden korsót meg kell tölteni borral? – akkor ezt válaszd nekik: Így szól az Úr: Majd én megtöltöm ennek az országnak minden lakóját, a Dávid trónján ülő királyokat, a papokat, a prófétákat és Jeruzsálem minden lakóját részegítő itallal. Összetöröm őket, egyiket a másikkal, az apákat a fiakkal együtt – így szól az Úr. Nem kímélem és nem szánom őket, nem irgalmazok nekik, amikor elpusztítom őket!*” (Jer 13,12–14)

Ézsaiás könyvében is találunk ehhez fogható, szemléletes leírást. A próféta a felhőtlenül és felelőtlenül mulatozók világába nyújt betekintést: „*Csupa láрма, zajongás a város, vigadozik a vár! [...] Az Úr, a Seregek Ura azon a napon sírásra és gyászolásra hív, kopaszra nyírásra és zsákba öltözésre. De csak vigasság és öröm van! Marhát vágnak, juhot ölnek, falják a húst, isszák a bort: »Együnk és igyunk, mert holnap úgyis meghalunk!«*” (Ézs 22,2.12–13) Döbbenetes, hogy ez a közmondásként elhíresült mondat hány hosszú évszázadot túlélt már...

Az ószövetségi hagyományokból világosan látszik, hogy az ünnepi összejövetelek, lakomák első sorban a gazdagok számára jelentettek önfeledt kikapcsolódást, kontrollvesztett állapotot – legtöbbször a szegények kárára. Ámósz prófétát „civil” foglalkozásából hívta el az Örökkévaló. Minden bizonyos fáradtságos munkával kereste kenyerét, és sorstársai küzdelmeit is közelről láthatta. A gazdagok világa fényévnyi távolságra volt a szegényektől, akiknek életét mindennapi küzdelmek, szűkös anyagi lehetőségek jellemezték. Ámósz nem rejti véka alá felháborodását, amikor a „felső tízezer” gondtalan, fényűző életét és a társadalom periferiáján élőkkel, a szegényekkel és kiszolgáltatottakkal szembeni érzéketlenségét bírálja: „*Elefántcsont ágyakon heverésnek, pamlagokon terpeszkednek, megeszik a nyájából a bárányokat és a hizlalóból a borjúkat! Hárfakisérettel dalolásznek, és azt hiszik, hogy zenéjük olyan, mint*

▼ Az ún. Antiókhiai kehely, 500-550 k. (ezüst, ezüstözött arany, 19,6 x 18 x 15,2 cm, Metropolitan Museum of Art, tsz. 50.4)

Dávidé. Kelyhekből isszák a bort, és finom olajjal kenik magukat, de József romlásával nem törődnek. Ezért majd ők mennek a foglyok élén fogságba, és vége lesz a terpeszkedők mulatozásának.” (Ám 6,4-7)

Ez a majdnem három évezred távolából megszólaló, iróniával fűszerezett prófétai üzenet még ma is egészen aktuális kérdéseket vet föl. Vajon milyen tényezők hatására nyílik szét ennyire a társadalmi olló? Miért nincs esélye a szegénynek élhetőbb, örömtelibb életre? Miért csupán a gazdagok mulatozhatnak, tivornyázhatnak napokon, heteken keresztülü pamlagokon terpeszkedve?

Borozás, sörözés az ókori Keleten és az Ószövétségben

Az ókori Kelet világában, így a bibliai Izraelben is meglehetősen drága mulatság volt a borfogyasztás a vaskor (Kr. e. 12-1. sz.) korai időszakában. Ám a gabonából (főként árpából) készült többféle erjesztett ital, így a sör is kezdetől fogva ott volt a szegényebbek korsóiban és asztalán. A sört Egyiptomban, Mezopotámiában fogyasztották előszeretettel, magától értetődően isteni eredetűnek tekintették. Minden bizonnyal a két nagybirodalom kulturális hatása érhető tetten az ókori Izrael sörfogyasztási szokásaiban is.¹⁷

A késő perzsa kortól kezdve viszont Júda földjén fokozatosan elterjedt a vinikultúra is. A Római Birodalom idején – a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesedésének és a bortermelés fellendülésének hála – lényegesen alacsonyabb lett a bor ára, így már nem csupán a társadalom felső rétegének volt kiváltsága a borivás.

A 104. zsoltár 15. versében arról olvasunk, hogy a bor „felvidítja az ember szívét, és ragyogóbbá teszi arcát az olajnál”. A zsoltár a fogság utáni időszakban keletkezett, ekkor már szélesebb néprétegek számára is elérhető volt a bor a Földközi-tenger keleti partvidékén, így minden bizonnyal a hétköznapiakban is fogyasztották – vízzel hígítva, fűszerekkel keverve.¹⁸

A szőlőtermesztés igazi „hazájának” a hettiták birodalmát tekinthetjük (Kr. e. 2. évezred). A mai Törökország (Anatólia) és Irán területén kapott nagy lendületet a vadon élő szőlőfajok „házasítása”. A természetett szőlőből való borkészítés az emberiség kulturális evolúciójának egyik kulcsfontosságú állomása. A föníciaiak érdeme volt viszont, hogy a szőlőtermesztés nyomán virágozni kezdett a borkereskedelem a Földközi-tenger partvidékén és az egész mediterrán világban. Ám az ókori görögök, a hellén kultúra elterjedése is nagyban hozzájárult a borivás szokásainak meghonosodásához. Mindez pedig a Római Birodalom évszázadaiban bontakozott csak ki igazán.

„Eljön majd az idő...” – bor, ünnep és eszkatológia

Az ókori mediterrán világban a vallási ünnepek rituális lakomái és a profán közösségi vigasságok között nem volt igazán éles határ. A transzcendens és az immanens világ egymásba ért a felszabadult öröm

óráiban és a vigadozás eseményeiben. Az ünnepek a mindennapok szürkeségéből, megszokásaiból való kitörés lehetőségei voltak, a javak megosztásának, az éneklésnek, a táncnak, a lakomázásnak az emlékezetes alkalmi.

Láttuk, hogy az Ószövetség tanúságtételében milyen nagy hangsúlyt kap az Isten színe előtti öröm. JHVH népe egyetlen örvendő közösségként élheti meg, hogy része lehet a gondviselés áldásaiban: a békében, a föld termékenységében, a gyermekszületés csodájában, a bensőséges kapcsolatokban a család biztonságot adó keretei között. Ezt az alapérzést juttatja kifejezésre Mózes 5. könyvének egyik rendelkezése is: „Vásárolj a pénzen

bármit, amit kívánsz: marhát vagy juhok, bort vagy egyéb részegítő italt, bármit, amit csak megkívánsz, és egyél ott Istenednek, az Úrnak színe

előtt, és örvendezz házad népével együtt!” (5Móz 14,26)

Ennek az ünnepi örömmek az igazi távlatairól is szót ejt az Ószövetség.¹⁹ Izraelnek van egy álma arról, hogy az idők teljességében Isten minden emberi fantáziát, elképzelést felülmúló módon megújítja a föld színét. Irgalmából beköszönt majd az új teremtés korszaka. Miként is lehetne leírni, megragadni ennek a páratlan, elképzelhetetlen újnak a természetét? Izrael számára csupán az otthonos, ismerős képek adatnak hozzá.

Éppen ezért végezetül hadd idézzem Ámósz prófétát, akinek élő reménysége évszázadokon átível, és ma is, számunkra is erőt adó üzenetté, evangéliummá válhat: „Eljön majd az idő – így szól az Úr –, amikor nyomom követi a szántó az aratót, a szőlőtaposó a magvetőt; must csorog majd a hegyekről, folyik mindenütt a halmokról. Jóra fordítom majd népemnek, Izraelnek a sorsát.” (Ám 9,13–14) ■

„Miként is lehetne leírni, megragadni ennek a páratlan, elképzelhetetlen újnak a természetét?”

▼ Id. Lucas Cranach: Lót és lányai, 1528 (olaj fatáblán, 37,8 x 38 cm, Veste Coburg Kunstsammlung, Coburg, Itz. DE_KSVC:M416)

JEGYZETEK

- 1 Az Ószövetségben a borra használt héber szó a *jajin*, emellett gyakran szinonimaként említik a szövegek a héber *šekhar* 'részegítő/erős ital' kifejezést is (3Móz 10,9; 4Móz 6,3; 1Sám 1,15; Péld 20,1; Mik 2,11). Valószínűleg ez utóbbi a sörre és más erjesztett italra vonatkozó megnevezés, bár az Ószövetségben nem találunk konkrét utalást a sörfőzés gyakorlatára. A sör mindenesetre sokkal hétköznapibb ital volt, mint a bor, amely a bőség, a jólét, az öröm, a szerelem, a béke és a biztonság, a közösség és az ünnep szimbóluma. Olykor magát Izraelt is jelképezi. Lásd HESKETT–BUTLER 2012; WÖHRLE 2008.
- 2 Nőé és Lót történetében (1Móz 9,18–27; 19,30–38) több, egymással párhuzamos vagy éppen ellentétes motívumot fedezhetünk föl: mindketten megrészegednek (Nőé magától, Lótot a leányai itatják le); alkohol-

mámoruk gyermekeik jövőjére is hatással lesz; a velük kapcsolatos elbeszélések az Izraelt körülvevő népek, népcsoportok kritikus élel megfogalmazott etiológiái, eredetlegendái. Erről a témáról lásd PACZÁRI 2021, 108–110. o.; STEINMETZ 1994.

- 3 Lásd többek között: Mt 9,17; 20,1–16; 21,33–46; Mk 2,22; 12,1–12; Lk 20,9–19.
- 4 Lásd pl. Péld 23,29–35; 31,4–7; Préd 10,16–19; 1Sám 25,1–44; Ézs 5,11–12; 28,7.
- 5 Lásd a *tivornya* jelentését: <https://czuczor.oszk.hu/kereses.php?kereses=tivornya>. (Megtekintés: 2024. február 3.)
- 6 *Babilóniai Talmud*, Megilla 7b 8: <https://www.sefaria.org/Megillah.7b.8?lang=bi>. (Megtekintés: 2024. február 3.)

- 7 Egyiptomi termékenységstenség, egyiptomi nevén Api, Hep vagy Hapi. Ápisz a görög elnevezése. A férfiero, a bátorság és a hatalom megtestesítője. Ptah istenség memphiszi szentélyében állt a szobra. Gyakran szarvai között napkoronggal ábrázolták. A késői korokban Osiris isten jelképének tekintették. Az Ószövetségben Jer 46,15-ben kerül elő a neve.
- 8 2Móz 15-ben Mózes (Mirjám éneke) reflektál az Egyiptomból való kivonulás eseményére és a tengeren való átkelés csodájára. A megszabaddított közösség együtt ad hálát JHVH-nak. Erős kontrasztot látunk e hálaadó istentisztelet és a 32. fejezetben leírt, a nép kezdeményezéséből megvalósuló, bálványimádó ünneplés között. Minden bizonnyal ennek látatása volt a szentiró(k) feltett szándéka.
- 9 5Móz 12,12 Mózes intelmeinek sorában erre hív: „Örvendeztetek Isteneteknek, az Úrnak színe előtt fiaitokkal és leányaitokkal, szolgálóikkal és szolgálóleányaitokkal együtt, meg a lévitával együtt...” Zsolt 32,11-ben pedig ezt olvassuk: „Örüljete az Úrnak, ujjongjatek, ti, igazak! Vigadjatek mind, ti, igaz szívűek!”
- 10 A médek és perzsák által elfoglalt egykori Babiloni Birodalomban meglehetősen nagy zsidó diaszpóra jött létre azoknak a Júdából és Jeruzsálemből elhurcolt családoknak a leszármazottaiból, akik Círus rendeletét (Kr. e. 539) követően úgy döntöttek, hogy nem térnek vissza hazájukba. Dániel és Eszter könyve minden bizonnyal az itt élő zsidó közösségek életére reflektál, és számukra íródott útmutatásként, bátorításként, hogy megmaradjanak hitükben, és ápolják zsidó identitásukat.
- 11 Néhány kevésbé ismert vezető, király is belesik a részegség bűnébe: Amnón (2Sám 13,28–29), Élá (1Kir 16,9), illetve Ben-Hadad (1Kir 20,16). Az Ószövetségben számos alkalommal előkerülő alkoholproblémákról, a részegségről és ennek következményeiről átfogó képet kapunk DUBACH monográfiájában (2009).
- 12 A szöveg egy apa fiának adott intelmei sorába illeszkedik. Jó lenne persze tudnunk, hogy az ifjú vajon megfogadta-e tapasztalt édesapja jótanácsát. Lásd KÖSZEGHY 2018.
- 13 Mintha erre rímelne az Efezusi levél intelme: „Ne részegedjetek meg bortól, amelyben pusztulás van, hanem teljete meg Lélekkel, mondjatek egymásnak zsoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket, énekeljetek és mondjatek dicséret szívetekben az Úrnak, és adjatek hálát Istennek, az Atyának mindenkor mindenért, a mi Urunk Jézus Krisztus nevében.” (Ef 5,18–20) Sőt még tovább mehetünk: a Tituszhoz írt levél szerzője így fogalmaz: „...az idős asszonyok is szentekhez illően viselkedjenek; senkit se rúgalmazzanak, ne legyenek mértéktelen borivás rajbai, tanítsanak a jóra...” (Tit 2,3)
- 14 Vö. Hós 4,18; Ézs 5,11–12.22; 28,1–7; Ám 4,1; 6,6. Lásd PACZÁRI 2021, 116–118., 131–144., 174–179. o.
- 15 A názirok a bibliai Izraelben Istennek szentelt férfiak és nők voltak, akik – 4Móz 6,1–21 rendelkezése értelmében – fogadalmat tettek JHVH-nak. Tartózkodtak a szőlő és a szőlőből készült étel, ital fogyasztásától, nem érthete borotva a fejüket, és tilos volt halottat érinteniük. A meghatározott időre szóló náziárság letelével be kellett mutatni az előírt áldozatokat. Ekkor került sor a haj lenyírására és a hálaáldozati oltáron való elégetésére. Sámson és Sámuel szülei egész életükre az Úrnak szentelték (Bír 13; 1Sám 1,11). Jeremiás 35 említi a rékabiak háznépét, akik ósatyjuk iránti tiszteletből egész életükben nem ittak bort. Az ő elkötelezettségüket Jeremiás próféta példaként állítja Júda népe elé.
- 16 Bár a papoknak szolgálat közben tilos volt bort inni, az italáldozatot (libációt) azért a rendelkezések értelmében be kellett mutatniuk (vö. 3Móz 23,13; 4Móz 15,5–10; 28,9–10.14). Nagy kísértés lehetett ez, annál is inkább, mivel ez a gyakorlat ellentétben állt a kánaáni vallási szokásokkal. A Baál-kultuszhoz szorosan kapcsolódott az alkoholfogyasztás. A prófétai kritika Mik 2,11-ben és Ézs 28,7–13-ban azt kifogásolja, hogy a jeruzsálemi papok és a templomi próféták részegen végzik feladatukat. Súlyos problémának látták, hogy a prófétai inspirációt és a papi, kultikus döntésközvetítő meghozatalát alkohol fogyasztásával segítették elő.
- 17 A részegítő italt, sört többek között az alábbi igék említik: 3Móz 10,9; 4Móz 6,3; Bír 13,4.7. A sör történetével kapcsolatban lásd GAÁL 1988; DAYAGI-MENDELS 1999, 113–125. o.; PEPPERELL 2015; MARK 2011.
- 18 Az alkohol fertőtlenítő hatását korán felismerték, ezért az ivóvíz minőségét borral javították. Erről a témáról lásd: DAYAGI-MENDELS 1999, 53–77. o.; FRANKEL 1999.
- 19 E témához lásd: PACZÁRI 2020.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az istenek itala: bor az ókori Közép-Keleten és a mediterrán térségben. Beszélgetés Joel Butler bormesterrel. *BibliaKultúra*, 2021. június 27. https://bibliakultura.blog.hu/2021/06/27/bor_212. (Megtekintés: 2024. április 2.)
- DAYAGI-MENDELS, Michal 1999. *Drink and be Merry. Wine and Beer in Ancient Times*. The Israel Museum, Jerusalem.
- DUBACH, Manuel 2009. *Trunkenheit im Alten Testament. Begrifflichkeiten – Zeugnisse – Wertung*. Kohlhammer Verlag, Stuttgart. (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 184.)
- FRANKEL, Rafael 1999. *Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries*. Sheffield Academic Press, Sheffield.
- GAÁL Ernő 1988. *Sör az ókori Egyiptomban és Mezopotámiában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HESKETT, Randall – BUTLER, Joel 2012. *Divine Vintage. Following the Wine Trail from Genesis to the Modern Age*. St. Martin's Press, New York.
- KÖSZEGHY Miklós 2018. Kinek jaj, kinek fáj? *Ókor*, XVII. évf. 4. sz. 28–30. o. Web: https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2019/12/2018_4_koszeghy.pdf. (Leoltés: 2024. április 2.)
- MARK, Joshua J. 2011. Beer in the Ancient World. *World History Encyclopedia*, március 2. <https://www.worldhistory.org/article/223/beer-in-the-ancient-world/>. (Megtekintés: 2024. április 2.)
- PACZÁRI András 2020. A szőlő és a bor szerepe az ószövetségi eszkatológiában. In: Peres Imre – Németh Áron (szerk.): *Az ókori keresztény világ*. 6. köt. *Eszkatológiai étkész*. Patmosz – Bibliai Tudományok Kutatóintézete, Debrecen. (Patmosz könyvtár 9.) 27–47. o.
- PACZÁRI András 2021. *Szőlő és bor az ókori Közép-Keleten és az Ószövetségben*. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Reformtus Hitudoományi Egyetem, Debrecen–Budapest.
- PEPPERELL, Keith 2015. *Beer in the Ancient World. Recipes from Ancient Civilizations*. CreateSpace Independent Publishing Platform, h. n.
- STEINMETZ, Devorah 1994. Vineyard, Farm, and Garden. The Drunkenness of Noah in the Context of Primeval History. *Journal of Biblical Literature*, 113. évf. 2. sz. 193–207. o.
- WÖHRLE, Jakob 2008. Art. Getränke (AT). *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://www.bibelwissenschaft.de/ressourcen/wiblex/altestament/getraenke-at>. (Megtekintés: 2024. február 3.)

A csevegés évtizedei

→ SCHÖN KÁROLY

A zsidó nő nem érhet a férjéhez két hétig egy hónapban,
 így jön ki a menstruáció és a törvényben megadott napok száma,
 bölcs szabály ez,
 hiszen a dolgok önmaguk ellentététől tűnnek létezőnek,
 a mértéktelenség bármit képes megfojtani
 a mértékletes távolságtartás közelség
 a mértékletes szomorúság derűs
 a mértékletes vágyakozás beteljesül
 a mértéktelen habzsolás nem marad büntetlenül.

Aki nem képes arra, hogy betakarózzon a csönddel,
 az folyamatosan zajong,
 aki nem képes ismeretlenül hagyni akár csak egy élő lelket
 azok közül, akiket milliányi véletlen az útjába állít
 azok miatt az emberek miatt
 már a fodrászképzésen modul a pszichológia
 az ilyen emberek korában élünk
 a csevegés évtizedeiben
 esetleges semmiségek valós idejében
 lépünk kapcsolatba idegenekkel minden percben
 a mértéktelen beszéd is olyan,
 mint a mértéktelen testi közelség
 önmaga kontúrjait feloldja
 hiszen ami minden az semmi,
 a Törvény pedig egyértelmű:
 aki két hétig nem tudja élvezni a kitöltetlent
 nem érdemel az Örökkévalótól se festéket, se vásznat.

→ Schön Károly: idősgondozó.

Szöveghely

A kérdés csupán az mi következett be
 a félelemmel teli vagy az, amire számítani lehetett
 a szokásos szabásminta vagy még egy megálló a megérkezés előtt
 lesz-e elég egy kicsi doboz a hegyoldalon
 ha az otthonosan van berendezve
 vagy megnyomorít betuszkolni
 ennyi mindent egy kicsi dobozba
 szertehagyott szövegelemeket
 így lesz a doboz
 halott emberek gondolataival
 kidíszített katakombá.

Lehet maró hiányt érezni
 olyan elvesztéséért, ami éppen megvan
 akkor lehet gyászolni azt, ami meg sem volt
 lehet írni könyvet a mardosó büntudatról
 attól még ottfeljtődik
 a kocsma dohos sarkában
 ahol a részegek kabátjait tartják
 elméleteket alkotva várva valakire,
 aki másik tornán rohan éppen körbe.

Mintázatot rajzol
 véletlenszerű mondatokba
 aztán hosszú szavakkal feljegyezve
 neveket átírva
 absztrakciós oldatba mártva
 szöveget gyárt belőle.

▲ Rembrandt van Rijn: Nő rózsával, 1660-as évek eleje (olajfestmény, 92,1 × 74,6 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 14.40.622)

▼ Menyasszony, 1938 (Fortepan/Forstepan)

Az esküvő életed legboldogabb napja

Igazából nem tudta elmondani, miért van mozgásingere
alig bír ülve maradni, rángatózik, pakol, tesz-vesz
mintha bármit számítana, aki kell úgyis hazaért
ha nem időben, majd utána
ha nem józanul, majd ittasan
ha nem lehet vele megbeszélni, majd elhallgatják
ha nem tudja leplezni az ingerlékenységét, majd kitölti rajta
ettől még nyugodtnak is lehetne lenni
a másik olyan, mint egy lelet egy csomóról a mellemben
szorongató, és ha nincs szerencséd, rosszindulatú
mindegy, végül megnyugszik
elképzeli, hogy kapál, ahogy érzi, hogy
egyedül van a földdel lejjebb megy a pulzusa
nem izeg-mozog, szemében kigyúl a szilárd elhatározás
jégpiros gázlángja
határvonalai megkeményednek.
Az ajtó kinyílik, felkészült
fatalizmusát hajába csavarja
mosolyát félreérthetlenné fordíti
hát hazajöttél, ez is egy esetlegesség:
„Szervusz Tamás”
ebben is a régi bölcseknek volt igaza
a pokol a másik ember.

Alkoholfogyasztás a társadalmi probléma és a nemzeti tradíciók határán

→ BOJTOS ANITA

Kiléphetünk-e a problémás alkoholfogyasztás világából, amíg a magaskultúra alkotásaiban nemzeti hagyomány az ivás? Növeli-e a felelősségvállalást a zéró tolerancia? Miért megengedő a magyar társadalom a stresszlevezető ivással szemben? A családtagok feladata-e a függő felépülése? Többek között ezekre a kérdésekre kerestük a választ Elekes Zsuzsanna szociológussal, az MTA BCE Társadalomepidemiológiai Kutatócsoportjának vezetőjével, a Budapesti Corvinus Egyetem professzorával, aki több mint négy évtizede kutatja a függőségek társadalmi jelenlétét és hatását.

BOJTOS ANITA: *Napjainkban számos új függőséget azonosítottak pszichológus és szociológus szakemberek, a függőségektől való szabadulásnak azonban még mindig az úgynevezett tizenkét lépéses csoport a leghatékonyabb formája, holott azt eredetileg alkoholbetegek számára alkották meg. A tizenkét lépéses csoportokban hangsúlyosan jelenik meg a transzcendencia: azzal kezdődik, hogy a függő elhiszi, hogy egy nála hatalmasabb „Erő” képes helyreállítani az egészségét. Számunkra mindez természetesnek tűnik, hiszen a Credo evangélikus folyóirat, keresztény világnézeti alapokon áll. Ön szociológusként hogyan látja: a 21. századi, szekularizált tudományokra épülő társadalomban miért lehet még létjogosultsága ennek a módszernek?*

ELEKES ZSUZSANNA: Először is hadd kezdjem azzal, hogy bár nem vagyok evangélikus, magam is sok-sok éven át tanítottam az Evangélikus Hittudományi

Egyetemen szociológiát, ráadásul hajdani mesterem, Andorka Rudolf presbiter volt – a *Credótól* érkező megkeresés erre is emlékeztetett, örömmel vállaltam. A tizenkét lépéses csoportra nem tudós szemmel is azt tudom mondani, hogy azért van létjogosultsága, mert működik. Számos emberrel beszéltem már, aki függőségben szenvedett: volt köztük anonim alkoholista, volt játékszenvedélytől függő, és mindegyikük arról számolt be, hogy a tizenkét lépés segített. Olyannal is beszéltem, aki nagyon gyakorlatias, realista, transzcendens dolgokban nem hívó embernek tartotta magát, de nála is működött.

B. A.: *Mi lehet ennek az oka?*

E. Zs.: Valószínűleg az, hogy amikor már nem talál semmilyen segítséget vagy kiutat az ember egy élethelyzetből, jelen esetben a függésből, akkor megpróbál olyasmibe is belekapaszkodni, amire korábban nem gondolt – és ez sokaknál működik.

B. A.: *Mondhatjuk azt, hogy a kiszolgáltatottság miatt fogékonyabbak lesznek a nem racionális tényezőkre?*

E. Zs.: Lehetséges, igen. Talán nem a *kiszolgáltatottság* a megfelelő szó, hanem a *reményvesztettség*. Korábban meghívtam különféle anonim csoportok tagjait az óráimra, hogy beszéljenek a hallgatóknak saját élményeiről. Mindig az derült ki, hogy a többségük már mindennel megpróbálkozott, már minden kapcsolata megszűnt, és már annyira nagy kint és terhet jelentett neki a függés, hogy utolsó lehetőségként elment valamelyik tizenkét lépéses csoportba. A csoportban talált társakat, akik hasonló gondokkal küzdöttek, talált segítséget, támogatást, és meg is maradt ott. Úgy látom, a tizen-

két lépéses csoportok képesek hosszú távon is segíteni a függőket a szermentes életben. Egyébként nagyon kevés az utánkövető vizsgálat, hogy ki az, aki tartósan absztinens marad, és hányan esnek vissza időről időre.

B. A.: *Ez a szermentes élet a leszokást és a felépülést jelenti, vagy a kontrollált szerhasználatot, amikor a szer megmarad, ám a függés megszűnik?*

E. Zs.: A tizenkét lépéses csoportok semmiféle használatot nem fogadnak el, a teljes absztinenciát hirdetik. A tagjaik azt is mondják, hogy soha nem gyógyulnak meg, ők mindig alkoholisták vagy drogfüggők vagy egyszerűen csak függők lesznek – akik már nem használnak szert.

B. A.: *Nem okoz ez identitáskrizist? Senki nem születik úgy, hogy alkoholistaként vagy más függőként definiálja magát.*

E. Zs.: Ez már inkább a pszichológia területe, én szociológus vagyok.

B. A.: *Akkor úgy kérdzem: definiálhatjuk a társadalom egy csoportját „alkoholistaként”?*

E. Zs.: Ismerjük a jelenséget, de azt látom, hogy a függők más alapra helyezik ezt a kérdést. A társadalomban vannak mindenféle problémák, és a problémákra adott reakció az, ha valaki szerekhez nyúl. Ők a felépülésük után úgy írják ezt le, mint a cukorbetegséget, ami az emberi testben akár születéstől fogva jelen lehet hajlamként. Az alkoholisták úgy születtek, hogy a szervezetük nem bírja az alkoholt, és ezért nem tudnak kontrollt gyakorolni fölötté. Tehát ha egy cseppet is isznak, akkor azt nem tudják abbahagyni, következésképpen egy cseppet sem szabad elfogyasztaniuk. Noha számos gyógyhatású készítmény alkoholos oldatként használandó, és nyilvánvalóan nem tartozik hozzájuk sem rítus, sem bódulat, az absztinensek ezeket sem fogyasztják.

B. A.: *A függés ellentétéként újabban nem az absztinenciát, hanem a helyes, egészséges kötődés is szokták emlegetni. Az elmélet lényege, hogy a rossz kötődés vagy a kötődni képtelenség okozta frusztráció tesz valakit szerhasználóvá, tehát kvázi a kötődés helyetti pótcselekvés a függőség. Ez az egyén szintjén könnyebben megfogható talán, de beszélhetünk-e erről társadalmi jelenségment?*

▲ Fotó: Bojtos Anita

E. Zs.: Sokféle reménytelen vagy reménytelennek tűnő élethelyzet adódhat a társadalomban. A krízis, a boldogulás hiánya kötődési kérdések nélkül is vezethet mértéktelen iváshoz. Magyarországon ráadásul ennek erőteljes kultúrája is van, mondhatni, az ivás nemzeti hagyomány. Bizonyos élethelyzetekben ráadásul teljesen elfogadott is a mértéktelenség.

B. A.: *Milyen élethelyzetekben?*

E. Zs.: Bármilyenben! Tragédia, bánat, boldogság, öröm: bármi, ami a megszokottól eltérő. Hazánk az alkoholkultúra tekintetében hibrid: a déli országokra jellemző, hogy az alkoholfogyasztás az étkezésekhez kapcsolódik, ez nálunk is megvan, de itthon nemcsak az elfogadott, hogy a vasárnapi ebédhez iszunk egy pohár bort, hanem az is, hogy iszunk, amikor megbukunk a vizsgán, meg akkor is, ha átmegyünk.

B. A.: *Ez életkori sajátosság is lehet.*

E. Zs.: A fiatalokra inkább jellemző, hogy alkalmanként, de akkor sokat isznak. Ugyanakkor családalapítás környékén mérsékeltebbé válik az alkoholfogyasztás, tehát amikor már van párkapcsolat és pláne gyerek is, az nagyon határozottan kontrollálttá teszi az alkoholfogyasztást. Ha már megidéztük: Andorka Rudolf emlegette Vörösmarty Vén cigányát vagy a Bánk bán bordalát mint két jellegzetes irodalmi alkotást, ami megmutatja, hogy a magaskultúránkban mennyire jelen van az ivás.

B. A.: Az „alkoholistaság” egyik kritériuma a rendszeres fogyasztás. Ha az egyetemisták rendszeres fogyasztók, akkor beszélhetünk „életkori” alkoholfüggésről?

E. Zs.: Nem, semmiképpen sem. A függésnek van egy orvosi definíciója, amihez mi, szociológusok is tartjuk magunkat: függő az, akinek elvonási tünetei lesznek, ha nem jut alkoholhoz. Viszont társadalmi léptékben ez túlságosan leszűkítené a jelenség vizsgálatát. A szociológus ezért inkább azt mondja, hogy vannak különféle alkoholfogyasztáshoz kapcsolódó problémák. Ez már társadalmi kérdés. És pontosabb, ha „problémás alkoholfogyasztásról” beszélünk, mert ebben nem csupán a függés van benne, hanem az is, ha valaki buli után beül a kocsiba ittasan, és balesetet okoz. A problémás alkoholfogyasztás tágabb kategória, sokkal több embert érint, mint a függés.

B. A.: Hányféleképpen tudjuk akkor definiálni az alkoholfogyasztást?

E. Zs.: Egyik a már említett orvosi kategória, amikor a biológiai elváltozást figyelik. Másik megközelítés azt mondja, hogy az alkoholfogyasztás nem egyéni egészségügyi kérdés, hanem mindenféle szociális, jogi, társadalmi következményei lehetnek. A függés csak az egyént érinti. A problémás alkoholfogyasztás a környezetet is. Ha ittasan vezetek, vagy elhanyagolom a gyerekemet, mert állandóan iszom, vagy verem az asszonyt, mert részeg vagyok, az már másokra is hatással van – és ehhez nem kell függőnek lenni.

B. A.: Benne van a kultúránkban az alkoholfogyasztás, de benne van az is, hogy a deviancia nem elfogadott. Mi a problémás alkoholfogyasztás társadalmi megítélése? Ha az ittas családtagnak eljár a keze, akkor az ittaság inkább felmentő körülmény vagy súlyosbító tényező?

E. Zs.: Nagyon vegyes. Nem tudnék a kettő közül egyet mondani. Van egy vizsgálatunk, abból az derült ki, hogy a társadalom nagyon elítélő az alkoholistákkal

szemben, mert negatív képek kötődnek hozzá, pontosabban összekapcsolják az alkoholizmust azokkal, akik egyéb szempontok szerint leszakadtak. A hallgatóktól is meg szoktam kérdezni, hogy milyen „az” alkoholista. És mit mondanak? Azt, hogy szegény, bűdös, tanulatlan, és fekszik az aluljáróban. Holott nem erről van szó, mert iskolázott, jómódú emberek között is sokan vannak, akik alkoholproblémával küzdenek, csak azt róluk kevésbé feltételezzük. Tehát ez az egyik szál: a társadalom elítélő, mert ezek a képek összekapcsolódnak. Másrészt viszont erőteljesen jelen van a felmentő attitűd, ami kapcsolódhat a magyar kultúrához, de akár a munkanélküliséghez, a

„...az alkoholfogyasztás nem egyéni egészségügyi kérdés, hanem mindenféle szociális, jogi, társadalmi következményei lehetnek.”

szegénységhez vagy a stresszhez is.

B. A.: Szóba is akartam hozni, hogy a gőz kiengedésének még családi emberek esetében is lehet szelepe a mértéktelen alkoholfogyasztás, és mintha az emberek számára teljesen normális, elfogadható lenne, hogy apuka, aki egy húzós hét után péntek este elmegy inni a barátokkal, lényegében egész szombatra kiesik a családi életből. Persze könnyű empatizálni a stresszes munkavállalóval, de még inkább a magára hagyott feleséggel, gyerekekkel. Létezik egyáltalán erkölcsileg helyes megítélése ennek a kérdésnek? És most ezt úgy is kérdezem, hogy ha a szociológia azonosítani tud krízisjelenségeket, akkor mégiscsak meg kell nevezni az ellenpontját, ami a társadalom egészséges működéséhez kell. Mi az előremutató?

E. Zs.: Kell empatizálni a stresszes apukával, de nem úgy, hogy „részegen jött haza, nem baj, majd kialussza magát”, hanem támogatni kell abban, hogy kiderítse, miért csinálja.

B. A.: Ez a családtagok feladata?

E. Zs.: Nem, de a támogató hozzáállás mindenkinek érdeke.

B. A.: Általában az alkoholfogyasztó jön rá utoljára, hogy baj van. Betegségtudat nélkül nem lehet valakit orvoshoz küldeni.

E. Zs.: Igen, de ha nincs betegségtudat, akkor is meg lehet próbálni, sőt érdemes megpróbálni.

B. A.: *Sok példát ismerünk arra, hogy valaki egyik függőségből átesik a másikba. Ilyenkor mi a helyzet?*

E. Zs.: Létezik függőségáthelyezés. Ez részben visszavezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy kit tekintünk gyógyultnak. Van olyan nézet, hogy nem az absztinencia jelenti a teljes gyógyulást, hanem az, ha az ember képes kontrolláltan fogyasztani. Talán itt arról van szó, hogy aki „függő”, azt általában nem egyetlen dolog tartja függőségben, sőt kell neki, hogy valamitől mindig függjön.

B. A.: *Ez akkor mégiscsak azt jelenti, hogy a kötődés ellentéte a függés.*

E. Zs.: Igen, de a kialakulása a genetikától kezdve a szocializáción át a társadalmi környezetig számos tényezőn múlhat.

B. A.: *A problémás alkoholfogyasztás sok másik emberre is hat, ez viszonylag egyértelmű. De például a pornófüggőség egyrészt sokkal kevésbé látszik, másrészt a környezeti hatása is kisebb, harmadrészt nem kapcsolódik hozzá társadalmi elítélés, egyetlen esetet kivéve: ha gyermekpornográfáról van szó. Van viszont egy olyan szer, amit kriminalizálnak: a drog. Hány szerhasználó van ma Magyarországon?*

E. Zs.: Nem lehet tudni. A kétezres évek elején sok kutatás foglalkozott a kábítószerral, de ma erre nincs finanszírozás. Egyébként mérni is nehéz: csak azokat látjuk biztosan, akik a rehabilitációra kerültek, de egyrészt kicsi az egészségügyi ellátóhálózat kapacitása, másrészt pedig ezt meg kell hogy előzze, hogy a függő fölismeri és vállalja a függését. Vizsgáltunk középiskolai problémás marihuánafogyasztást, de elenyésző volt ebben a korosztályban – és önbevallásos kérdőíven kérdeztünk. A drogfogyasztók nagyobb részéről nem tudunk.

B. A.: *Az alkoholfogyasztást könnyebb mérni?*

E. Zs.: Igen.

B. A.: *Mire szoktak rákérdezni?*

E. Zs.: A részegséget a bódulathoz kötik, de társadalmi problémaként akkor tudjuk mérni az alkoholfogyasztást, ha, mondjuk, a fogyasztó nem emlékszik, hogy mi történt vele előző este; ha nem végezte el a feladatait; ha ital kell ahhoz, hogy el tudja kezdeni a napot, a munkáját; és ha fantáziál

arról, hogy iszik. Sóvárog, amikor nem jut hozzá, és ekörül járnak a gondolatai.

B. A.: *Létezik pozitív függés?*

E. Zs.: Szerintem nem. A függőségben benne van az, hogy valaminek alárendelem magamat, valami uralkodik az életem felett. Ennek az ellentéte tényleg a kontroll visszavétele: ha élek a szerrel, de én használom, és nem a szer használ engem.

B. A.: *A kontrollhoz felelősségérzet is kell. Mennyire lehet építeni az egyéni felelősségvállalásra?*

E. Zs.: A korai szakaszban nagyon is, de amikor függő valaki, akkor már nem.

B. A.: *A felelősség visszaadása része a reintegrációs programoknak?*

E. Zs.: Ha jó a program, akkor igen.

B. A.: *Zéró tolerancia van, itthon semennyi alkoholt sem szabad fogyasztani autóvezetés előtt. Ez nem éppen a felelősségvállalás vagy a felelősség felébresztése irányába mutat.*

E. Zs.: Alighanem egyedül vagyok szakmai körökben, aki úgy gondolja, hogy a zéró tolerancia értelmetlen intézkedés. Aki felelőtlen, az így is, úgy is megissza az italt, és beül utána a kocsi. Inkább azt kéne tudatosítani az emberekben, hogy mi az a határ, ameddig elmehetnek. Hogy mit kell érezniük ahhoz, hogy jó lelkiismerettel üljenek be a kocsi. Egyébként pedig sem harminckilenc fokos lázzal, sem egy átvirrasztott éjszaka után nem vezetünk autót, és erre nincs jogszabály. Ma arra szocializálódunk, hogy majd mindent eldöntenek és megoldanak helyettünk, mi csak lézengünk, mert nincs felelősségünk a dolgokban.

B. A.: *És van még egy tényező: ha, mondjuk, muszáj autóval közlekedni, akkor a közösségi élményből kimarad, aki nem kóstolhat felújnyi bort egy Balaton-felvidéki pincetúrán.*

E. Zs.: Igen, ez mindig lemondás. Egyébként a zéró tolerancia legnagyobb ellenzői nem is a pincelátogató turisták voltak, hanem a papok, akik saját hivatásgyakorlásuk részeként fogyasztanak alkoholt, miközben akár féltucat település lelkipásztori szolgálatát látják el – nyilvánvalóan autóval.

B. A.: *Az egyháziak alkoholfogyasztása mennyire ismert társadalmi jelenség? Beszélhetünk problémás*

alkoholfogyasztókról ott, ahol, mondjuk, nincs család – például a katolikus papság esetében –, és ezért a kiderülése, illetve a betegségtudat kialakulása is nehezebb?

E. Zs.: Semmiféle egyháziakra vonatkozó felmérés nem készült.¹ Mi próbálkoztunk azzal, hogy a középiskolákat szétbontottuk egyházira és világra, amikor a diákokat vizsgáltuk, de nem láttunk nagy eltérést.

B. A.: *Hol vannak nagy eltérések?*

E. Zs.: Budapest és vidék között, illetve a szakközépiskolák és a gimnáziumok között. Budapesten és a gimnáziumokban több kábítószerrel fogyasztanak a fiatalok, vidéken kevesebbet, viszont többet dohányoznak és többet isznak. Egyetemisták körében egyébként országosan 40% körül van azoknak az aránya, akik kipróbáltak már valaha valamilyen kábítószerrel. Budapesten viszont nagyobb az arány, mint vidéken: könnyebb hozzájutni a fővárosban. Igaz, az többnyire jobb minőségű, és ennek az élettani vonzata egyáltalán nem mindegy.

B. A.: *A 40% nekem nagyon soknak tűnik. Lehet tudni, hogy ki az közülük, aki már egyetem előtt*

is kipróbálta, és ki az, aki egyetem után is „rajta marad”? Mert ha életkori sajátosság, akkor ki lehet nőni.

E. Zs.: Logikus, és a nagy képet látva valószínűleg így is van. A családalapítás körüli időben az alkoholhoz hasonlóan a kábítószer is elmaradzik, de az igazság az, hogy nincsenek követéses vizsgálatok

ittthon, úgyhogy pontos választ sem lehet adni.

Mi minden negyedik évben megnézzük a tizenhat éveseket, egy

másik kutatócsoport pedig minden negyedik évben megnézi a tizenhát-hatvanöt éveseket. Azt látjuk, hogy harmincöt év körül elkezdi csökkenni a kábítószerrel fogyasztása, és az alkohol is egy kicsikét mérséklődik. Ez évek óta így van. Szerintem természetes, hogy fiatal korban valaki mindent ki akar próbálni, és minden iránt érdeklődik. Mindez csak akkor nem fog társadalmi problémává nőni, ha a fiatalok egyrészt tudják, hogy a fogyasztásnak mi a veszélye és a következménye, másrészt pedig önálló, felelősen gondolkodó emberré nevelik őket, akik képesek felelősséget vállalni saját magukért. És ha néha nem sikerül, akkor nem szabad szégyellniük segítségét kérni. ■

JEGYZETEK

¹ Járay Márton kutatásairól lásd: Kézdi Beáta 2023. Égnek vagy kiégnek lelkeszeink? Kutatás készült pásztoraink jóllétéről. *Evangelikus Élet*, 88. évf. 19–20. szám. 26–27. o. Web: <https://www.evangelikus.hu/hireink/>

fokusz/egnek-vagy-kiégnek-lelkeszeink-kutatas-keszult-pasztoraink-jolleterol. (Megttekintés: 2024. április 5.) – A szerk.

Károlyi Gáspár hagyatéka

→ PETRŐCZI ÉVA

Gönc mezővárosában,
1592. január 3-án
pontos és fölöttébb beszédes
följegyzés született: aki a magyar Bibliának
röptető szavakat talált, Károlyi Gáspár,
az öreg és beteg fordító,
a gönci tiszteletes, egy aranyfillér mellé
csak aprólék ezüstöt,
réztespiket, rostot, nyársat, ónkannát,
tálat, sóórlót, vasfazekat
s egynémely ágyi ruhákat
hagyott hátra lánygyermekének,
hagyott hátra Károlyi Katának.

De ez a szívszorító inventárium
egy ponton mégis fölülmulta magát:
megkapta továbbá Kata
a Könyvek Könyve húsz exemplumát.

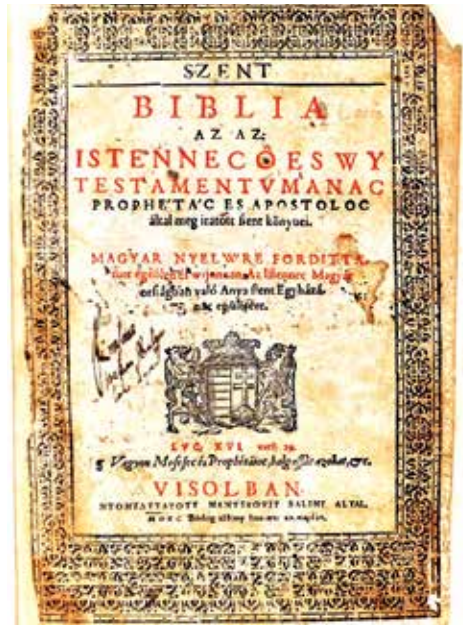
S mellé emléket is kapott:
jó atya árnyát, ki három éven át
éjre éj csak árkusok s kalamárisok
fölé hajolt, szédülő fővel,
fájó izmokkal mit se törődve
testét és lelkét napra nap
a legszentebb Munka igájába törte.

Szavával szólnak még ma is
sokan a mi nyelvünkön, akik
a „költő” névre hallgatnak;
jó volna, hogyha *mindahányan*.

„Húsz Biblia maradt az Kata részére.”
Kelt Gönc mezővárosban,
az Úr 1592. esztendejében, január 3. napján

Szóljanak bár keményen,
szóljanak lágyan,
hangjukban ott énekel Abaúj
minden harangja.

Jöhet rá fagy, perzselheti a hőség,
őrhelyét az el nem hagyja,
akit Nagykároly szülötte tanított magyarul.
Gönc és Vizsoly fölé a szűkös ég
ma is és mindörökké
zengő méltósággal borul.

▲ A Biblia első teljes magyar nyelvű fordítása, az ún. Vizsolyi Biblia. Fordították: Károli Gáspár és társai. Vizsoly, 1590.

→ **Petrőczi Éva** (1951): többek között József Attila-díjas költő, író, műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem nyugalmazott egyetemi docense, a Puritanizmuskutató Intézet alapító, ma nyugalmazott vezetője. Legutóbbi kötete *Varázslat, Zsolnay-tányérral – Versek* (Fekete Sas Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

Hitvita vagy generációs feszültség?

A Sopronyi piros tyukmony¹

→ CSEPREGI ZOLTÁN

1718-ban jelent meg Bécsben az Oedenburgerisches rothes Ay, majd 1719-ben Kassán annak magyar fordítása, a Sopronyi piros tyukmony című polemikus kiadvány.² A piros tojás húsvétről ismert képének ezekben a több mint kétszáz oldalas könyvekben nem jut túl sok szerep, a metafora leginkább azt hangsúlyozza, hogy a mű ajándék, egyrészt a szerző részéről a magyarországi (vagy soproni) olvasóközönségnek, másrészt alkalmas arra, hogy katolikus hívek megajándékozassák vele az evangélikus atyafiakat.

Ahogy a magyar fordító fogalmaz ajánlásában: „...a’ mint jobban ki főhetett, Tiszteséges Asztaladra szánttam és adtam: nem-is más végre, hanem hogy sok másoknak-is gazdálkodhass idvességes ujságival. Tudod másként-is, hogy a’ Piros Tyukmony nem csak annak való, a’ ki azt pirosította, hanem kedveskedés képen más számára való. Add tehát Te-is sok más száz Lelkek Tiszteletes Asztalára tölem nyujttatott és Töled be-véttetett, minden belé rekesztetett ujságival Piros Tyukmonyodat!”³

Lehetséges, hogy ezen túl működött még a kortárs olvasók fejében valamiféle „belső poén”, amely a piros tojást vagy a húsvéti ünnepkört kifejezetten Sopron városával asszociálta, de erre a szöveg nem utal közvetlenül, így felidézhetetlen számunkra.

A könyv tartalmát alább ismertetem, de előbb összefoglalom a megjelenésével kapcsolatos, meglehetősen gyér háttérinformációkat. Sem a német szerző, sem a magyar fordító nem nevezi meg magát. A német kiadvány (szabályos *nihil*

obstat kíséretében) a bécsi egyetemi kiadónál, a magyar változat a kassai akadémiai (azaz jezsuita) nyomdában jelent meg. Egyedül a magyar fordítás költségeit viselő Francz Mátyás van megnevezve, aki tállyai plébános és hegyaljai alesperes.

Az irodalomtörténeti kutatás mindazonáltal már a 19. században azonosította a szerzőt: ő Abraham Egidius Dobner ügyvéd (1693–1741), aki evangélikusként született Sopronban, 1711–1712-ben az altdorfi, jénai és wittenbergi egyetemeket látogatta, majd 1716 körül katolizált, és több vitairatban is támadta korábbi hitsorsosait, később Sopronban városi jegyző lett.⁴ Apja Ferdinand Dobner (1659–1730), aki Sopronban hatszor töltötte be a bírói és nyolcszor a polgármesteri tisztséget.⁵ A szerzőségi adat forrása pedig Haan Lajos (1818–1891), aki nem tudni, honnan vette ezt az információt,⁶ a *Sopronyi piros tyukmony* mindenestre jól illeszkedik Dobner írói profiljába és egyéb vitairatainak sorába.

A hitvitázó mű nem rejti véka alá, sőt már a címlapon hirdeti, hogy azt az ünnepi kantátát szedi ízekre, amelyet a soproni evangélikusok a reformáció bicentenáriumán, 1717. október 31-én adtak elő a templomban:

„Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, melly a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemus innpe napján, a sopronyi ekklesia imádságos házában, német élő nyelvvel, 1717-ben, Mind Szent havának 31-dik napján énekeltetett, és Ratisbonaban ki-is nyomtattott.”

A jubileumi kantáta szerzője Gottlieb Grünler

→ *Csepregi Zoltán* (1964): egyháztörténész, filológus, teológus, egyetemi tanár, az MTA doktora. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszékének vezetője. Kutatási területe a kora újkori protestáns egyháztörténet és magyar művelődéstörténet, az európai eszmetörténeti irányzatok és mozgalmak hazai befogadása (16-18. század).

(†1731) soproni kántor és a hazai zenetörténetben számontartott komponista.⁷ A művet a soproniak már 1717-ben kiadták Regensburgban.⁸ A szövegek könyv szerzőségéről sem a kantáta nyomtatott kiadása, sem a kéziratban fennmaradt példányok nem tanúskodnak.⁹ Egyetlen kortárs adat – Paul Giseke kőszeg–nemescsói lelkész (1686–1724) levele – azt állítja, hogy a kantáta alapjául szolgáló költemény Ferdinand Dobner műve,¹⁰ amit más forrásból sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudunk. Ettől kezdve áll össze izgalmas történeté a fenti sok száraz könyvészeti és irodalomtörténeti adalék. Mert ha igaz, akkor az ünnepi verszet költőjének tulajdon hitehagyott fia szentel több mint kétszáz oldalt arra, hogy apja művét a nyilvánosság előtt darabokra szedje, kigúnyolja és megcáfolja. Akkor tehát hitvita vagy generációs feszültség?

A reformáció emlékezetéről 2017-ben rendezett debreceni konferencián négy előadás is foglalkozott az 1717-es bicentenárium magyarországi eseményeivel.¹¹ A 2017-es előadások visszatérően utalnak Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) monumentális kiadványára, a *Hilaria evangelica* című gyűjteményre. Cyprian ugyanis nagy szolgálatot tett az utókornak azzal, hogy összegyűjtötte és 1719-ben három részben kiadta a rendezvények programjait, ünnepi szónoklatait, alkalmi nyomtatványait, sőt az emlékek leírásait is.¹²

Cyprian, aki kiterjedt kapcsolatrendszerét¹³ mozgósította az evangélikus tartományok jubileumi rendeleteinek és a megemlékezésekhez kapcsolódó szövegeknek az összegyűjtésére, a lipcsei kiadóval, Moritz Georg Weidmann-nal (1686–1743) működött együtt. A szerkesztői munka eredménye egy több mint ezer oldalt tartalmazó fóliáns lett, mely 1719 húsvétjára hagyta el a sajtót. A mű több mint száz tartomány ünnepségeiről tudósít, hatóságai rendeleteket, alkalmi liturgiákat, beszámolókat ismertetve. Az ünnepi panorámát majdnem kétszáz emlékérem ábrája és leírása, valamint az összegyűjtött alkalmi nyom-

tatványok bibliográfiája teszi teljessé. A *Hilaria* szándéka a lutheranizmus egységét demonstrálni mind területi-politikai, mind teológiai értelemben, ráadásul a megemlékezések tartalmi elemei történeti legitimitációt is nyújtanak ehhez. Mind az 1719-ben megjelent recenziók, mind a szerkesztőhöz özönlő elismerő levelek jelzik, hogy ez az üzenet elérte olvasóit.

A *Das XCVIII. Capitel – Ungarn, Oesterreich und Schlesien* gyűjtőcím alatt és később egy pótlásként beiktatott jegyzetben összesen nyolcoldalmi szöveget találunk a könyvben Magyarországról,¹⁴ ami nem is rossz arány, tekintve, hogy természetesen nem a Habsburg Birodalom volt az Európa nagy részére kiterjedő rendezvénysorozat fő helyszíne.

Cyprian fenti gyűjteménye inspirálta az 1717-es németországi emlékezetkultúrát értékelő 2006-os disszertációt is.¹⁵ Harm Cordes célkitűzésének megfelelően elsősorban nyomtatott forrásokból dolgozik, de alkalmanként Cyprian irathagyatékát is felhasználja. A monumentális kiadvány mögött ugyanis egy még monumentálisabb kézirat tömeg áll, mely lényegében hiánytalanul fennmaradt.¹⁶ A mintegy húszkötetnyi gyűjteményben található az a *fasciculus*, mely lelkiismeretesen összegyűjti

a „magyarországi 1717” dokumentumait, jóllehet ezek a *Hilariában* csak kivonatolva kaptak helyet. Hogy miként szerezte be ezeket Cyprian, és milyen körülmények befolyásolták a szerkesztést, szerencsére mindez nagyrészt kiderül a Gothában őrzött levelezésből.

A magyarországi dokumentumok összegyűjtését a levelezés tanúsága szerint Cyprian Johann Jacob Langjahr (?–1722) bécsi dán követségi lelkészre bízta. A bécsi protestáns prédikátorok rendszeresen vállaltak hasonló közvetítői megbízatásokat.¹⁷ Jelentős késedelmet okozott azonban Langjahr óvatossága, aki nem mert a „háború dulta” Magyarország területére lépni,¹⁸ és az anyaggyűjtést inkább soproni kollégái segítségével végezte el.¹⁹ Az ügy iránti lelkesedésében

„Mert ha igaz, akkor az ünnepi verszet költőjének tulajdon hitehagyott fia szentel több mint kétszáz oldalt arra, hogy apja művét a nyilvánosság előtt darabokra szedje, kigúnyolja és megcáfolja.”

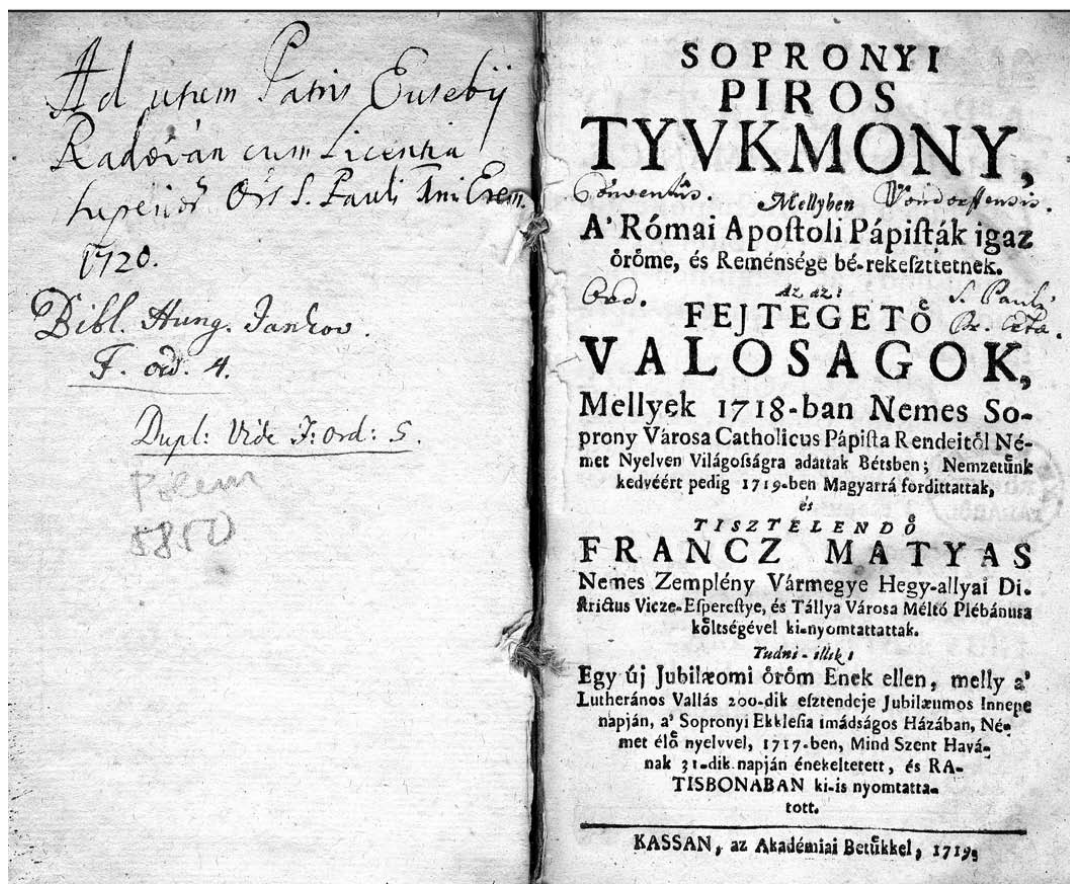
viszont a küldeményhez csatolta saját 1717. október 31-én Bécsben elmondott prédikációját is.²⁰ Az összegyűjtött *fasciculus* eljuttatása természetesen újabb késedelemmel járt, mivel ötívnyi terjedelme és érzékeny tartalma miatt nem lehetett a rendes postára bízni, hanem meg kellett várni vele egy megbízható futárt.²¹ Az említett biztonságos lehetőségre végül 1719 elejéig kellett várni, ekkor – többszöri sürgetésre – január-februárban indította útjára Langjahr az ünnepi prédikációkat három részletben.²²

Langjahr mellékelte a csomaghoz a soproni Johann Andreas Kastenholztól (1682–1724) és a kőszeg-nemescsói Paul Gisekétől kapott leveleit, melyekben biztosítják őt segítségükéről és együttműködésükről.²³ Giseke azonban nemcsak a segítőkészségét, hanem a politikai aggályait is kifejezte a levélben: lehetőség

szerint névtelen szeretne maradni, sőt szeretne minden Nemescsóra vezető szálát elvarrni, és általában: semmilyen felelősséget nem szeretne viselni a szövegek eljuttatásáért.²⁴ A névtelenségre vonatkozó kérés utóbb nem teljesült, Gisekét és gyülekezetét megnevezi a kiadvány. Ugyanakkor aggályai is meghallgatásra találtak, mert a jubileumi ünnepségről csak annyit közöl a szerkesztő, hogy azon az uralkodóért s az egész uralkodóházért imádkoztak.²⁵

Lássuk tehát a sokat emlegetett ötívnyi *fasciculus*-t, mit tartalmaz, és az milyen formában jutott el az olvasóközönség elé:²⁶

- Paul Giseke Nemescsón elmondott német ünnepi prédikációját vázlatként;²⁷
- Johann Andreas Kastenholz Sopronban elmondott német ünnepi prédikációját;²⁸

- a soproni ünnepekhez kapcsolódva a már említett *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* szövegét két példányban is²⁹ (ezt az éneket figurázza ki majd 1718-ban kiadott szatírájában – legjobb tudomásunk szerint – a szerző katolikus hitre tért fia, Abraham Egidius Dobner);
- egy német nyelvű összefoglaló beszámolót a magyarországi megemlékezésekről (*Relation von Ungarn*, Pozsony, 1718. február 21.);³⁰
- egy német nyelvű levél kivonatát arról, hogy a soproni reformációjubileumot aratási hálaadásnak álcázva tartották meg (Bécs, 1717. november 6.);³¹
- ezeken kívül pedig olvashatunk még három latin nyelvű dokumentumot Daniel Krman (1663–1740) dunáninnyi szuperintendenstől.³²

A pozsonyi eredetű *Relation von Ungarn* a fent felsorolt eseményeken túl említést tesz arról, hogy Pozsonyban Georg Ferdinand Gleichgroß (1668–1721) és Johann Christian Mirus (1656–1719) lelkész a szüreti hálaadás úrvacsorai szertartásába foglalta bele a reformációi megemlékezést, míg az azt megelőző napon, szombaton Bél Mátyás rektor (1684–1749) ünnepi disputációt rendezett az iskolában. Torkos András (1669–1737) győri és Bárany György (1682–1757) nagyvázsonyi lelkész viszont 1718-as újévi prédikációját szentelte a hitújítás témájának.³³

A szerkesztőtől, Cypriantól származik a kézikönyv egy rövid jegyzete,³⁴ mely a magyar egyházak elnyomatásával mentegeti az anyag szegényes voltát. A legtöbb helyen csak csendben tudtak ünnepelni – érvel Cyprian –, és csak az uralkodóért való könyörgés volt nyilvános belőle. Sorait ezzel zárja:

„Nem is szabad az elnyomott egyházban élő testvérek óvatosságát és körültekintését, melyre mindenütt szükség van, hibájukul róni föl. Mert jobb az, ha bármilyen egyház van, mint ha semmilyen. Másutt is vannak a pápaság közepette rejtőzködő közösségeink. De ezekről írni annyit tenne, mint a farkasnak utat mutatni az akol felé.”

De ennyi késleltető háttérinformáció után már igencsak ideje felcsapni a *Sopronyi piros tyukmony*

lapjait s megnézni, mivel kedveskedik ott a szerző a húsvétváro közönségnek.

A mű törzse tíz fejezetben a soproni jubileumi költemény tíz strófáját szembesíti a katolikus hitvitázó irodalom évszázadok alatt megszilárdult érvrendszerével. A Szentírás használata, a szentségek, az üdvösségre vezető út, azaz a korabeli polemika minden témája előkerül ezekben a fejezetekben, de a reformációjubileum kapcsán természetesen az a kérdés áll a homloktérben, hogy melyik a régibb hit, és ki az újító. Vajon a pápaság hamisította-e meg az eredeti evangéliumi tanítást, vagy pedig épp ellenkezőleg, Luther és a reformátorok?³⁵ Az érvelés meglehetősen klasszikus, tehát nem is találánk benne semmilyen aktuális vagy hazai vonatkozású hozzáadott értéket, ha a magyar változat nem hozná a soproni ünnepi óda teljes szövegét saját fordításában. Álljon itt mutatóba az *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* első verse édes anyanyelvünkön:

„Két száz Esztendös-é Luthernek vallása?
Nem; Isten igéjén mert ő fenn-állása,
Profétáknak ’s Apostoloknak irássán:
Régi épület hát ezek tanítássán.”³⁶

Jó, jó, nem a poézis csúcса, de miért is fektetett volna több energiát a fordításba a katolikus ellenfél?

Ezután következik három függelék. Először a katolikus hitre áttért jeles protestánsok listája: a lista élén János szász választófejedelem, az *Ágostai hitvallás* benyújtója áll (1468–1532), akit ugyan az evangélikusok az „Állhatatos” jelzővel tisztelnek, de a katolikus vitairat már úgy tudja, hogy halálos ágyán visszatért a pápista hitre. Ekkorra, a 18. század elejére már meglehetősen hosszúra nyúlik a katolizált méltóságok sora, ezért is szükséges e felsorolásban némelyeket kiemelni, mint az aktuális német-római császárnét és magyar királynét, Erzsébet Krisztinát (1691–1750), aki lüneburgi evangélikus hercegnőként született, vagy Keresztély Ágost esztergomi érseket (1666–1725), aki a szász hercegi családból tért be a római egyházba – itt már világosan érezni a soproni konvertitával azonosítható szerző személyes érintettségét.³⁷

▼ Ismeretlen mester Boetius Adams Bolswert munkája után: A bolondság emblémája, 18. század (126 x 110 cm, olajfestmény, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 2018.836.1)

A második függelék Johann Fabricius helmstedti, majd altdorfi evangélikus teológiaprofesszor (1644–1729) szakvéleménye, melyben egy dinasztikus vegyes házasság kapcsán 1707-ben azt fejtegette, hogy katolikus hitben is lehetséges üdvözülni.

A gondolatmenet akkoriban nagy vihart kavart, és végül Fabricius állásába került.³⁸

A harmadik függelék egy 1717-ben a dillingeni jezsuita rendházban keletkezett jubileumi költemény, mely a soproni óda méltó ellenpárja, ám jóval hosszabb:

huszonnyolc strófát tesz ki.³⁹ Ebben a versben Luther az ötödik evangélista, aki az evangélisták szekerén ötödik kerékként „hopmesterkedik”, és akinek az attribútuma se nem az oroszlán, se nem a sas, hanem a farkas, lévén, éppen október 31-én, Regensburgi Szent Wolfgang (Farkas) ünnepén tette közzé valaha tételeit. A sportszerűség azt diktálja, hogy a reformációjubiläum körüli versengésben ez a verzeset is szót kapjon, a 21–22. szakaszokat idézem, mert a magyar fordító itt már érezhetően motiváltabbá vált, és szárnyakat kapott:

„Ő volt ám a’ farkas, ki a’ Kristus aklába ugrott,
Sövényen kívül lévén itt ’s ott sokáig kullogott:
Két száz esztendőig hány száz ezer lelkeket
rontott?

Mely sok ezer juhotskákot öszve mart, el-
szagattott?

Szánatra való juhok, kik e’ farkassal orditnak,

Büdös kontz-hús falatokra farkasossan rohannak;
’S illy kegyetlen farkasnak még öröm napot in-
ditnak,

Mikor Szent Farkasnak a Hivek tiszteletet
adnak.”⁴⁰

Hitvita vagy generációs feszültség? Végigolvasva a szöveget, leginkább utólagos személyes öngizolásnak tetszik a soproni polgármesterfi vitairata, melynek inkább csak apropót, ürügyet szolgáltatott apja költeménye. Mégis méltatlan volna a modern olvasó részéről a hitehagyott szerző vállalkozását az „árulkodó Júdás nem kap piros tojást” rigmussal félredobni. Ugyan a kortársak szándékosan vakok voltak erre, de már számos meggyőző vizsgálat bemutatta, hogy a konverzió jelensége nagyon sokszínű volt, gyökerei szerteágazók, és a személyes döntések nehezen tipizálhatók.⁴¹ ■

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú témapályázata támogatta.
- 2 DOBNER 1718; DOBNER 1719. Az alábbiakban, ha csak lehet, az egyszerűség kedvéért mindig a magyar fordítást idézem, és arra hivatkozom. A két kiadvány között (a névtelen magyar fordító ajánlását leszámítva) nem fedezhető föl tartalmi különbség, és a fordítás is kifejezetten hűnek tekinthető. Az idézetek átírása betűhív, csupán a központozást egységesítettem.
- 3 DOBNER 1719, fol. A2r–v.
- 4 HÁZI 1982, 1: 345–346. o. (3696. sz.); SZINYEI 2: 911–912. o.; TAR 2004, 10., 1624., 3333. sz.; ZOVÁNYI 1977, 153. o.
- 5 HÁZI 1982, 1: 343–345. o. (3692. sz.); SZINYEI 2: 912–913. o.; ZOVÁNYI 1977, 152–153. o.
- 6 HAAN 1858, 41–42. o.
- 7 Az RMK III/18. (1: 51 [168. sz.]) címlírását két sajnálatos hiba torzítja el, egyrészt a fraktúrral szedett Grünler nevét Brünlernek olvasták, aminek következtében a mű a B betűnél jelenik meg a betűrendes katalógusban, másrészt egy számjegy kiesésével az okt. 31-ei dátumból itt 3-a lett.
- 8 *Oedenburgisches Te Deum Laudamus*, 1717.
- 9 A szöveget az 1717-es regensburgi kiadás alapján közli CYPRIAN 1719, 852–853. o.; VALENTINYI 1821, 70–72. o.
- 10 Nemescsó, 1718. október 5. (CSEPREGI–ORSÓS 2021, 220. o.)
- 11 BITSKEY 2018; CSORBA 2018; CSEPREGI 2018; VERÓK 2018.
- 12 CYPRIAN 1719; vö. CORDES 2012.
- 13 Cyprian magyarországi kapcsolattrendszeréhez lásd: KESERŰ 1996.
- 14 CYPRIAN 2019, 845–849., 851–854., 1120. o.
- 15 CORDES 2006.
- 16 A *Hilaria evangelica* tizenkilenc számozott konvolutumának lelőhelye ma: Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26; Evangelisch-Lutherische Kirchengemeinde Gotha – Augustinerkloster (ELKG–AK), 4 A/2. Egyes konvolutumok olykor több kötetből is állnak. A vállalkozásra vonatkozó levelezésből egy harmadik közgyűjteménybe is jutott: Universität Erfurt – Forschungsbibliothek Gotha.
- 17 CSEPREGI 2020.
- 18 Bécs, 1718. november 5. (CSEPREGI–ORSÓS 2021, 221. o.)
- 19 Uo. 223–224. o.
- 20 Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Gotha, Oberkonsistorium Gen. Loc. 26, Nr. 6: 17r–26v, 36r. Ebből végül csak a záróimádság jelent meg: CYPRIAN 1719, 849–850. o.
- 21 Bécs, 1718. november 5. (CSEPREGI–ORSÓS 2021, 222. o.)
- 22 Bécs, 1719. február 11. (CSEPREGI–ORSÓS 2021, 226–228. o.); Bécs, 1719. február 18. ELKG–AK, 4 A/2: 142r–v.
- 23 Sopron, 1718. szeptember 18. (CSEPREGI–ORSÓS 2021, 219. o.); Nemescsó, 1718. október 8. (Uo. 219–221. o.)
- 24 Nemescsó, 1718. október 8. (Uo. 2021, 220. o.)
- 25 CYPRIAN 1719, 1120. o. Ugyanez a leleményes összefoglalása itt a soproni ünnepségnek is.
- 26 Részletesebben lásd: CSEPREGI 2021.
- 27 ELKG–AK, 4 A/2: 138r–141v. Vö. CYPRIAN 1719, 1120. o.
- 28 ELKG–AK, 4 A/2: 147r–163v. Vö. CYPRIAN 1719, 1120. o.
- 29 ELKG–AK, 4 A/2: 164r–169v. Megjelent: CYPRIAN 1719, 852–853. o.
- 30 ELKG–AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: CYPRIAN 1719, 854. o.
- 31 ELKG–AK, 4 A/2: 172v. Ennek hatására az *Oedenburgisches Te Deum Laudamus* a kézikönyv tartalomjegyzékében és a megfelelő fejezet feliratában aratási vagy szüreti hálaadásként szerepel, jöllehet a költemény címe nem éppen ezt állítja.
- 32 ELKG–AK, 4 A/2: 144r–145v. Megjelent: CYPRIAN 1719, 845–847. o. Másolata megtalálható a pozsonyi liceum kéziratai között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299., 21: 2–5. o.; ELKG–AK, 4 A/2: 174r–182v.; ELKG–AK, 4 A/2: 143r–v, 146r–v. Másolata megtalálható a pozsonyi liceum kéziratai között is: Lyceálna knižnica v Bratislave, Rukopisné fascikle, Nr. 299., 21: 1–2. o.
- 33 ELKG–AK, 4 A/2: 173r. Megjelent: CYPRIAN 1719, 854. o.
- 34 Uo. 853. o.
- 35 DOBNER 1718, 3–201. o.; 1719, 1–218. o.
- 36 DOBNER 1719, 1. o.
- 37 DOBNER 1718, 202–214. o.; DOBNER 1719, 218–231. o.
- 38 DOBNER 1718, fol. O5r–P7r; DOBNER 1719, 232–252. o.
- 39 DOBNER 1718, fol. P7v–Q2r; DOBNER 1719, 253–258. o.
- 40 DOBNER 1719, 257. o.
- 41 Pl. PEPPER 2010. o.

RÖVIDÍTÉSEK

PETRIK = PETRIK Géza 1888–1892. *Magyarország bibliográfiája. Bibliographia Hungariae, 1712–1800.* 1–4. köt. Dobrowsky, Budapest.

RMK III/18 = DÖRNYEI Sándor – SZÁVULY Mária (szerk.) 2005. *XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai.* 1–2. köt. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. (Régi magyar könyvtár 3.)

SZINNYEI = SZINNYEI József 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái.* 1–14. köt. Hornyánszky, Budapest.

VD18 = *Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts.* Online adattár. Niedersächsische Landesbibliothek, Göttingen, 2017–2021. www.vd18.de. (Megtekintés: 2024. április 3.)

NYOMTATOTT FORRÁSOK

CYPRIAN, Ernst Salomon 1719. *Hilaria Evangelica, Oder Theologisch-Historischer Bericht Vom Andern Evangelischen Jubel-Fest: Nebst III. Büchern darzu gehöriger Acten und Materien, Deren das Erste, Die Obrigkeitlichen Verordnungen, und viele Historische Nachrichten, Das Andere, Orationes und Programmata Jvbilæa, Das Dritte Eine vollständige Beschreibung der Jubel-Medaillen begreiffet. Mit Kupffern, Summarien und einem nützlichen Register.* Weidmann, Gotha, [Lipscse]. In: VD 18: 90010523.

DOBNER, Abraham Egidius 1718. *Oedenburgerisches rothes Ay, in welchem die wahre Freud und Hoffnung der Ur-alt-Catholischen Christen eingeschlossen, das ist: Catholische Anmerkungen über das Lutherische Lied, so von denen Uncatholischen an ihrem sogenannten Jubel-Fest, anno 1717. den 31. October, zu Oedenburg feyerlich in ihrem Oratorio gesungen, und nachmals zu Regensburg öffentlich gedrucket worden. Zusammen getragen auss bewehrten Controversisten, und hervorgegeben von denen Catholischen Ständen zu gemeldten Oedenburg.* Simon Schmid, Bécs. In: RMK III/18: 353. sz.

DOBNER, Abraham Egidius 1719. *Sopronyi piros tyukmony, melyben a római apostoli pápisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztettek.*

Az-az: fejtegető valóságok, melyek 1718-ban nemes Soprony városa catholicus pápista rendeitől német nyelven világosságra adattak Bétsben; nemzetünk kedvéért pedig 1719-ben magyarrá fordítottattak és tisztelendő Francz Mátyás nemes Zemplény vármegye hegy-allyai districtus vicze esperestyé, és Tállya városa méltó plébánusa költségével ki-nyomatattak. Tudni-illik, egy új jubilaemi öröm ének ellen, mely a lutherános vallás 200-dik eszt. jubilaemos innepé napján, a sopronyi ekklesia imádságos házában, német élő nyelvel, 1717-ben, Mind Szent havának 31-dik napján énekeltetett, és Ratisbonaban ki-is nyomtatottat. Akadémia, Kassa. In: PETRIK 1: 542. sz.

Oedenburgisches Te Deum Laudamus, am Christ-evangelischen Jubel-Fest anno 1717. den 31. Octob. vom dasigen Choro Musico abgesungen und Einem Hochlöbl. Evang. Kirchen-Convent in Unterthänigkeit dediciret von Gottlieb Grünler Ecclesiae Evang. ibid. cantore. Johann Conrad Peeh, Regensburg, 1717. In: RMK III/18: 168. sz.

VALENTINYI, Joannes 1821. *De primo et secundo jubileo reformationis seculari, in Hungaria et quibusdam Austriae Monarchiae provinciis celebrato, tractatus historicus.* J. Th. Trattner, Pesthina. In: PETRIK 3: 739. sz.

SZAKIRODALOM

BITSKEY István 2018. *Vita a reformáció évfordulójáról 1717-ben.* In: SZÁRAZ-FAZAKAS-IMRE 2018, 41–48. o.

CORDES, Harm 2006. *Hilaria evangelica academica. Das Reformationsjubiläum von 1717 an den deutschen lutherischen Universitäten.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte 90.)

CORDES, Harm 2012. *Ernst Salomon Cyprian als Chronist des Reformationsjubiläums von 1717.* In: Klaus Tanner (szerk.): *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie.* Evangelische Verlagsanstalt, Lipcse. (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie 18.) 89–103. o.

CSEPREGI Zoltán 2018. *Félúton a felekezeti identitás megeremtése (1617) és elbúcsúztatása között (1817). Ünneplés és ünneprontás a 18. században.* In: SZÁRAZ-FAZAKAS-IMRE 2018, 59–67. o.

CSEPREGI Zoltán 2020. „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache”. Bécsi követségi prédikátorok jelentései. In: Csorba Dávid (szerk.): *A vértelen ellenreformáció.* Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest. (Reformáció öröksége könyvek 2.) 186–204. o.

CSEPREGI Zoltán 2021. *Hilaria Hungarica. Az 1717-es reformációjubiläum magyarországi emlékei Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) gothai kéziratgyűjteményében.* In: Csorba Dávid – Sztármári Emília (szerk.): „...tanácsaid hűség és igazság”. *Tisztelgő írárok Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára.* 2. köt. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Tiszáninneri Református Egyházkerület, Budapest–Sárospatak. (Reformáció öröksége könyvek 7.) 55–63. o.

CSEPREGI Zoltán – ORSÓS Julianna (szerk.) 2021. „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache”. *Berichte, Briefe und Aufzeichnungen von dänischen und schwedischen Gesandtschaftspredigern in Wien 1705–1755.* Reciti, Budapest.

CSORBA Dávid 2018. *A reformáció 1717-es ünnepe Patakon.* In: SZÁRAZ-FAZAKAS-IMRE 2018, 49–58. o.

HAAN, Ludovicus 1858. *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum.* Réthy, Gyula.

HÁZI Jenő 1982. *Soproni polgárcsaládok. 1535–1848.* 1–2. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KESERŰ, Bálint 1996. *Cyprian in Ungarn.* In: Ernst Koch – Johannes Wallmann (szerk.): *Ernst Salomon Cyprian (1673–1745) zwischen Orthodoxie, Pietismus und Frühaufklärung.* Forschungs- und Landesbibliothek, Gotha. 84–95. o.

PEPER, Ines 2010. *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700.* Böhlau–Oldenbourg, Bécs–München. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 55.)

SZÁRAZ Orsolya – FAZAKAS Gergely Tamás – IMRE Mihály (szerk.) 2018. *A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. (Loca memoriae Hungaricae 7.)

TAR Attila 2004. *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789.* Az ELTE Levéltára, Budapest. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)

VERÓK Attila 2018. *Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban.* In: SZÁRAZ-FAZAKAS-IMRE 2018, 71–78. o.

ZOVÁNYI Jenő 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

A hős meghajol

Egy udvariassági gesztus változatai Jókainál

→ LÁSZLÓ FERENC

És persze korántsem csupán a hős hajol meg. A Jókai-regényekben meghajol az ádáz intrikus csakúgy, mint a bohó ifjú vagy a ravasz pénzember. Mind meghajolnak, vagy – a nagy mesemondó számára kedvesebb szóalakkal – meghajták magukat, ha arra kerül a sor, és mi oly természetesnek és magától értetődőnek vesszük ezt az apró, visszatérő udvariassági mozzanatot, mintha még mi is lelkiismeretesen vagy gépiesen, de feltétlenül rendszeresen gyakorolnánk a mindennapi életben a tisztelet kifejezésének eme gesztusát. Vagyis hát igazából az sem kizárt, hogy ma már nagyobbára inkább csak úgy olvassuk a tisztelkedés fej- és derékmozdítással járó aktusának említéseit, mint ahogyan a Jókai-regényekben előforduló táj- és egyéb leírásokat: azaz rútol átugorva őket – igaz, ez esetben néhány oldal helyett csupán egy-egy mondatot kihagyva.

Mindenesetre semmiképpen sem akadunk fenn az ilyen részleteken. A meghajlás tényének említése nem okoz számunkra értelmezési nehézséget (immáron sajnos a Jókai-regények megannyi más kitételével és szavával ellentétben), amiként nem véljük sajátosnak és jellemző erejűnek sem. Elvégre ez a gesztus valósággal odaillesik a közegbe: értsük bár alatta az egyes regényvilágok vagy úgy általában a 19. századi magyar irodalom közegét. Hiszen báró Jósika Miklós Abafija éppúgy meg-meghajolt (tisztelettel vagy mélyen, „mintha megdőbbent volna”), akárcsak Kuthy Lajos reformkori bűnregényének (*Hazai rejtelmek*) Lóbl uzsorása és derék Vámosa. No és persze Mikszáth Kálmán műveiből is gamradával

hordhatnánk elő ilyen fordulatokat – úgy lehet, egészen meghajolna tőle a hátunk.

A meghajlás említésének magától értetődő és ilyesformán szinte transzparens jellegét ráadásul a korról, Jókai Mór életidejéről rendelkezésre álló ismereteink is csak fokozhatják. Merthogy bármely 19. századi életvezetési és illemtankönyvet lapozzuk is fel, az érkezés-bemutatkozás-köszöntés-elbúcsúzás eme alapvető mozdulatosorának parancsoló erejű kívánalmát hangsúlyosan ott leljük mindahány útmutatóban. Például Gottfried Immanuel Wenzel oly nevezetessé vált 1801-es munkájának (*Der Mann von Welt*) másfél évtizeddel később megjelent magyar fordításában (*A' világi ember vagy Az illendőség, kecsesség, finom életmód s nyájias udvariság regulái*), ahol is ily árnyalt és aprólékos iránymutatásban részesült e téma kapcsán is az olvasók több nemzedéke:

„A tisztelkedés alatt a fejnek avégből tett meghajtását értem, hogy általa mások iránt tiszteletünket s figyelmünket bizonyítsuk. [...] A Nagy előtt, még távolságban, mélyen hajtsuk meg magunkat; nem annyira, s oly mélyen az Előkelő előtt.

A meghajlás azonban nagyon mély sohase legyen; s a test e helyzetben sokáig ne maradjon, mivel ezen helyzet, ha tartós, alacsony hízelkedést s magaelvetést jelenthet.

A meghajlás s visszahajlás hirtelen ne legyen; ez a tisztelkedés kecsét elragadja. A végelmet [*végleteket* – L. F.] kell itt is kerülni.

A menő tisztelkedésnél, melyet több ülők-, vagy állóknak teszünk mellettek menvén, lábunk csu-

▼ John Sanderson-Wells: Egyházi felvonulás a Hyde Parkban (London), évszám nélkül (olajfestmény, 95,2 x 115,5 cm, magángyűjtemény)

szamlik, s e csuszamlás éppen oly halkkal való, mint a főhajtás. [...] A főhajtás s lábcsuszamlás állandó, de halk mozgású legyen, s ne előbb végeztessék, mint az ülő vagy álló körnek végét értük.

Az álló tisztelkedésnél, mely akkor tétetik, midőn valaki szemközt állván nekünk valami lekötelezőt vagy ajánlást mond. Hibázunk, ha szüntelen vonulunk hátra, a szokott lábkarmolásokat úzzuk, s mint kényeső [*higany* – L. F.] mozgunk, vagy lábunk vetve állunk veszteg. E tisztelkedésnél, ha jól jön ki, egyik lábunkat kisedet távolságra hátrahúzzuk, hogy csupán ujjával érje a földet, s ez helyzetet másoljuk ismét, ha a fej visszahajlása történt. [...]

Az ülő tisztelkedés a fő mérséklett hajlását s a derék mozgását kívánja, anélkül, hogy mozgás essék a test más részein.”

S még sok évtized múltán, a század másik végén is ezt olvashatták az útmutatásra szoruló Kalocsa Róza számos hazai és külföldi művet felhasználó társaséleti vezérlő kalauzában (*Az illem könyve – A művelt ízlés és tapintatos modor az élet különböző viszonyaiban. A családi és társadalmi életben követendő illemszabályok kézikönyve*, 1884):

„Valaki mozogjon bár kisebb vagy nagyobb körben, mindig tudnia kell, milyen a mintaszerű köszöntés. Ez éppen úgy áll a testtartás, mint a magameghajtás módjából. A test álljon egyenesen, de fesztelenül, a sarkak egymáshoz szorulva. A magameghajtás leginkább a fő mély meghajtásából áll; magasabb rangú egyének előtt a test felső része is meghajol, melyet azonban a testnek kiegyenesedése és a fejnek újra felemelése követ. [...] A nőknél már

sokkal nehezebb a rendszeres magunkmeghajtása, mert itt már nem csupán egyszerű főhajtásról van szó. Az egész test mélyen meghajol, mely a térdek különös meghajlása által éretik el.”

Vagyis ha a csuszamlások és a „szokott láb-karmolások” időjártával ki is koptak az udvariassági gyakorlatból, azért a meghajlás praxisa lényegét tekintve érintetlen maradt Jókai Mór életének és írói működésének egész tartama alatt. Érthető és igencsak szimpla dolognak tetszhet tehát, hogy az ő alakjai is meg-meghajolnak, amikor úgy hozza a regénybeli szituáció. Ha nem is lépten-nyomon, de azért okvetlenül épp elégszer és rutinszerűen ahhoz, hogy ne keltse fel különösebben az érdeklődésünket.

Pedig ha többé-kevésbé módszeresen rátekinünk e mozzanat előfordulásaira, nyilvánvalóvá válik, hogy Jókai, akár csak annyi más vonatkozásban, úgy itt is sokkalta tudatosabb és tájékozottabb alkotónak bizonyult, mint ahogy azt a „nagy mesemondóról” felettébb naiv módon, de sajnálatosan szinte egyezményes jelleggel feltételezni szokás. Ezt érzékeltetendő és igazolandó, az elkövetkezőkben sorra veszünk néhány példát a regényírói életműből: részint a meghajlásokhoz kapcsolódó jellemzéseket, azok különböző szintjeit, részint a meghajlások leírásából kiolvasható, a regényvilág határain belül érvényes vagy azokon túlmutatató álláspontokat felvázolva.

A szinte észrevétlen alapszintet az egyszerű jelzőhasználat jelenti, vagyis amikor az író csupán annyival mond többet a gesztusról, hogy elárulja, a meghajlás feszesen, alázatosan vagy épp „a boldog ember szelességével” (*Egy magyar nábob*) ment végbe. De az már ebben a vajmi kevéssé cifrázott regiszterben kutakodva is hamar észlelhetővé válik, hogy akár a mégoly szimpla jelzők is jelentékenynek bizonyulhatnak – és ezzel összefüggésben a vonatkozó meghajlás távlatos jelentőségre tehet szert az adott cselekményen belül, előrevetítve vagy somnázva a meghajlás mikroszertartásában érintett szereplők viszonyát.

Ezt a vélelmet illusztrálja két apró részlet *Az arany ember* lapjairól: egy meghajlás Kacsukától és egy Krisztyán Tódortól. Kacsuka főhadnagy még

Athalie jegyeseként hajlik meg olyképp a Brazovics-házban szegény rokonként tartott és ott a család által kigúnyolt Timéa előtt, hogy az nemcsak Kacsuka férfitúli érdeklődéséről tanúskodik, de a török lány érzelmeinek majdani alakulását is meghatározza. Pedig mindössze egyetlen „mélyen” szócskát lelünk a jelenet leírásának idevágó pontján: „Kacsuka úr megígérte, hogy még ma egyszer el fog jönni, és aztán búcsút vett, és eltávozott. Zófi mamának kezét csókolt, Timéa előtt pedig mélyen meghajtá magát.”

Krisztyán Tódor ellenben Tímár Mihály előtt hajol meg „gúnyosan” legutolsó találkozásuk alkalmával, s jóllehet a gesztust megelőző heves tiráda szinte halmazza a tolvajlás szavát, a vádló és zsaroló kezében pedig töltött puska van, ám a zárómeghajlás magában is érzékeny pontján érinti a regény címszereplőjét: „S ez a rendkívüli ember, a nagy tolvajtól kergetett, kis tolvajt meglopott főtolvajnak agyontolvajlója, te vagy, az »arany ember«, Leventinczy Tímár Mihály, kedves cimborám! – szólt a szőkevény felállva és gúnyosan meghajtva magát.”

A meghajlás pusztá, akár bárminő jelző nélkül említett ténye más módon és szinten is jellemző erejűvé válhat – mondjuk, a visszatérő előfordulás révén. Erre a *Fekete gyémántok* szövegében lelhetünk érzékletes példát, ott ugyanis Berend Iván több mint féltucat alkalommal hajtá meg magát: az arisztokrata Bondavári hölgyek előtt és körében, de mindannyiszor a jól nevelt tartózkodás, a különállás, sőt az elzárkózás pozícióját megerősítve. A Berendet megkísértő sorslehetőséggel, azaz Bondavári Angélával (lásd ehhez *A tengerszemű hölgy* axiómáját: „Férfi sorsa a nő!”) lezajló utolsó találkozás vagy stílszerűbben az utolsó vizit során ilyesformán Iván háromszor is meghajtá magát, méghozzá mindháromszor elutasító nonverbális jelentéstartalommal. S ugyanekkor a magasabb társaságbeli körök hamis értékrendjétől is egy olyan mondattal határolja el magát, amely nyomatékosan tartalmazza a főhajtás képét-fordulatát: „Szégyenlem magamat büszkének lenni azok előtt, akiket önök lenéznek s nem tudom a fejemet alázatosan meghajtani azok előtt, akiknek önök hódolnak.”

E ponton szinte felkínálja magát a meghajláshoz, és egyáltalán: a társaságbéli udvariassághoz oly könnyen hozzákapcsolódó hamisság és őszintétlenség témája. A szemre tüntetően udvarias magatartásban ugyanis gyakorta ott rejlik a már Wenzel művében is kárhózzátólag említett „alacsony hízelkedés” és „magaelvetés” veszélye, de éppígy a megtévesztés, a lenézés és a megvetés attitűdje is. Úgyannyira, hogy Jókai regényeiben az udvariasság gesztusainak („Meghajtások, bókók, kézszorítások”) az adott szereplő, illetve az elbeszélő általi nyomatékosítása túlnyomórészt félre-

ismerhetetlenül negatív értéktartalmat jelez. Vagyis a formák túlzott precizitása, a kivitelezés osztracatív csiszoltsága rendszerint a tartalom hiányáról, a gesztus kiüresedéséről tanúskodik. Olyan irányzatos beállítás ez, amelyhez Jókai az egyetemes világirodalom múltjából, a kurrens hazai közírodalomból és persze a mindennapi életből egyaránt bőven nyerhetett megerősítést. Ám még mindezen kínálkozó minták ismeretében is figyelemre méltóan markáns értékítéletű és erősen poentírozott tisztelkedéseket lelhetünk regényeiben. Például és kiválólag az *Egy magyar nábob* lapjain, ahol is a szerző így idézi elénk Kárpáthy Abellino és a neki hitelező francia pénzember, monsieur Griffard találkozását:

„Amint a szétnyitott ajtókon meglátta a pénzember Kárpáthyt, letette hírlapját, melyet szemüveg nélkül olvasott, s az ajtóig eléje menvén, a kitelhető legnyájasabban üdvözlé.

Állt pedig a kitelhető nyájasság az elegáns divatformák szerint abból, hogy az ember hirtelen felemelkedett a két lábhegyére, egyszermind a kezét ujjjaival a szája felé fordítva, derekát, amilyen messzire lehetett, meghajtá, s azzal fejét csöndesen megrázva, tenyerét az érkező elé kinyújtá, mit az hasonló attitűdökkel viszonzott.

– Monseigneur! – kiálta az ifjú merueilleux [„csodálatos” – ez volt a divaturak címe – L. F.] –, öné vagyok egész cipőm talpáig.

– Monseigneur! – válaszolt Mr. Griffard hasonló plaisanteriával – ön öné vagyok egész a pincém fenekéig.”

A szertartásos udvariasság mint önmaga paródiája és felszínes divatjelenség – ez a képzet és ez a beállítás korántsem véletlenül francia közegben és francia szavak kíséretében bukkan elénk itt. Párizs, a „módiság” fővárosa ugyanis Jókai számára sok egyéb mellett a jól csomagolt hamisság, a felszínesség és a léhaság gyűlhelyét is jelentette. S mint ilyen a francia metropolisz mondhatni ideális helyszínt

„Párizs, a »módiság« fővárosa ugyanis Jókai számára sok egyéb mellett a jól csomagolt hamisság, a felszínesség és a léhaság gyűlhelyét is jelentette.”

kínál ahhoz, hogy az udvariassági formák és a társas érintkezés konvencióinak merőben viszonylagos értéke e közegben lépten-nyomon kidomborod-

hasson. Méghozzá kétféle módon: a csiszolt formák mögötti tartalom viszonylagosságát, azaz kiüresedését bemutatva, illetve az érintkezési szokások és normák kulturális relativitását, egyenértékűségét és felcserélhetőségét megsejtetve az olvasóval.

Egyetlen röpké kitérő erejéig eltávolodva a meghajlás gesztusától, érzékeltesse e kettősség komplexumát az a részlet *Az élet komédiáisaiból*, amelyben a főszereplőt, a fontos diplomáciai küldetésben Párizsba érkező Zárkány Napóleont a következő nemzetkarakterológiai üdvözléstanál próbálja bolonddá tenni francia kollégája, Vicomte de Brancardier:

„– No, mert a köszöntésmód minden nemzetnél különböző: az oroszok köszöntéskor megcsókolják egymás ajkát, még a férfiak is a nőkét, a lengyelek meghajtják a térdüket, s a kezüket leeresztik a földre, a törökök egyszerre mind a két kezüket adják egymásnak köszöntéskor, az olaszok megtaszítják egymást könyökkel, ha találkoznak, a berliniek azt mondják »morjen«, ami azt teszi, hogy »majd holnap!«, a bécsiek pedig azzal inzultálják egymást találkozáskor, hogy »nekem van becsülete« (*Ich habe die Ehre*), – a szamojédek az orrukat értetik össze...”

▲ A Gazette of Fashion egyik lapja 1872-ből

Mikor már a szamojédekre került a sor, Leon ugyan sietett beavatkozni.

– Óh, minálunk pedig a »karikás parola« járja. Megfogjuk az üdvözöltnek a kezét így, a tenyerével fölfelé, a mutatóujjunkkal egy karikát rajzolunk a tenyerébe, aztán a könyökünkkel beleütünk, s akkor csapunk bele kézszorításra.

– Ah! Ez naiv! A könyökükkel ütnek bele! Ah, ezt Ollivier legközelebbi estélyén produkálni fogom.”

(Jókai több más művében is lelhetni hasonló irányú, egyszerre humoros és felvilágosító jellegű,

a karakterisztikus kulturális-mentalitásbeli eltéréseket érzékeltető felsorolásokat, gondoljunk csak a *Fekete gyémántok* azon részletére, melyben a színre lépő Kaulman Félix – mintegy akaratlanul önmagát is jellemezve – előadja „a nemzetek különböző kifejezéseit a pénzszerzésre nézve”.)

A meghajláshoz, illetve általánosságban az udvariassági gesztusokhoz kapcsolódó írói reflexiók között mindemellett olyat is találhatunk, amely magához az életvezetési irodalomhoz vezet vissza az adott szereplő által éppen lebonyolítani szándékozott

komplimentet. Persze az összekapcsolás ironikus-gunyoros és egyszersmind kritikus jellegű, hiszen az illetékesekre való hivatkozás nemcsak a kudarcot előlegezi meg, de rögtön nyomatékosítja a szereplő viselkedésének kívülről vezérelt, álságos voltát is. Ahogyan Jókai a *Politikai divatok* intrikus főalakját, Bárzsing urat jellemzi, öt alkalommal, mondhatni, motívumszerűen felemlítve a *Jó társasághoz szokott ifjú* című illemtankönyv szépen megszámozott rendszabályait, melyeket e hamis dandy részint képtelen, részint nem hajlandó betartani. Így midőn épp meghajlással távozna Hargitayék otthonából ez a címeres szélkakas, például ezt olvashatjuk:

„Azzal Bárzsing úr, megemlékezvén a »jó társasághoz szokott ifjú« rendszabályainak 39-ik §-usára,

mely így szól: »Eltávozáskor kalapot bal kézzel hátrtartani, fenntartott arccal meghajolva hátrafelé lépni, hogy egész az ajtóig jutván, mindig szemben maradjon a háziasszonnyal, kitől búcsúzik« – ehhez tartá magát; a fatális törvénykönyv azonban elfeledte utasítást adni azon esetre, hogy mi történjék a jó társasághoz szokott ifjúval, ha a háta mögött egy ottomán talál lenni a szoba közepén; minélfogva Bárzsing úr sarkaival megakadván az említett maliciózus bútorban, azon szépen hanyatt esett, a kalapját palacsintává nyomta, s csak e tréfás meglepetés után jutott el a szárnyajtóhoz, melynek két kilincse közül mindenáron azt akarta elfordítani, amelyik nem fordul. Az a hiányos társalgási könyv erről sem mond egy szót sem!”

Végezetül említettessék egy Jókai-mellékalak, aki gyakorlatilag az alázatosságig szerény hajlongásai révén válik megjegyezhetővé az olvasó számára – mondhatni, paradox módon, hiszen egy helyütt épp azt említi vele kapcsolatban az elbeszélő, hogy őt és a hajlongásait talán észre sem veszi a környezete. Varga uram, vagyis az *Egy magyar nábob* derék idős jószágigazgatója, Varga Péter ez a regényfigura, akinek jószerint minden gesztusa egy-egy restellkedő bocsánatkéréssel ér fel:

„Jancsi úr meglátva a közeledőt, előbbre ült karszékében, s kezét nyújtá felé; Péter úr azonban ahelyett, hogy egyenesen odament volna az eléje nyújtott kezet megfogni, körülhárította a hosszú tölgyfa asztalt, nehogy azt a gorombaságot kövesse el, hogy bal kéz felül ejtse a nagyságos urat, s akkor is három lépésnyi távolban megállt előtte, s mély tisztelettel meghajtá magát. [...]

Azzal meghajtá magát, és lábával hátraseperve elkotródott, nem tévesztve szem elől, hogy eltávazása közben háttal ne találjon fordulni a méltóságos úr felé. [...]

Fanny nem várta, hogy Varga uram közelebb jöjjön, hanem felkelt, és eléje ment, megfogá kezét, s dacára az öregúr azon törekvésének, miszerint minden lépésnél meghajtsa magát, előrehúzta, leültette egy karszékbe, s hogy fel ne állhasson, gyermekeg kedélyesen átfogta karjaival, ami a jó öregurat a lehető legnagyobb zavarba hozta. [...]

Az is meglehet különben, hogy szemünk láttára ment el a jámbor, meglehet, hogy legalább hatszor meghajtotta magát, és igen alázatosan köszönt is személy szerint mindenkinek. Ki venne ilyesmit észre?”

Annál a jellegzetességnél pedig, hogy itt a sűrű hajlongások korántsem bizonyítják ellenszenves alaknak Varga uramat, azaz gesztusai a valódi alázat és nem az alázatoskodás tanúságaiként nyerne értelmezést, talán csak egyetlen idetartozó mozzanat tűnhet meglepőbbnek. Éspedig az, hogy a jószágigazgató a másfél évtizeddel az *Egy magyar nábob* cselekményének nyomában játszódó *Kárpáthy Zoltán* lapjain már nem gyakorolja az udvariasságnak ezt a karakterisztikus túlhajtását, jóllehet figurája

érdemi szereppel bír az utóbbi regényben is, és máskülönben szembeötlően megmaradt jól azonosítható, tántoríthatatlan szolgálai hűségében. Talán csak a dereka vált merevebbé aggkorára.

Igaz, nem az övé az egyetlen hajlongási hajlandóság, amely körül efféle eltűnési esetet észlelhetünk. Elvégre a teljes magyar népesség körében alkalmasint legismertebb Jókai-féle fő- és derékhajtás még ennél is meghökkentőbb módon válik semmivé, amint keresni kezdjük. A fejförcsökkel küzdő teljhatalmú kormányzó, vagyis a nevesítés nélkül is vajmi könnyen azonosítható Haynau táborszernagy álló és ülő testhelyzetben egyaránt pedánsan, sőt mániakusan kivitelezett meghajlásaira (az általa oda-képzelt miniszter előtt) ugyanis jó eséllyel mindenki emlékezik, aki akár csak egyszer is látta Várkonyi Zoltán 1965-ös megfilmesítését és abban a rendező kabinetalakítását. Éppen csak *A kőszívű ember fiai* című regényben nem érdemes keresni ezt az egész jelenetet, merthogy ott mindössze azokat az utalásokat lelhetjük fel, amelyekből a forgatókönyvíró Erdődy János a hálás kis magánjelenetet jó érzékkel kikerekítette:

„Egész éjjel nyugtalanul járt fel s alá szobájában, s nehéz nyögése, hörgése, feljajdulása keresztülhallatszott a kettős ajtón. [...]

A fejförcsök embere e kínzott órájában csakugyan bosszút állt; de nem az elbukottakon, akiknek ő tartotta a fejükön a lábát, hanem a miniszteren, aki az ő fejére készült gázolni. Tömegeüstül lökte oda közéjük a végbocsánatot. A legjobban terheltek közé. Most már tessék a miniszternek tovább játszani a partit.”

Sehol a hajlongások sorozata és az emlékezetes örült kitörés. De ha már egyszer e sorok írója teljes dolgozatot szentelt a Jókai-regényalakok meghajlásainak, nem nehéz stílszerűnek vélnie Erdődy és Várkonyi hozzátoldását. Hiszen az ilyen tisztelekdedések amúgy is valósággal odailenek Jókai Mór életművébe. Ám ezt már említettem legfentebb, így hát önismétlés helyett alighanem illő és ildomos lesz immár tiszteletteljesen mély főhajtással elköszönnöm a nyájas olvasótól. ■

Szöget üt, és fején találja

→ SZARKA MÁNDITY KRISZTINA

Két közismert szólással lehetne legegyszerűbben jellemezni Gubik Korina alkotói magatartását, mintegy keretbe rendezve a párhuzamosan keletkező, de legalább három különböző ciklusba tartozó alkotásokat.

Szöget üt a fejébe...

az újvidéki Művészeti Akadémia másodéves hallgatójaként, hogy az általa készített tanulmányfestmények felülete unalmas számára. Ettől a pillanattól kezdve a nem szokványos felületalakítás lett az elsődleges cél alkotói folyamata során. A véletlent tekinti legsikerültebb művei fő alkotóelemének, ez a véletlen azonban csak ritka esetben jelenik meg a befogadó számára is látható módon, így inkább művészi inspirációként határozhatnánk meg. Leggyakrabban alkalmazott anyagai, a fa és a szög, amely minden táblakép nélkülözhetetlen eleme, de Gubik Korina új látószögbe helyezi őket, és homokkal, jutavászonnal, fekete akrillal, olykor esetleges, talált tárgyakkal viszi vászonra képei főszereplőiként, valamint legfontosabb felület- és motívumformáló eszközeiként. Felületalakítási kísérleteinek eredménye pedig sokszor meglepi a befogadót – szöget üt a fejébe –, kimozdítja szokásos háttérszerepéből.

A passzív vagy töprengő befogadói magatartás helyett cselekvő hozzáállásra hív, sőt fel is szólít *Légy szíves, készíts nekem egy képet!* című interaktív művével. A három azonos méretű (120 × 104 cm-es) vásznat csaknem teljes egészében homok fedi, a szürkeséget csak két szélesebb és a közöttük elhelyezkedő keskenyebb fekete vonal töri meg, s

„A művészet hatékony része mindennapi életünknek, és ugyanolyan fontos is, mint bármí más.”
(Ács József)¹

a három felezővonal felett és alatt, a képek szélein szimmetrikusan elhelyezett, fekvő L betűket formáló fém négyzetrudak sorakoznak. Az alkotásnak – az interakció szempontjából a legfontosabb – részét képezi tizenöt feketére festett faléc is, amelyeket a befogadó kedvére elhelyezhet a fémkampókon, csatlakozva a művész felületalakító kísérleteihez. Ám ugyanakkor ki is mozdíthatja őt az alkotás látószögéből azáltal, hogy áthelyezheti az alkotást a kiállítóter bármely pontjára, szöget ütve a művész fejébe ezzel a bátor befogadói lépéssel.

Ilyen szempontból újra felmerül a véletlenszerűség mint alkotóelem, ugyanakkor Gubik Korina művészetében gyakran előfordul még egy megfoghatatlan, de annál inkább érzékelhető jellemvonás, mégpedig a humor. Azok a képcímek a legfőbb humorhordozók, amelyek szerb nyelvű szójátékokat vagy ismert magyar nyelvű szólásokra történő utalásokat tartalmaznak. Az utóbbira példa a *Hogy kerül egy sün a sivatagba?* című alkotás. Alapja az előzőhöz hasonlóan egy szürke, homokkal fedett felület, a képmező alsó részét pedig egy fekete henger foglalja el, amelynek látható oldalait apró szögek borítják. A cím alapján adódik az asszociáció a veszélyt észlelő, összegömbölyödött sivatagi sünnre. Hangsúlyos különbség azonban, hogy ez esetben a tüskék, azaz a szögek szúrós része lefelé irányul, így a sok apró körből álló felület a képről legördülni készülő szöges henger dinamikáját erősíti. A művész mindkét mű esetében fején találta a szöget, elérte célját, és izgalmas, játékos képet alkotott.

→ Szarka Mándity Krisztina (1984): művészettörténész, a Zentai Városi Múzeum muzeológusa, az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola Művészettörténet programjának doktorandusza.

▲ Gubik Korina: *Légy szívés, készíts nekem egy képet!*, 2013 (akril, homok, fa, farost, 3 x 120 x 104 cm, magántulajdon). Fotó: Saša Prudkov

▼ Gubik Korina: *Pont, pont, pontocska...*, 2008 (akril, juta, szögek, farost, 110 x 94,5 cm, magántulajdon). Fotó: Gubik Korina

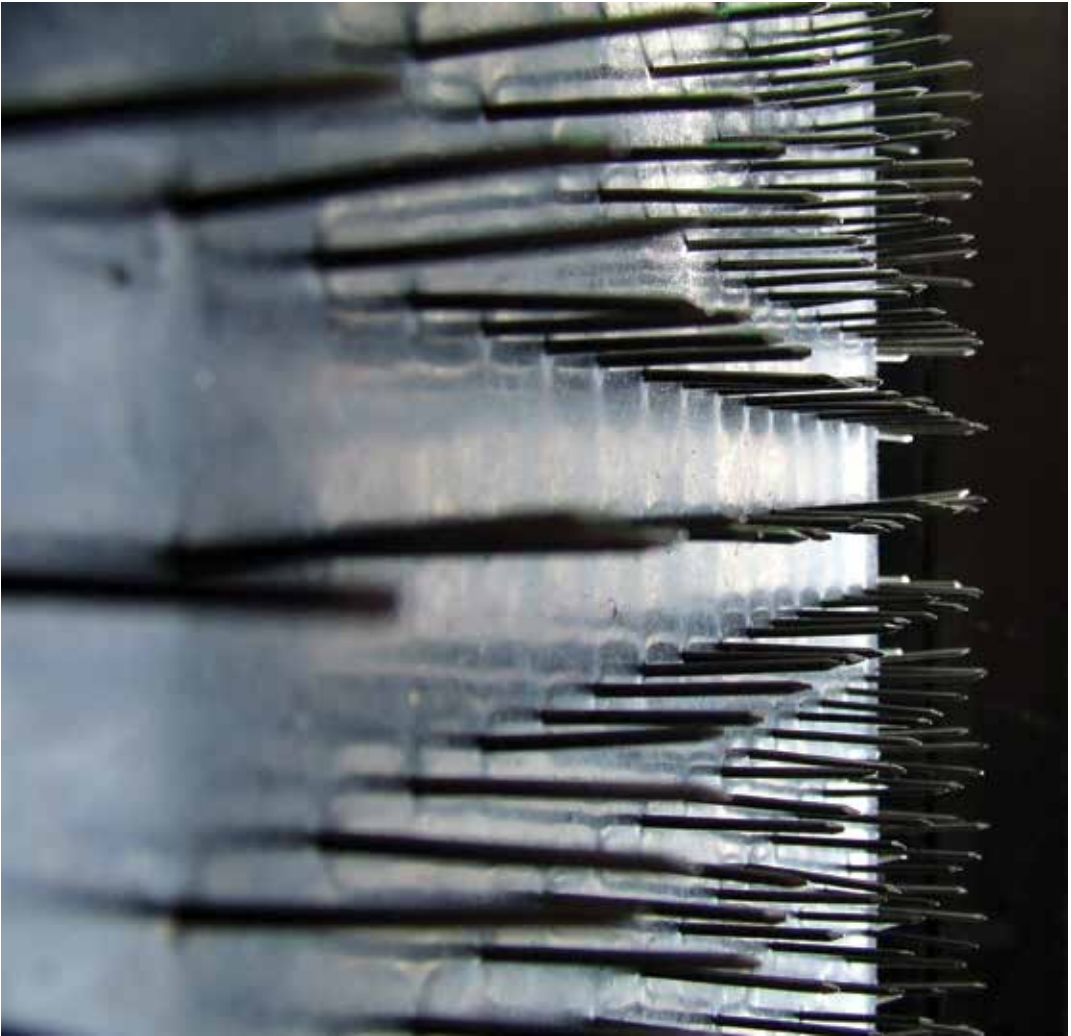

▼ Gubik Korina: *Jó éjt*, 2009 (vegyes technika, 110 x 94,5 cm, magántulajdon). Fotó: Danijel Babić

A *Keresztre feszítés* című mű abban a lényeges mozzanatban tér el a fenti alkotásoktól, hogy esetében a szögek hegyes, szűrős vége formálja a felületet. Egy hosszú, téglalap alakú gumin szabályos elrendezésben sorakoznak a néző felé irányulva,

úgy, hogy ez a távolságot parancsoló felület az alsó és a felső részén is öt dróttal a kerethez erősítve a kép középső részét alkotja. Günther Uecker német művész életművében találunk hasonló megoldásokat a szög mint fő képzőművészeti médium használatára, de Gubik Korina művei tekintetében ha néha meg is kérdőjelezhető, hogy festményekről beszélünk-e, bátran nevezhetjük őket képeknek, hiszen annak ellenére, hogy egyes elemeik szétfeszítik a hagyományos képmező kereteit, mégsem hagyják el teljesen a felületet, nem válnak körüljárhatóvá. Arra a kérdésre, hogy vajon értelmezhető-e festményként Korina alkotásai, válaszképp adódik az újabb kérdés: vajon festő-e az, aki képes a fekete árnyalatait a végtelenségig kutatni, variálni? A *Pont, pont, pontocska...*, a *Jó éjt*, de a *Time in space*, valamint a *Fekete, „fejjel” lefelé is fordítható II.* alkotás remekül példázza, milyen változatos feketeségek létezhetnek, attól függően, hogy mire kerül a fekete festék: szögekre, jutára vagy vászonra. A szegényes anyag- és színhasználat, az ismétlődő gesztusok mégsem unalmasak, hiszen a sok apró szög különböző egymás mellé helyezése vibráló, játékos felületet alakít. A repetíciók, a szinte monoton folyamatra utaló szögelések elmélyült, nyugodt, csaknem meditatív tevékenységet feltételeznek, és a feltevés beigazolódik, mikor az alkotói folyamatot ábrázoló fényképpel a művész betekintést enged meditációjába. Pointillista mandalák kerekednek ebben a nyugodt tevékenységben, és a legújabb munkákat látva valóban mondhatjuk, hogy kerekednek, hiszen a korábbi szögletes formák körkörösre szelődülnek. Korina négyzet alakú (30 x 30 vagy 90 x 90 cm méretű) hordozóra helyezi a zsákvásznat, amelyet fehérre, feketére, rózsaszínűre fest, vagy meghagyja az eredeti, természetes színét, sőt olykor a jután lévő betűket, számokat is, így alkotva meg legújabb szöges képeit, melyek a sok hasonlóság ellenére is egyediek, elgondolkodtatók és izgalmasak. A legletisztultabb és legerősebb művek ebből a sorozatból a *#black /1.*, valamint a *#white/1.*, melyeken harmónia és a teljesség érzékelhető, akkor is, ha a kört éppen a felénél töri meg egy jutaredő, és

▲ Gubik Korina: Keresztre feszítés, részlet, 2007 (gumi, szögek, fakeret, 130 x 90 cm, magántulajdon). Fotó: Gubik Korina

akkor is, ha a köröknek csak a felét vagy valamivel több mint a háromnegyed részét tölti ki a szög.

Már a szöges képeknél is felmerül egy jelentős gesztus: hogy a művész milyen módon létezik az alkotói folyamatban, mit ad számára az alkotás, és mi az, amit a befogadó észlelhet, kaphat mindebből. Legerőteljesebben a *Taboo* című sorozat hozza felszínre ezeket a kérdéseket, amelyek kapcsán első szinten válik világossá, hogy a művész tabukat döntöget, bátran feldolgoz olyan témákat, melyekről nem illik vagy nem szokás beszélni. Rákérdezni

arra, ami a leginkább meghatároz bennünket (*artist?*), rákérdezni a saját foglalkozásunkra (*teacher?*), a hivatásunkra és arra, hogy az a mód, ahogyan ezt műveljük, még beilleszthető a társadalom számára elfogadott keretek közé, vagy már közelít a Platón által megfogalmazott szent őrülethez (*neurosis?*). Mindez olyan naplószerű önfeltáró gesztus, mely egyrészt Gubik Korina bátor szembenézését tükrözi, másrészt tükröt tart felénk is, elgondolkodtat, vajon mi magunk hol tartunk ezekkel a kérdésekkel.

▼ Gubik Korina: *Keresztre feszítés*, 2007 (gumi, szögek, fakeret, 130 x 90 cm, magántulajdon). Fotó: Gubik Korina

Ezek azonban csak az első lépések az ön(művészet)terápiában, amelyet további műveken keresztül részletez, mélyít, finomít. Egy nagy méretű szöges alkotás készítésének pillanatát rögzíti az a fotó, amelyre a következő felirat került: „certain obsessive – compulsive disorder?”. A művész itt egy olyan betegségekre kérdez rá, amelynek egyik – talán a legfontosabb – jellemzője a kényszeres gondolat és cselekvés. Ha ránézünk az éppen készülő műre, nem nehéz élettrajzi utalásokat feltételezni, de érdemes bizonyos távolságtartással értelmezni, mert

öniróniáról is árulkodhat. Bármelyik értelmezést fogadjuk is el, abban biztosak lehetünk, hogy ismét egy bátor gesztussal találkozunk, amelyben megnyilvánul Korina véleménye, miszerint a művésznek társadalmi feladata is van. Esetünkben hozzájárulhat egy betegségről, egy problémáról való nyílt, őszinte beszélgetéshez, és ha belegondolunk, hogy a környezetünkben mennyire nincs jelen a segítségkérés kultúrája, ez máris egy apró lépés a gyógyulás felé vezető úton.

Többek között a nőiséggel, az önelfogadással, a nőknek a művészetbeli helyzetével foglalkoznak a sorozat további alkotásai. Sajátos jellemvonásuk, hogy a feliratok megfordított betűkkel szerepelnek rajtuk, a tűkörtartás gesztusa sokkal közvettebb, szelídebb hatást vált ki. Hasonló témával, korábbi műveihez képest újszerű formai megoldással találkozunk Gubik Korina legújabb alkotásain is, például a *Take a deep breath, Korina!* és a *Just breathe, Korina!* című képeken. A rózsaszínre festett vászonra önmagát ábrázoló fekete-fehér aktfotó került, és a figurativitás megjelenése ellenére ezúttal is hangsúlyosak a geometrikus formák. Dinamikát rejt az alkotás a fénykép éles vagy megfakult – az elmúlást is megjelenítő – változatainak váltogatásával. De dinamika jelenik meg mindütt, ahol Gubik Korina tanárként, művészként, a Zentai Művésztelep vagy akár a város galériájának művészeti vezetőjeként felbukkan. Művészi hitvallásával, szerepvállalásával és a művészethez való hozzáállásával is közelít az említett művésztelep életre hívójának, Ács Józsefnek a habitusához, aki nem csupán a fenti mottó szerzője, hanem bizonyos szempontból példakép is ebben a dinamikus változó életműben. ■

JEGYZETEK

¹ Ács József 1966. Az intézmények szerepe a képzőművészetben. *Híd*, XXX. évf. 2. sz. 261–264 o. 262. o.

„Ez így jó”

Interjú Maklár Ákos görögkatolikus pappal

→ *NEGYELA LÁSZLÓ*

„Szentelj meg engem és a vizeket, Üdvözítő” – fohász-kodik Kocsis Fülöp görögkatolikus érsek a Duna budai partján, miközben a feszületet a folyóba meríti. Január van, és nincs az az év, amikor ezen a napon kedvező időjárás lenne. Mégis, január 6-án a budai görögkatolikus templom minden esztendőben napközben is zsúfolásig megtelik.

Az 1830-as években még csak pár görögkatolikus család élt Pesten, a századfordulón már mintegy ötezren voltak. Ennek ellenére csak 1905-ben alakított számukra az esztergomi érsek külön plébániát (akkor még az esztergomi érsekséghez tartoztak). Pesten a Rózsák terei templomot szintén a római katolikusoktól „örökölték” a görög szertartásúak, így volt ez Budán is. 1920-ban a Fő utcai egykori római katolikus templom előbb görögkatolikus misézőhely, majd önálló parókia lett. Amíg Pesten a római szertartásúak kinőtték az addig használt templomot, és nagyobbakat építettek maguknak, addig Budán az 1760-ban emelt barokk stílusú, kórházi kápolnaként szolgáló épület elveszítette funkcióját, miután a kórházat átalakították laktanyává. A kápolna évtizedekig használaton kívül állt.

Jelenlegi parókusa Maklár Ákos, aki 2010-től látja el itt a pásztori feladatokat. Azt vallja, hogy semmi sem a véletlen műve: mindent az Isten gondviselő szeretetének tud be. Miután nős görögkatolikus férfiakat pappá szentelnek – ahogyan ezt a többi keleti egyház is teszi –, így az sem furcsa, hogy a lelkész felesége gyakorló orvos.

Orvos, papfeleség és kétgyermekes családjának egy személyben.

A szent liturgia után a körmenet elhalad a külügyminisztérium épülete mellett a Duna mentén a Batthyány térig. Tömjenező, körmeneti feszület, liturgikus ruhába öltözött papság, hívek, kihangosító és folyamatos zsoltáréneklés tárul az arra járók elé. Majd a Batthyány téren a papság a mólóra megy. Imádkoznak, énekelnek, és Fülöp érsek megáldja a Duna vizét. Majd merít belőle, és a vízzel valamennyi jelenlevőt megáldja.

Január 6-án a kereszténység vízkeresztet ünnepel. Ezen a napon arra emlékeznek, hogy Krisztus megkeresztelkedett a Jordán folyóban. A Jordán az a folyó, ahol a szent és a profán találkozik: a sáros és piszkos folyóban való megmártózás általi csodás gyógyulásról például a Királyok második könyve is tanúskodik.

A görögkatolikus egyike azon keleti egyházaknak, amelyek elszakadtak a keleti, ortodox egyháztól, és a római katolikus egyházhoz csatlakoztak, s ők is a nyugati naptárat használják. A történelmi Magyarország területén a 17. században zajlott le az a folyamat, amikor különböző régiók keleti keresztényei csatlakoztak a katolikus egyházhoz, elfogadva annak tanítását, de megtartva saját egyházi hagyományait és liturgiájukat. Hosszú út vezetett a 2015-ben megalapított Magyarországi Sajtójogi Metropolitai Egyházhoz: az 1771-ben létrehozott munkácsi egyházmegye, majd az 1912-

→ *Negyela László* (1984): várostörténész, a hittudományok doktora. Kutatási területe a kortárs szakrális építészeti és örökségvédelem, valamint Szabadka várostörténete. A *Bácsmezei Napló* és *Az Úr Épít* című magazin, valamint a *Tabernaculum* című teológiai periodika szerkesztője. Ego-dokumentumok, teológiai és építészeti könyvek szerkesztője. Legutóbbi, Oszkó Ágnes Ivettel közösen írt könyve „Építs nekem hajlékot!” – *Szobjektív zsinogatótúrák a Kárpát-medencében* (MMA Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

es hajdúdorogi önállósulás. Közben a bizánci rítus megtartása mellett a liturgia nyelve a magyar lett.

Maklár Ákos budai görögkatolikus parókussal a budapesti görögkatolikusokról, a közösségről, a papi hivatásról, a családban megélt szerepekről beszélgettem.

NEGYELA LÁSZLÓ: *Mi a görögkatolikusok budapesti története?*

MAKLÁRY ÁKOS: A görögkatolikusok a Magyar Királyság területén leginkább Erdélyben, a Felvidék keleti részén és Kárpátalján, illetve hagyományosan a keleti vármegyékben: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében éltek. A budapesti millenniumi fejlődéssel nagyon erős belső elvándorlás történt. Trianon után hasonlóan számos görögkatolikus költözött fel Budapestre, illetve annak környékére, így jelentősen megnőtt a számuk a fővárosban. Az 1900-as évek legelején kaptuk meg az első, Rózsák terei, addig római katolikus templomot. Ez az első görögkatolikus parókia, abból nőtt ki a budai oldalon a mi parókiánk. A budai templomot 1920-ban kaptuk meg az esztergomi érsek jóváhagyásával, az épület nagyon romos állapotban volt. Így Budapesten a görögkatolikusoknak két parókiájuk lett: egy a pesti és egy a budai oldalon. Azután belőlünk fejlődtek ki a további közösségek, ahogy nőtt az elvándorló és megtelepedő görögkatolikusok száma. Többek között Tata, Győr, Szombathely, Százhalombatta, Dunaújváros, Pécs, Veszprém közösségei innen ágaztak le. Sokáig az itteni papok jártak le vasárnaponként vagy szombat esténként. Ezután szerveződtek meg a közösségek, így napjainkban már nagyobb részük önálló parókia. A mi parókiánk, a Fő utcai legutóbb négy éve osztódott a nagy létszám miatt. Budát is kettéválasztottuk: északra és délre. A XI. és a XXII. kerületet már másik lelkész látja el.

Amikor 2010-ben ideérkeztem, s ismerkedtem a családokkal, érdeklődtem, faggatóztam, hogy ki honnan származik. „Mi budaiak vagyunk” – mondták. Rájöttem, hogy azt kell megkérdezni, hogy halottak napján hova mennek, vagyis hogy az ősök hol vannak, melyik temetőben. Kiderült, hogy nagyon élők a kelet-magyarországi szálak, sokan hazajárnak. A rokonság

ott van, vagy már nincs, ám számontartják, hogy ki hova valósi. Így a mi templomunk nagyon-nagyon vegyes. Sokszor az énekekben is érződik a kárpátaljai hangzás, vagy olykor a borsodi, a szabolcsi. Így valóban olvasztótégellyé vált ez a közösség.

De Budapesten mindegyik görögkatolikus pa-

▲ Fotó: Hekler Melinda

rókiára ez jellemző. Arról nem is beszélve, hogy nagyon sok a vegyes házasság, és ilyenkor a házaspár maguk döntenek el, hogy hova járnak: görög- vagy római katolikus templomba vagy mind a kettőbe. Sokszor azt látom, hogy a szent liturgián részt vevők jelentős része római katolikus. De ez teljesen feszültségmentes.

Öröm számomra, hogy soha nem hallottam olyat, hogy ebből vita lett volna. Gazdagabbnak érzik magukat azzal, ha például egy családban két rítus találkozik. Ennek nagyon örülünk. A keresztelekor kell mindig megbeszélni, hogy a vegyes rítusú szülőknél a gyermek hova fog tartozni, mert ezt ők döntenek el. Minden

szempontból vegyes a budai közösségünk, viszont ennek csak az előnyeit és a gazdagságát látom, látjuk.

N. L.: *Létezik tősgyökeres budai vagy budapesti görögkatolikus? Egy évszázad után beszélhetünk-e már ideszületett hívekről?*

M. Á.: Történelmileg, azt hiszem, most már beszélhetünk. Van család, amelyik több mint száz éve Budapesten él. Olyan is, akiknek már a nagyapja is itt született. Ám ők is számontartják, hogy Erdélyből vagy a Partiumból, esetleg Borsodból vagy Szabolcstól valók. Az identitás megőrződik, és ez így van rendjén.

A rendszerváltoztatás utáni időben megint éreztünk egy nagy változást, vándorlást. Elődeim is elmondták, és a kereszteleési anyakönyvek is erről tanúskodnak. Nagyon sokan érkeztek, akkor duzzadt fel Győr, Székesfehérvár, Dunaújváros. Ezeken a településeken a görögkatolikusok létszáma is megnövekedett, ugyanakkor a főváros agglomerációjában is ez történt. A borsodi, szabolcsi, hajdúsági ember nem szívesen költözik be Káposztás-

megyerre vagy Békásmegyerre, mert természetes módon keresik Pécelt, Üllőt, a Budapest környéki vidékesebb városokat: Szigetszentmiklóst, Szigethalmot, Csepelt és a többit. Ezek a parókiák megerősödtek. Napjainkban pedig egy sajnálatos jelenséget látunk. Az egyik vasárnapi liturgia után három magyar kárpátaljai család szólított meg. Ők most jöttek el Beregszászról és Ungvárról, annak ellenére, hogy már nem a legfiatalabbak. Huzamosabb ideig itt fognak élni. Van egy folyamatos hullámvás nyugat felé.

Az is igaz, hogy sokszor kereszteleünk vagy esketünk úgy, hogy a fiatalok ezért jönnek haza Nyugatról. Azt is tapasztalom, hogy egyesek visszaköltöznek. Erre a mozgásra válaszul Kocsis Fülöp érsek atya hét évvel ezelőtt görögkatolikus papot küldött Londonba. Minden hónapban van az ukrán püspök templomában magyar nyelvű görögkatolikus liturgia. Nagyon szép kis kolónia jön össze. Szinte egész Angliából érkeznek a fővárosba, hogy együtt legyenek.

N. L.: *Mit lehet tudni az egyházközösségről, hányan vannak, milyen az összetétel?*

M. Á.: Nagyon nehéz erre választ adni. 2011-es és 2022-es népszámlálási adataink vannak, amelyeket azért óvatosan kell kezelni, azt hiszem, még országosan is. Alaptapasztalat – ezt el kell mondani –, hogy a vallásra, felekezetre való rákérdezés sohasem hozza meg a valós adatokat. Nagyon sokan gondolkoznak úgy, hogy „a hitem, a vallásom a magánügyem”, és ennek valószínűleg megvan a szocialista öröksége, nem beszélve a fogyasztói társadalom hatásáról. Intim szférába tartozik a hit és a vallásosság. Természetesen ezt nem vitatom el, ugyanakkor mindenkit próbálok meggyőzni, hogy „nyugodtan mondd el, nekünk az fontos”. Szerintem ezért vagyunk kevesebben a statisztikai adatok szerint, mint a valóságban. A hivatalos adatok szerint 2011-ben Budán körülbelül tizenegyezer görögkatolikus élt. Ez egyszerre sok és kevés is. Ha azt nézzük, hogy három pap ekkora közösséget lát el, akkor ez nagyon nagy szám. Ha a szentségek kiszolgáltatását nézzük, akkor azt látjuk, hogy Budán minden évben körülbelül hatvan keresztelest, huszonöt-harminc esketést végeztünk. Azt hiszem, hogy sokkal többen vagyunk, mint gondolnánk. Nekünk nagyon nehéz utánajárni, megfogni, megragadni azokat, akik beköltöznek, felköltöznek Budapestre. Lehet, hogy az otthoni gyökereket elveszítik, nem keresnek meg vagy nem találják meg bennünket, vagy mi nem tudjuk őket elérni. A munkánknak nagy kihívása, hogy az új budapestieket is megtaláljuk, és ez nagyon nehéz feladat.

N. L.: *Hogyan fogadta az áthelyezést, amikor 2011-ben Budapestre került? Nem félt?*

M. Á.: Ó! Dehogynem, dehogynem! 2008-ban lett Fülöp püspökünk viszonylag fiatalon hajdúdorogi megyés püspök. Akkor egy rövid ideig dolgoztam mellette a püspöki irodában. Azután kiküldött egy év tanulmányútra Rómába. Ott járt tavasszal, sétáltunk, majd leültünk beszélgetni a Spanyol lépcsőn. Ott mondta, hogy azon gondolkodik, és azt a döntést

hordozza magában, hogy ha hazajövök Magyarországra, akkor a Fő utcai parókiára fog küldeni. Persze hogy megijedtem! Akkor még nem voltam negyvenéves, és a Fő utcai parókia tradicionális, „nagy helynek” számít, ahova mindig idősebb paptestvér került parókusként szolgálni. Persze hogy megremegett a lábam! De eldöntetett, és idekerültem 2010-ben. A fogadtatás, a kollégák, a környezet megerősítette a lábamat is. Dolgozni kell, szolgálni kell, nem az a fontos, hogy hány éves az ember, hanem hogy beáll-e a szőlőmunkások közé.

N. L.: *Budapestinek tekintí magát?*

M. Á.: Nem, nem. Igazából kimondottan sehová sem tartozom. Nem mondom, hogy kozmopolita lennék, mert erről szó sincs. Papgyerek lévén, édesszüleim is több helyen laktak: Nyíregyházán nőttem fel, egyházi iskolába kerültem, Pannonhalmára, azután következett a budapesti szeminárium, majd a római évek. Nem tudnám megmondani, hogy hol van az én hazám. Én egész Borsodot, Szabolcsot a magaménak

érezem. Valamennyire Budapestet is, ugyanakkor Pannonhalmán is otthon érzem magam. Ez jó is, meg nem is. Mindig is irigyeltem a lokálpatrióta barátokat, osztálytársakat. Bennem ilyen érzés nincs, viszont sok helyhez nagyon kötődöm.

N. L.: *Kívülállóként azért az félelmetes dolog, hogy valaki bizonyos évente családostul költözködik, és újra kell terveznie az életét. Nehéz dolog ez annak, aki ebben él?*

M. Á.: Én felülről közelíteném meg. A földi létünk néhány évtizedre szól. Az, hogy „nincs a földön maradandó lakásunk”, alapélménye a keresztény embernek: valahonnan valahová tartunk. Ideiglenes az a ház is, amiben lakunk, még ha történetesen a nagyapánk építette is. Ezt az ideiglenességet a pap jobban megérzi, és a pap családja is. Igyekszem mindig a jó és a hasznos oldalát nézni annak, hogy bennünket „háromszor vezényelnek”. Nem vagyunk egyedül: sok olyan hivatás van, amihez a költözés szintén hozzátartozik. Semmiképpen sem szeretném,

„Az, hogy »nincs a földön maradandó lakásunk«, alapélménye a keresztény embernek: valahonnan valahová tartunk.”

ha bárki is sajnálna minket, ahogyan mártírként sem szeretném magam feltüntetni, hiszen ezt vállaltuk, és ehhez tartjuk magunkat. Persze ez olykor nehézséget okoz a papgyerekeknek, a papfeleségnek.

Én papként azt éltem meg, hogy váltani szükséges. A közösségnek szüksége van arra, hogy időnként más pástora legyen. Ismertem olyan atyát, aki ötvennégy évig ugyanazon a parókián volt. Eltemette azokat – már nagypapákat, nagymamákat –, akiket még csecsemőkorukban ő keresztelt meg. Ennek is megvan a maga varázsa. Viszont azt vallom, hogy az esetek döntő többségében a közösségnek kell az, hogy időnként új papja, pástora legyen. Ennek számtalan oka van. Persze nehéz az elválás, ám mindig arra kell gondolni, hogy egy nagyobb jó történik velünk. Szerintem a papnak is szüksége van változásra. Szüksége van arra, hogy ne szokjon nagyon bele egy helybe, egy közösségbe, mert az lelassít. Hiányzik az innováció, hiányzik a készség „a Szentlélek jeleit fölvenni és aszerint szolgálni”. Egy új hely mindig kihívás, tiszta lap, új feladatok, s mindennek van egy varázsa. Nagyon szeretek itt lenni, ám tudom, hogy eljön az idő, amikor el fogok költözni. Gömbölyítsük le a sarkokat: nem egy levélben értesítenek, hogy „jövő év január 1-jével másik állomáshelyre, parókiára helyeztelek”. A püspök ezt a legtöbb esetben átbeszéli a pappal és a családdal. Ha főnök lennék, én is cserélgetném a beosztottaimat, mert valakire máshol nagyobb szükség van, mint ott, ahol jelenleg van. Szerintem nagyon püspökfüggő, hogy ezt ki hogyan kommunikálja, ám lehet szépen és testvéri módon végezni.

N. L.: *A hagyományos szemlélet szerint a papnének ne legyen (világi) főfoglalkozása. Ha mégis, akkor esetleg tanító vagy hitoktató legyen. Az ön felesége viszont orvos. Esetleg a budapesti lét áldás számára, mármint hogy a fővárosban a kisebb településekhez képest előítélet-mentesen élheti meg a hivatását?*

M. Á.: Szerintem ez a hagyományos szemlélet már nincs jelen. A közösség tagjai is tudják, hogy elmúlt

ez az életforma, hogy a pap felesége otthon van, segít az adminisztrációban, biztosítja a háttérrel, és kántorkodik vagy tanít, foglalkozik a gyerekekkel. Nemcsak azért, mert egy fizetésből egy család sem tud fennmaradni, hanem mert a világ is változott. Azt hiszem, hogy a mai papfeleségek vagy a leendő papfeleségek igénylik, hogy dolgozzanak. Igaz, hogy sokan választják a pedagógushivatást, ami nagy segítség a pap pasztorális munkájában. Volt olyan szolgálati helyünk – kis falusi környezet Szabolcsban –, ahol a feleségemet sokan nem tisztelendő asszonynak hívták, hanem doktor-nőnek.

N. L.: *Markánsan szét lehet választani a hivatást a magánélettől? Otthon, a négy fal között tud csak családapaként létezni és matematikát tanulni a gyerekekkel vagy mosogatni? Megoldható külön a*

szolgálati idő, mint más hétköznapi hivatalnoknál?

M. Á.: Nem lehet, nem szabad és esélytelen, lehetetlen szétválasztani. Én pap vagyok, én ontológiailag pap lettem. A gyermekeimet

kellene megkérdezni arról, hogy ők ezt hogyan látják, ám azt hiszem, hogy normális apa vagyok, a szó hétköznapi és nem dicsekvő értelmében. Tanulunk, gyereket nevelek, játszunk. Ők apaként tekintenek rám, ugyanakkor az, hogy én pap vagyok, számukra nagyon fontos. Mondok egy apróságot. Egyszer – még csak néhány éves volt a nagyobbik lányom – valaki belém kötött az utcán, talán nem adtam pénzt a koldusnak, s csúnyán elkezdett kiabálni velem. Továbbmentünk, a kislányom csöndben volt, és amikor hazaértünk, elmesélte az édesanyjának a történetet: „És tudod, mit mondott? Egy papnak mondta!” Az óvodás gyerekem meg volt döbbenve, hogy mert így beszélni az illető egy pappal. Nem az zavarta, hogy az apjával, hanem hogy egy pappal. Ez érzékelteti azt, hogy szerintem integrálódik a kettő, az apaság meg az atyaság, a papság meg a papaság. És talán ez így van rendjén, ez így jó. ■

„A közösség tagjai is tudják, hogy elmúlt ez az életforma, hogy a pap felesége otthon van, segít az adminisztrációban, biztosítja a háttérrel, és kántorkodik vagy tanít, foglalkozik a gyerekekkel.”

A hit lángja

A konfesszió megjelenése az európai és hazai kályhaművészetben

→ RAKONCZAY RITA

A reformáció korát feltáró régészet és vele összefüggésben a reformáció korabeli kályhák kutatása Németországban már szinte önálló kutatási irányzattá fejlődött.¹ Különösen igaz ez Wittenbergre (Németország) és környékére, ahol a hagyomány szerint Luther Márton 1517-ben kifüggesztette tanait. Német nyelvterületről számos feldolgozást vagy leletközlést ismerünk, amely a reformáció korának kályhaművészetével foglalkozik.² Az egykori Magyar Királyság területén azonban a kályhák fejlődéstörténetének e szegmense egyelőre nem kapott nagy figyelmet a kutatásban. Csupán néhány magányos típus esetében merült fel, hogy a reformáció hatására jelent meg a magyarországi kályhaművészetben, ezekkel kapcsolatban azonban nem beszélhetünk a konfesszió kifejezésének egyértelmű szándékáról.³ Összefoglaló tanulmány szintén nem készült ezekről a leletekről. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy az északnyugati régiók kályhássága – amelyre nem csupán a német kályhaművészet, de a reformáció hulláma is korán kifejtette a hatását – kutatatlan területnek bizonyul. Így pont azok a leletegyüttesek nem kerültek górcső alá, amelyek leginkább tükrözhetik a német típusú protestáns kályhaművészetet.⁴

Luther és a képvita

Magyarországon elsősorban a puritán módon fehérre meszelt templomokat szokás a reformáció elterjedéséhez kötni, így felmerül a kérdés, hogy egy alapvetően képeket hordozó berendezési tárgy mégis hogyan köthető össze a reformáció tanaival. Fontos azonban megjegyezni, hogy a

képprombolás eszméje nem Luther személyéhez, hanem Andreas Bodensteinhez (ismertebb néven: Andreas Karlstadt) köthető, aki 1522-től kezdve a Tízparancsolatra hivatkozva minden képi ábrázolást tiltani kezdett Wittenbergben.⁵ Luther képekhez való viszonyát azonban jól szemléltetik Invocavit-prédikációi,⁶ amelyekben először fogalmazta meg a képekkel kapcsolatos álláspontját, majd később az általa szerkesztett imádságoskönyv és katekizmus is, amelyekben ráadásul saját maga is él a képekkel való történetmesélés eszközével. Ezek előszavában kitér a képi ábrázolások fontosságára, s csupán a képekkel való visszaéléseket tiltja meg.⁷

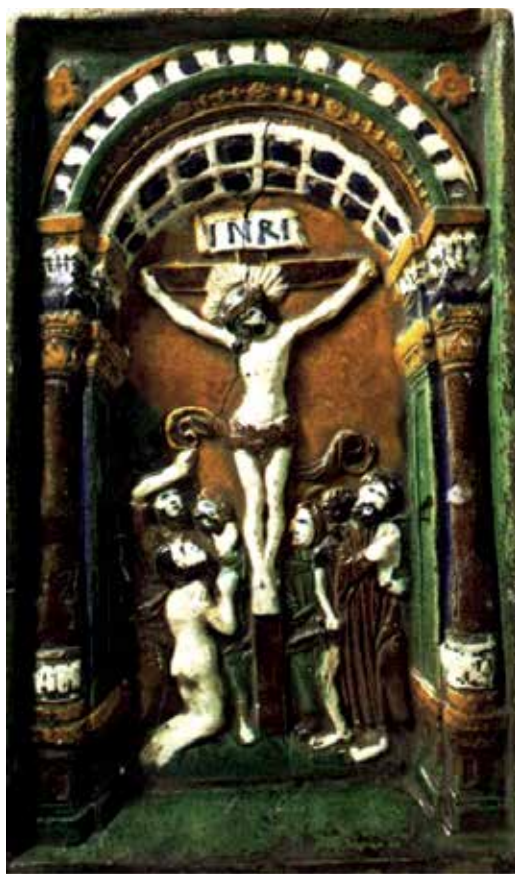
Luther tehát nemhogy megtűrte, de támogatta a képek helyes felhasználását. Tanai tudatos terjesztését a képek segítségével vitte véghez, és ennek köszönhetően szinte egész Európában mindössze pár hónap leforgása alatt elterjedtek a reformáció nézetei. Együttműködve a kor egyik leghíresebb metszetkészítőjével, id. Lucas Cranachhal, a világtörténelem első „médiakampányát” hozták létre, melynek a korabeli kályhák is részévé váltak.⁸

A reformáció és a korabeli kályhák

De milyenek is a reformáció korabeli kályhák? A német kályhakutatás így definiálta „a reformáció kályhacsempéit”: a 16. század közepétől a század második feléig készített kályhák elemei, amelyeken a Hiszekegy, a Tízparancsolat és a Miatyánk anyanyelvű (vagyis német nyelvű) idézetei szerepelnek az Ó- és az Újszövetségből vett képekkel kombinálva.⁹ A reformáció korabeli kályhák szakirodalma alapján

→ *Rakonczay Rita* (1995): régész, az ELTE doktorandusza. Disszertációjában a Magyar Királyság északnyugati területeinek kora újkori kályhacsempéit vizsgálja. 2020-ban a Német Váregyesület ösztöndíjasa volt, amelynek keretében a német nyelvterület kályhásságát kutathatta.

▼ 1. kép. Törvény és kegyelem ábrázolása egy nürnbergi kályhacsempén (forrás: DE OUDE-DE WOLF – VRIELINK 2013, 299. o., 14b. ábra)

▼ 2. kép. A bíborost és bolondot együttesen ábrázoló kályhacsempe Braunschweigből

négy csoportba sorolhatók azok az ábrázolások és motívumok, amelyeket a protestantizmus eszméihez lehet kötni.¹⁰

Polemizáló/hitvitázó ábrázolások

A kályhacsempéken gyakran erőteljes kritikát fogalmaztak meg a katolikus egyházzal szemben. Ezek a motívumok szoros kapcsolatban állnak Luther térítő-missziós vagy sokkal inkább propagandisztikus tevékenységével. A német nyelvű kutatások egyetértenek abban, hogy leginkább ezeknek az ábrázolásoknak a kapcsán beszélhetünk a konfesszió tudatos kifejezésének szándékáról.¹¹ Az egyik legfontosabb szereppel az úgynevezett „törvény és kegyelem” ábrázolás bír, amelyet id. és ifj. Lucas Cranach több esetben átdolgozott, és amely végül a protestáns művészet szinte minden területén elterjedt. Az ábrázolás szembeállítja egymással az Ó- és az Újszövetség üzenetét, egyúttal a *sola fide*, *sola gratia* és *sola Scriptura* tanításán alapszik, miszerint az ember nem a jócselekedetei, hanem a hite által ítéltetik meg, s az üdvözülés csak Isten kegyelme által lehetséges.¹² Ezek a kályhacsempéken a két ellentétes oldalt a kereszten függő Krisztus választja el. Balján általában a halál és a szerzetesi köpenyt öltött sátán, valamint Mózes alakja tűnik fel a kőtáblákkal, tőle jobbra pedig a mindenkori bűnös ember, akit Keresztelő János a hit megtartóerejére figyelmeztet¹³ (1. kép).

Az ehhez hasonló, de kevésbé bonyolult ikonográfiájú kályhacsempéken a katolicizmus kritikája érhető tetten. Ilyenek például azok a holland területekről származó, Krisztus feltámadását ábrázoló kályhacsempék, amelyeken a legyőzött sántát is szerzetesi csuhában jelenítették meg.¹⁴ A bíborost és a bolondot együtt szerepeltető csempék egyértelműen a katolikus egyházszervezet kigúnyolásának eszközei voltak. A *relief* titka, hogy a csempét 180°-ban el kellett forgatni, így az egyik nézőpontból egy bíboros, a másikkól egy bolond portréja jelenik meg¹⁵ (2. kép). Ez a polemizáló ábrázolás nem csupán kályhacsempéken, de érmeiken is felbukkan, ahol a hátoldalón a pápa és a sántán alakját sűrítették egy portréba.¹⁶

„Protestáns kályhacsempék”

Nagyon sok kályhacsempé különböző bibliai részleteket, ó- és újtestamentumi jeleneteket ábrázol. Ezek általában különböző liturgikus szövegek (Hiszekegy, Miatyánk) egy-egy sorát jelenítik meg német nyelven, amelyeket a Bibliából vett illusztrációkkal egészítettek ki.¹⁷ Néhány esetben a Tízparancsolat is feltűnik rajtuk.¹⁸ Vannak azonban olyan kályhacsempék is, amelyekről hiányoznak a német nyelvű magyarázó feliratok, azonban az ábrázolástípus rokonítható a felirattal ellátott darabokkal. Ezeken ismert bibliai szemelvények képi megjelenítése látható korabeli, 16. századi környezetbe ágyazva. Sok esetben egykorú metszetek szolgálták előképül hozzájuk, amelyek ugyan nem csupán a reformáció sajátjai, de a protestantizmus hatását kétségtelenül magukon viselik.

Képmás- és portréábrázolások

A reformáció időszakában – valószínűleg a reneszánszsal és a humanizmussal összefüggésben – terjedtek el szélesebb körben a képmás- és portréábrázolások, és szinte átveszik az ikonok és szentek ábrázolásainak helyét. Luther Márton alakja több variációban (büszk, félalakos portré, álló teljes alak, térdeplő mellékalak) is feltűnik kályhákon.¹⁹ De ritkább esetben más reformátorokkal is találkozhatunk. Stralsundban (Németország) Husz János teljes alakos portréja mellett hasonló keretelésű Luther Márton-ábrázolás is ismert, így a két csempé feltehetően egy kályhán foglalt helyet.²⁰ Lüneburgból (Németország) Melanchthont szerepeltető csempét ismerünk.²¹ Luther, Melanchthon és a többi reformátor alakja ebben az időszakban sokszor oltárokon is feltűnt. Talán az egyik leghíresebb példa az id. Lucas Cranach által elkezdett, majd a fia által befejezett weimari szárnyasoltár, amely epitáfium is egyben. A főtáblán a törvény és a kegyelem ábrázolása látható. A kereszt alatt, Keresztelő János balján azonban maga a festő és Luther Márton jelenik meg. Az oltár két szárnyán pedig a szász választófejedelem és családja portréi sorakoznak.²² János Frigyes ugyanakkor számos változatban kályhacsempéken is

felbukkant. Népszerűsége egyfelől abból fakadt, hogy a reformáció elhivatott támogatója volt, s ő alapította a schmalkaldeni szövetséget a katolikus uralkodó, V. Károly ellenében. A schmalkaldeni háború (1546–47)²³ résztvevőinek portré-, valamint címerábrázolásai igen kedvelté váltak a kályhákon.²⁴ Ez azonban azt jelentette, hogy a katolikus uralkodók ugyanolyan népszerűséggel tűnhettek fel a kályhacsempéken, mint a protestáns főurak. V. Károly német-római császár számtalan variációban ismert a német területekről, de Csehországból és Magyarországról is.²⁵ Öccse, a későbbi I. Ferdinánd császár hasonlóan gyakori alakja a 16. századi kályhaművészetnek.²⁶

Megszemélyesített alakok, allegóriák, bibliai és ókori hősök, uralkodók

A portréábrázolások további csoportjának témája nem függ össze szorosan a reformáció tanaival, illetve képviselőivel, de a korszak sajátjai, így a reformáció kori kályhaművészet marginális témáinak tekinthetők: megszemélyesített alakok, allegóriák, bibliai és ókori hősök, uralkodók. Ebben az időszakban terjedt el például a hét szabad művészet allegorikus ábrázolása kályhákon, amelynek egy speciálisan Wittenbergben készült sorozata is ismert.²⁷ A bibliai uralkodók és hősök, mint Ázsá, Dávid, Ezékiás vagy Józsué, szintén ebben az időszakban tűntek fel elsőként kályhacsempéken.²⁸ De a ma Coburg várában (Németország) álló reneszánsz kályhán a bibliai királyokat római császárporték is kiegészítik.²⁹ Bár ez a csoport sokkal inkább a reformáció művészetének másodlagos vagy közvetett példája, mégis a reformáció kori kályhaművészet fontos elemének tekinthető.

A reformáció kályhái a Magyar Királyság területén

A Magyar Királyság területéről egyelőre három olyan leletegyüttes ismert, amely közeli kapcsolatban áll a német nyelvű területek protestáns kályhaművészetével. Ezek Sopronból, a Szent György utca 14. számú telekről, Vöröskő várából (ma Szlovákia), valamint a hegyhátszentmártoni kastélyból származnak.³⁰ A három lelőhely csempéi

▼ 3. kép. A Credo első sorát és Éva teremtését ábrázoló csempe Sopronból

hasznos, homokkal erőteljesen soványított agyagból készültek. Az agyag égetési színe a sárgásfehértől egészen a halványvörös árnyalatokig terjed, ami akár egy kályhacsempén belül is megfigyelhető. A csempék mélysége egységesen három–négy centiméter között mozog. A készítéstechnikai hasonlóságokat figyelembe véve az sem kizárt, hogy egy műhely, de mindenképpen egy műhelykör termékei. A leletanyagokban megjelennek a téglalap formátumú és a négyzetes elemek is, valamint párkánycsempéken is megfigyelhetők protestáns ábrázolások. A téglalap alakú darabok általában a felső kályhatest részét képezik, míg a négyzetes csempék az alsót, a tulajdonképpeni tűzteret alkotják. A téglalap formátumú csempéken a Credo, vagyis az Apostoli hitvallás sorai, valamint a Tízparancsolat jelenik meg. A négyzetes darabokon és a párkányelemeken különböző bibliai történetek szerepelnek.

Credo-sorozat téglalap alakú kályhacsempéken

A Credo-sorozat mindhárom lelőhelyen előkerült. A csempéken a Hiszekegy egyes sorait a Bibliából vett jelenetek egészítik ki. A csempéket egymás mellé téve eredetileg a teljes hitvallás olvasható lehetett. A három lelőhelyen egyelőre négy ábrázolás köthető a Credo-sorozathoz.³¹ Az első hitágazatot Éva teremtésének jelenetével illusztrálták. A téglalap alakú csempén reneszánsz boltozatos keretben a Teremtő mint idősebb, szakállas alak jelenik meg, feje körül glória látható. A csempe alsó részén egy meztelen figura – Ádám – fekszik, akinek oldalából Isten kiemeli a kisebb termetű, szintén ruhátlan Évát. A jelenet felett a hitvallás következő sora olvasható német nyelven: „[I. Artikel ich gleube an] Got den [Vater, den Almechtigen, Sc]hepfier [Himels vnd der] Erden” – „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennyek és földnek Teremtőjében” (3. kép). A Credo első sorát ugyanez az ábrázolás egészíti ki a hollandiai Kranenburgban,³² de vegyes mázas teljes csempe Lipcsében (Németország) is előkerült³³ (4. kép). Legközelebbi analógiája Kremsből (Ausztria) ismert.³⁴

▲ 4. kép. A Credo első sorát és Éva teremtését ábrázoló csempe Lipcséből (polikróm terrakotta, 31,5 × 20,5 cm, GRASSI Museum für Angewandte Kunst Leipzig, Lipcse, ltsz. 1909.290.)

Éva teremtésének hasonló megfogalmazásával találkozunk korabeli metszeteken is, mint Lucas van Leyden 1529-es és Heinrich Aldegrever 1540-ben készült alkotásain,³⁵ de Luther 1604-es kiadású imádságoskönyvében is felbukkan az ábrázolás.³⁶ A sorban következő kályhacsempén az angyali üdvözlés jelenete látható, a Credo ezen sorával kiegészítve: „Der emp[fangen i]st vom Heiligen [Geist]” – „Fogantott Szentlélektől...” A csempén reneszánsz architektonikus keretben jobboldalt Mária olvasópódium előtt ül, baloldalt Gábel arkangyal alakja jelenik meg, kezében hírnöki botot tart, sűrűn redőzött, antikizáló ruhát visel. Mária szintén antikizáló viseletben látható, hozzá egy galamb képében a Szentlélek repül. A reneszánsz boltívek felett egy meztelen gyermek tűnik fel, vállán a kereszttel, amely az emberré lett Krisztust szimbolizálja (5. kép).

▼ 5. kép. A Credo imádságosorát és az angyali üdvözletet ábrázoló csempe Sopronból

▲ 6. kép. A Credo Poncius Pilátust említő sora a keresztre feszítés ábrázolásával Hegyhátszentmártonból. Fotó: Udvardi Balázs Tamás

A kályhacsempének egyelőre nem ismert pontos párhuzama, bár az angyali üdvözlés már a 15. századtól kedvelt téma kályhákon.³⁷ A Credo-sorozat csempéjén azonban változott az ábrázolásforma a késő középkorhoz képest, új szereplő például a Szentlélek, valamint a mennyekből aláereszkedő gyermek Krisztus is, akik azonban festményeken már korábban is szerepeltek, mint például Wilhelm Ziegler 1522-es oltárképén (Hauterive kolostora, Svájc). A motívum egyik lehetséges előképe Albrecht Dürer 1503-as metszete, amelyen nem csupán Gábrriel arkangyal és Mária alakja hasonló, de a kép teljes kompozíciója megegyezik a kályhán látható reliefével.³⁸

Egyelőre csupán Hegyhátszentmártonban került elő pár töredék, amely a keresztre feszítés jelenetével a Hiszekegy következő sorát illusztrálja: „[Geliten] vnter Po[nciopi]la[to] gecre[vziget]” – „...szenvedett Poncius Pilátus alatt; megfeszítették...” (6. kép). A német nyelvterületről ismert párhuzamok alapján a Megfeszített jobbján Ábrahám áldozatának szemelvénye látható, míg balján az érc kígyó Ótestamentumból vett története. Bár a hegyhátszentmártoni töredékeken csupán Krisztus kezének és a keresztfának egy részlete

▲ 7. kép. A magyarországi csempe párhuzama Drezdából (forrás: RICHTER 2015, 8. o.)

vehető ki, feltehetően azon is ugyanez az ábrázolás szerepelhetett. A típusnak Németországból Braunschweighból,³⁹ a Drezdai Iparművészeti Múzeumból (7. kép), a Meißeni Városi Múzeumból,⁴⁰ valamint Marburgból⁴¹ ismert párhuzama, de megjelenik osztrák területen is.⁴²

A magyarországi leletanyagokban a Hiszekegy-sorozat egyelőre utolsó, ismert csempéjén Krisztus sírba helyezésének és siratásának jelenetét láthatjuk. A kompozíció közepén az élettelen Jézus fekszik, körülötte több alak sorakozik, az egyik egy glóbuszt nyújt Krisztus felé. Bár ez a típus egyelőre nem rendelkezik pontos párhuzammal, a csempe készítése technikai jellemzői, valamint a téma a reformáció kályhacsempéire utal. Az ábrázolást feltehetően a Hiszekegy „[Gestorben vnd begraben]” – „...meghalt és eltemették” sora egészíthette ki (8. kép).

A Tízparancsolat-sorozat téglalap alakú kályhacsempéken

A Tízparancsolatot ábrázoló kályhacsempék egyelőre csak Sopronból ismertek, így meglehetősen unikálisnak tekinthetők a Magyar Királyság területén. Sajnos azonban Sopronban is csak töredékekben kerültek elő, így a parancsolatokhoz társított bibliai illusztrációkra csak az ismert párhuzamok fényében lehet következtetni.

Rögtön az első az előkerült csempék sorában a legelső parancsolat, amelyet a bálványimádásról szóló ószövetségi jelenettel ábrázoltak. A soproni töredéken az aranyborjú szobra látható, amelyhez a zsidók a pusztában imádkoztak, miközben Mózes megkapta az Úrtól a kőtáblákat (vö. 5Móz 9,12; 9. kép). A bibliai történet ábrázolása a korabeli metszeten is hasonlóan jelenik meg, mint Adriaen Collaert 1587-es első parancsolat illusztrációján is.⁴³

▲ 9. kép. A Tízparancsolat első csempeje Sopronból

A Tízparancsolatot felvonultató csempesorozatok német nyelvterületen is kevésbé elterjedtek vagy legalábbis kevésbé publikáltak. Az első parancsolat hasonló ábrázolása a Lipcse környéki Bielefeldből (Németország) ismert, azonban itt eltérő kereteléssel szerepel.⁴⁴ Az ábrázolás felett németül olvasható maga a parancsolat is: „Das ers[t Gebot D] v solt kein [a]nder Göter haben” – „Az első parancs: Ne legyenek más isteneid!” Az első parancsolat mellett kerültek elő töredékek a negyedik, valamint a nyolcadik parancsolatról is, ezek azonban nagyon töredékesek, csupán a feliratos részük maradt meg. A szülők tiszteletéről szóló negyedik parancsolat a csempén így szól: „Das 4. Gebot Dv solt dein Vater und Mvter eren” – „A 4. parancs: Atyádat és anyádat tiszteld!” (10. kép) A nyolcadik parancsolat

a hamis tanúságtételt említi, amelyet a csempén így fogalmaztak meg: „[Das 8. Gebot D]v solt nicht [falsch gezeu]gnis reden [wider deinen] Nehesten” – „A 8. parancs: Ne tégy hamis tanúbizonyosságot a felebarátaid ellen!” (11. kép) A parancsolatok szövegezése megegyezik a Luther által szerkesztett imádságoskönyvek és katekizmusok szövegeivel, így feltehetően arra vezethetők vissza.⁴⁵ Mivel az illusztrációkból nem kerültek elő töredékek, így azokat nem lehet teljes bizonyossággal rekonstruálni.

Újszövetségi jelenetek téglalap alakú kályhacsempéken

Sopronban egyelőre egyetlen típusal képviseltetik magukat azok a kályhacsempék, amelyeken az Újtestamentumból vett jelenetek láthatók. Ezen

▼ 10. kép. A negyedik parancsolat ábrázolása Sopronból

▼ 11. kép. A nyolcadik parancsolat ábrázolása Sopronból

a csempén két idősebb, szakállas figura látható reneszánsz viseletben. Az egyik alak a másik szeme felé mutat, háta mögött egy rúd látható (12. kép). A csempén lévő ábrázolást elsőként a schmalkaldeni háború főuraival próbáltam azonosítani, azonban erre sem felirat, sem címerábrázolás nem utalt. A csempén megjelenő aktus az attribútumokkal Máté evangéliumából a szálkáról és a gerendáról szóló példabeszédet idézheti fel (Mt 7,3–5). A történet ritkán jelenik meg a középkori képzőművészetben, de egy 1511-es bázeli Bibliában is hasonlóan tűnik fel.⁴⁶ Az ábrázolás lehetséges előképe egy Erhard Schön 1530-as metszetén megbúvó alakpár lehetett, amely éppen a képvitához kapcsolódó ellentmondásokra akar rávilágítani.⁴⁷

Ószövetségi jelenetek négyzetes kályhacsempéken

A reformációhoz köthető kályhacsempék egyelőre legnépesebb csoportjába azok az ótestamentumi jelenetekkel díszített, négyzet alakú darabok sorolhatók, amelyek a kályha alsó részét alkották. Jellemzőjük, hogy nem szerepel rajtuk német nyelvű

felirat, a történeteket viszont szintén reneszánsz környezetbe ágyazva szemléltették. Sok esetben már a történetek azonosítása sem egyszerű feladat. Ezt jól szemlélteti az a csempe, amelyen az ábrázolás hangsúlyos eleme a szőlő. Ez a kifejezés összesen 182 alkalommal fordul elő a Bibliában, de a korabeli metszetek segítségével az első előfordulásához lehetett kötni: amikor Nőé szőlőt ültet, majd az abból készített bortól megrészegedve levetkőzik. Egyik fia így talál rá, de ahelyett, hogy betakarná apját, szól a testvéreinek, megszegyenítve őt (1Móz 9,20–22; 13. kép). A történet hasonlóan jelenik meg egy 1569-es wittenbergi Bibliában is.⁴⁸

Hegyhátszentmártonból ismert az egyik legkorábbi szemelvény ábrázolása, amelyen a paradicsomból való kiűzetést láthatjuk (1Móz 3,24). A mezítelen Ádámot és Évát egy szárnyas angyal karddal a kezében űzi el éppen (14. kép). Az ábrázolás Heinrich Aldegrever 1540-es metszetén is hasonló stílusban jelenik meg.⁴⁹

A sorban a következő jelenet Kain és Ábel áldozatát mutatja be (1Móz 4,3–4). Az ábrázolás hasonló formában ismert egy 1544-es metszeten is.⁵⁰ Ábrahám és Izsák áldozata is feltűnik egy vöröskői csempén: a karddal éppen lesújtani készülő Ábrahámot egy angyal akadályozza meg tettében (1Móz 22,2; 15. kép). A jelenetet hasonlóan ábrázolta Sebald Beham nürnbergi metszetkészítő is.⁵¹

A Jákób álmáról szóló bibliai szemelvényt hegyhátszentmártoni és soproni töredékeken is megtalálhatjuk. A történet szerint Jákób álmot lát, amelyben egy lajtorján Isten angyalai járkálnak fel és alá az ég és a föld között (1Móz 28,12; 16. kép). A típus érdekessége, hogy rendelkezik egy Selmecebánya környéki (Szitnya vára) párhuzammal is, amely azonban sokkal igénytelenebb kivitelű, mint a nyugat-magyarországi példák,⁵² így itt feltehetően már nem ugyanazzal a protestáns szemléletű műhelykörrel számolhatunk.

Mózes több ábrázoláson is szerepel, amelyek közül az egyik az érc kígyó története: a pusztában vándorló zsidókat kígyók marták meg, mire Isten arra kérte Mózeset, hogy készítsen egy rézkígyót, s aki arra rátekint, meggyógyul (4Móz 21,9; 17. kép). Ez

▲ 12. kép. A szálkáról és a gerendáról szőlő példabeszéd ábrázolása Sopronból

▲ 13. kép. Nőé és a szőlőültetvény ábrázolása Sopronból

▼ 14. kép. A paradicsomból való kiűzetés jelenete egy hegyhátszentmártoni kályhacsempén

az ótestamentumi jelenet Krisztus kereszthalálát is előrevetíti. Ezzel a jelenettel is találkozunk korabeli metszeteken is, mint például Virgil Solis 1552-es alkotásán.⁵³

A négyzetes alakú kályhacsempékhez sarokelemekre utaló töredékek is előkerültek. Eddig ismert legteljesebb darabjuk Sopronban látott napvilágot, egy stilizált boltív felett reneszánsz viseletben jogart tartó férfit láthatunk rajta (18. kép). A félcsempén feltüntetett alak egy uralkodó, akit talán Dávid ószövetségi királlyal lehet azonosítani. Alakja illeszkedik az ószövetségi jelenetek sorába, ráadásul kályhacsempéken gyakran szerepel kísérő- vagy mellékalakként is.⁵⁴

Párta- és párkányelemek

Külön csoportba kívánkoznak az ideköthető párta-, valamint párkányelemek. Egyelőre egyetlen koronázó párkányt sikerült a reformáció kályháihoz sorolni, amelyen egy zsúfolt kompozíciójú, nehezen kivehető jelenet látható. Az ábrázolást a párhuzamok alapján⁵⁵ Hágár és Izmael elűzésével lehet azonosítani. Hágár Ábrahám feleségének, Sárának a szolgálója volt, akitől Ábrahámnak Sára kérésére fia született, Izmael. Amikor azonban Sára is megfogant Izsákkal, az asszonyt Sára féltékenységből fiával együtt elküldette Ábrahám udvarából. A jelenetet egy akantuszlevélsorral zárták le (19. kép).

▲ 15. kép. Ábrahám és Izsák fel nem áldozásának jelenete egy vörösiskői kályhacsempén

▲ 16. kép. Jákób álmának jelenete egy hegyhátszentmártoni kályhacsempén

▲ 17. kép. Az ércbíró története egy hegyhátszentmártoni kályhacsempén

▲ 18. kép. Feltehetően Dávid ószövetségi királyt ábrázoló sarokcsempe Sopronból

A koronázópárkány felett helyezkedhetett el az a virágos vázával és meztelen puttóalakokkal díszített pártasor, amelynek töredékei Vöröskő várából ismertek (20. kép). A hasonló készítéstechnikai jellemzőkkel rendelkező pártacsempét a reneszánsz mintakincs alapján is ehhez a csoporthoz lehet

kötni. A pártacsempé párhuzamai – hasonlóan a fentebbi darabokhoz – német nyelvterületről ismertek. Egyik legdíszeesebb, vegyes mázas változata Nürnbergben (Németország) került elő.⁵⁶ A Magyar Királyság területén az egri⁵⁷ és a csábrági várból ismertek hasonló töredékek,⁵⁸ ezek azonban már egy másfajta kályhacsempecsoporthoz és egy másik műhelykörhöz tartoznak.

A grafeneggi protestáns kályha

A soproni, vöröskői és hegyhátszentmártoni kályhacsempék legközelebbi és legpontosabb analógiája az egykor Grafenegg várában (Ausztria) felállított, úgynevezett „ideális” protestáns kályha. A fűtőberendezés eredetileg Weißenkirchen in der Wachau (Ausztria) városházában állt, ahonnan ismeretlen időpontban a grafeneggi kastélyba került. Sajnálatos módon a második világháborúban bombatalálat érte, így elpusztult, de néhány archív felvétel, valamint egy részletes leírás segítségével valamelyest még ma is kutatható (21–22. kép). A leírás szerint a kályha egy négyzetes alsó és egy poligonális

▼ 19. kép. Hágár és Izmael elűzését ábrázoló koronázópárkány Vöröskő várából

▼ 20. kép. Puttóalakokkal díszített pártacsempé Vöröskő várából

▲ 21. kép. Archivó foto a weissenkircheni protestáns kályháról Grafenegg kastélyában (forrás: STRAUSS 1966. 90. o.)

▲ 22. kép. Archivó részletfotó az alsó kályhatestről (forrás: uo. 90. o.)

felső testből állt, amelyeket zöld mázas csempék alkottak. Tetejét szabadon álló, szabálytalanul kivágott, virágos vázákcal és puttóábrázolásokkal díszített csempék zárták le.⁵⁹ Az alsó kályhatestet bibliai jelenetekkel díszített négyzetes csempék, míg a felsőt a Credo és a Miatyánk ábrázolásai, valamint a Tízparancsolat kályhacsempéi alkották. Ezenkívül protestáns fejedelmek is megjelentek a kályhán, mint Szász Frigyes és felesége. Az építményt Hágárt és Izmaelt ábrázoló koronázó párkány zárta le.⁶⁰

Sajnálatos módon a csempék készítőtechnikai jellemzői sem a leírás, sem pedig a fotók alapján nem kutathatók. Mindösszesen két darab kályhacsempét őriz a kremsi múzeum, amelyet az egykori kályha darabjaként tartanak számon⁶¹ (23. kép). Az egyiket Éva teremtése és a Credo első sora tűnik fel, amelyet már Sopronból is jól ismerünk. A két csempét összehasonlítva nemcsak az figyelhető meg elsőként, hogy a jelenetek keretelése teljesen eltér egymástól (Sopronban egy féloszlop és egy pilaszter látható, míg az osztrák példán csak egy pilaszter van), de a soproni csempén az alakok is kisebbek, kevésbé részletgazdagok. Ez alapján biztosan kijelenthető, hogy a weissenkircheni/grafeneggi

és a nyugat-magyarországi csempék nem egy műhelyben készülhettek. Földrajzi elterjedésüket tekintve – egyelőre legalábbis – úgy tűnik, hogy a 16. század közepén, második felében valahol a Magyar Királyság nyugati részén létezhetett egy, a reformáció kályháit készítő műhely vagy műhelykör.

Szándékos konfesszió kályhákon?

A reformáció kályhaművészetének kutatói általában arra a kérdésre próbálnak válaszolni, hogy beszélhetünk-e a konfesszióknak kályhákon és kályhacsempéken való szándékos kifejezéséről, vagy csupán az aktuális divat követéséről volt-e szó. E kérdésre nem létezik univerzális válasz. Mirko Gutjahr Luther Márton wittenbergi házának régészeti anyagát vizsgálta meg, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy vajon akkor is biztosak lehetnének-e abban, hogy a tulajdonos protestáns volt, ha éppenséggel nem tudnánk, hogy maga a reformátor élt azon a telken.⁶² A válasz itt sem volt egyértelmű. Bár voltak különleges, a protestantizmushoz kapcsolódó tárgyak, mint például egy, a törvény és kegyelem ábrázolásával díszített kerámia falikút,⁶³ ugyanakkor pont a

kályhacsempe-leletanyag igencsak kevertnek bizonyult. Jelentős hányadukon szent alakok sorakoztak, valamint nem csupán a reformációt támogató, hanem az azt ellenző katolikus főurak, érsekek ábrázolásai, címerei is szerepeltek Luther Mártonék kályháin.⁶⁴

Sopron esetében szintén jó forrásadottsággal rendelkezünk a Szent György utca 14. számú telekről és lakóiról, így személyhez és személyes vallásosságához is tudjuk kötni a leleteket. A telek tulajdonosa a 16. század közepén, 1551 és 1571 között egy bizonyos Pfléger Orbán volt, utána pedig egészen 1574-ig az ő örökösei.⁶⁵ Pfléger Orbánról, aki belső tanácsos, később pedig Sopron város polgármestere volt, tudjuk, hogy a nevelt fia egy bizonyos Wirt Mihály, Sopron későbbi jegyzője volt.⁶⁶ Róla fennmaradt, hogy „zu Wittenberg studiert [...] vnter Herrn Philippo Melanchtone”.⁶⁷ Tehát Wittenbergben tanult, és mestere nem más volt, mint Philipp Melanchthon. Így valószínűleg a soproni protestáns kályha nem csupán a korabeli divat vagy az egykorú művészetek leképeződése volt, hanem a személyes vallásosság szándékos reprezentálása is. ■

JEGYZETEK

- 1 Az egyik legkorábbi tanulmánykötet a témában: JÄGGI–STAECKER 2007.
- 2 GUTJAHR 2011; HOFFMANN 2011; KERSTING–LINDSTRÖM 2017; KRÜGER ET AL. 2008.
- 3 LABUDA 2005, 178. o.; RAKONCZAY 2019, 92. o.
- 4 A terület kályhásságával jómagam a doktori disszertációmban foglalkozom, a 16–18. századi időszakot felőlelve. A témában eddig megjelent publikációk: RAKONCZAY 2022; 2023a; 2023b.
- 5 HARASIMOWICZ 2017, 21. o.
- 6 LVM 6: 215–241. o. Lásd BELTING 2009, 234. o.
- 7 „Mißbrauch vnd falsche zuuersicht an Bilden / habe ich alle zeit verdampft vnd gestrafft.” (LUTHER 1604, 282. o. Web: https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/luther_betbuechlein_1604/?hl=Bildenst%C3%BCrmerp=282. Megtekintés: 2023. június 27.)
- 8 MEZEI 2019, 43. o.; WEIGEL 2018, IX. o.
- 9 HALLENKAMP–LUMPE 2007, 323. o.
- 10 Bár ezzel nem minden kutató ért egyet. Egyesek szerint fontos különbséget tenni „az igazi protestáns” kályhacsempék és a reformáció kori kályhacsempék között. Előbbiek ugyanis a vallásosság tudatos kifejezőeszközének, utóbbiakat azonban csak a korszak divatos ábrázolásainak tartják (lásd: HALLENKAMP–LUMPE 2007, 330–331. o.) Jelen tanulmányban azonban a reformáció eszméit közvetlenül és közvetetten tükröző, tehát az igazolhatóan protestáns és a „csak” reformáció kori kályhacsempéket is sorra vesszük.
- 11 FRANZ 1969, 83. o.
- 12 HARASIMOWICZ 2017, 51. o.
- 13 HALLENKAMP–LUMPE 2007, 327. o.
- 14 OUDE-DE WOLF – VRIELINK 2013, 299–300. o.
- 15 HOFFMANN 2011, 206. o.
- 16 BROZATUS 2015, 629. sz.; OHM 2018, 110. o., 7. ábra.
- 17 HALLENKAMP–LUMPE 2007, 323. o.
- 18 ROSMANITZ 2022b, 2–3. o.
- 19 ROSMANITZ 2022a, 3. o.
- 20 HOFFMANN 2011, 206. o., 6. ábra.
- 21 RING 2013, 173–174. o., 11. ábra.
- 22 HÄNSEL 2018, 37–38. o., 4. ábra.
- 23 A schmalkaldeni háború történetéről lásd: GUTTMAN 2022, 11–39. o.
- 24 RING 2013, 172. o.
- 25 PAVLÍK–VITANOVSKÝ 2004, 113–114. o.; RING 2014, 544. o., 4.3. ábra.
- 26 GUTJAHR 2011, 45–46. o., 3. ábra.
- 27 ROSMANITZ 2014, 190. o.
- 28 RING 2014, 545. o.
- 29 BLÜMEL 1965, 55. o.
- 30 A leletegyüttesek feldolgozottsága nem egyforma. Sopron és Vöröskői esetében a kályhacsempék felmérése és dokumentálása megtörtént, a hegyhátszentmártoni leleteket ugyanakkor csak nemrégiben kezdtem el vizsgálni. Így a tanulmány elsődlegesen a soproni és vöröskői csempékkel foglalkozik, a hegyhátszentmártoni kályhacsempéket csupán a típusok bemutatása kapcsán említem, ugyanis ott több ábrázolás is

- előkerült, amelynek Sopronban és Vöröskőn nincs analógiája.
- 31 A hegyhátszentmártoni csempék feldolgozásával ez a szám még bizonyára nőni fog.
- 32 OUDE-DE WOLF – VRIELINK 2013, 299. o.
- 33 GRASSI Museum für Angewandte Kunst Leipzig. ltsz. 1909.290. <https://nat.museum-digital.de/object/210380>. (Megtekintés: 2023. június 27.)
- 34 STRAUSS 1966, 98. o., 41/2. ábra.
- 35 ETH-Bibliothek Zürich, Graphische Sammlung, ltsz. D 463. https://doi.org/10.16903/ethz-grs-D_000463. (Megtekintés: 2023. június 27.)
- ETH-Bibliothek Zürich, Graphische Sammlung, ltsz. D 7895.1. https://doi.org/10.16903/ethz-grs-D_007895_1. (Megtekintés: 2023. június 27.)
- 36 LUTHER 1604, 286. o. Web: https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/luther_betuebchelein_1604/?hl=empfangen&p=71. (Megtekintés: 2023. június 27.)
- 37 ROTH KAUFMANN – BUSCHOR – GUTSCHER 1994, 65. o.
- 38 ETH-Bibliothek Zürich, Graphische Sammlung, ltsz. D 11641. https://doi.org/10.16903/ethz-grs-D_011641. (Megtekintés: 2023. június 27.)
- 39 HALLENKAMP-LUMPE 2007, 338. o., 5. ábra.
- 40 RICHTER 2015, 56. o., 7. ábra.
- 41 STRAUSS 1966, 97. o., 40/1 ábra.
- 42 Uo., 40/2–3. ábra.
- 43 Adrian Collaert metszete Martin de Vos alapján, 1587. Őrzési hely: Herzog Anton Ulrich Museum, Braunschweig, ltsz. ACollaert AB 3.251. <http://www.virtuelles-kupferstichkabinett.de/de/detail-view>. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- 44 LAMMERS 2014, 160. o., 72.2. ábra.
- 45 LUTHER 1538, fol. 7., 34., 72.
- 46 PARIISIENSIS, Guillelmus 1511. *Postilla super Epistolas et Evangelia*. Basel, Őrzési hely: Hamburger Kunsthalle, ltsz. 33449. Web: <https://online-sammlung.hamburger-kunsthalle.de/en/objekt/33449/der-splitter-und-der-balken-im-auge?term=Adam%20Petri&start=60&context=default&position=71>. (Megtekintés: 2024. január 4.)
- 47 MEZEI 2017, 30. o.
- 48 *Biblia, das ist, die ganzte Heilige Schrift*. Hans Lufft, Wittenberg, 1569.
- 49 ETH-Bibliothek Zürich, Graphische Sammlung, ltsz. D 7895.5. https://doi.org/10.16903/ethz-grs-D_007895_5. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- 50 ETH-Bibliothek Zürich, Graphische Sammlung, ltsz. D 11858. https://doi.org/10.16903/ethz-grs-D_011858. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- 51 Hans Sebald Beham, 16. sz. első fele. Őrzési hely: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 42. <https://www.mfab.hu/artworks/24054/>. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- 52 LABUDA 2005, 182. o., 19. ábra.
- 53 THIER 2021, 180. o., 3. ábra.
- 54 ROSMANTZ 2020, 5. o.
- 55 STRAUSS 1966, 91. o.
- 56 Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, ltsz. A519. <https://objekt-katalog.gnm.de/wisski/navigate/368/view>. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- 57 A Dobó István Vármúzeum kiállításán látható töredékek. Az információt és a fotókat hálásan köszönöm Zay Rosolyának.
- 58 RAKONCZAY 2019, 92. o.
- 59 STRAUSS 1966, 90. o.
- 60 Uo. 91. o.
- 61 Az információt és a fényképeket hálásan köszönöm Thomas Kühltreibernek.
- 62 GUTJAHR 2011, 43. o.
- 63 Uo. 47. o., 4. ábra.
- 64 Uo. 45–46. o.
- 65 DÁVID–GODA–THIRING 2008, 180. o.
- 66 KOVÁCS 1996, 116. o.; SZAKÁCS 1997, 11. o. 200. sz.
- 67 KOVÁCS 1996, 115. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BELTING, Hans 2009. *A hiteles kép. Képviták mint hitviták*. Verlag C. H. Beck – Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Biblia, das ist, die ganzte Heilige Schrift*. Hans Lufft, Wittenberg, 1569.
- BLÜMEL, Fritz 1965. *Deutsche Öfen. Der deutsche Kunstofen von 1480 bis 1910*. Süddeutscher Verlag, München.
- BROZATUS, Klaus-Peter 2015. *Reformatio in Nummis. Annotierter Bestandskatalog der reformationsgeschichtlichen Münz- und Medaillensammlung der Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt*. Osnabrück. Numismatischer Verlag Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Osnabrück.
- DÁVID Ferenc – GODA Károly – THIRING Gusztáv 2008. *Sopron belvárosának háza és háztulajdonosai 1488–1939*. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron.
- OUDE-DE WOLF, Ria de – VRIELINK, Herman 2013. Ofenkacheln in den Niederlanden. Neue Untersuchungen. In: Harald Siebenmorgen (szerk.): *Blick nach Westen. Keramik in Baden und im Elsass*. Badisches Landesmuseum, Karlsruhe. 293–305. o.
- FRANK, Günter – WEIGEL, Maria Lucia (szerk.) 2018. *Reformation und Bildnis. Bildpropaganda im Zeitalter der Glaubensstreitigkeiten*. Schnell & Steiner Verlag, Regensburg. (Kunst und Konfession in der Frühen Neuzeit 3.)
- FRANZ, Rosmarie 1969. *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz.
- GUITMAN Barnabás 2022. *A császár háborúja Németországban*. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest.
- GUTJAHR, Mirko 2011. Wie protestantisch ist Luthers Müll? Die Konfessionalisierung und ihre Auswirkungen auf die materielle Alltagskultur des 16. Jahrhunderts. In: Matthias Untermann (szerk.): *Religiosität in Mittelalter und Neuzeit*. DGAMN, Paderborn. (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 23.) 43–50. o.
- HALLENKAMP-LUMPE, Julia 2007. Das Bekenntnis am Kachelofen? Überlegungen zu den sogenannten „Reformationskacheln“. In: Carola Jäggi – Jörn Staecker (szerk.): *Archäologie der Reformation. Studien zu Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur*. Verlag de Gruyter, Berlin – New York. 323–343. o.
- HÄNSEL, Sylvaine 2018. Reformatorenporträts auf Altären und Epitaphien. In: FRANK-WEIGEL 2018, 31–48. o.
- HARASIMOWICZ, Jan 2017. *Sichtbares Wort. Die Kunst als Medium der Konfessionalisierung und Intensivierung des Glaubens in der Frühen Neuzeit*. Schnell & Steiner Verlag, Regensburg. (Kunst und Konfession in der Frühen Neuzeit 1.)
- HOFFMANN, Claudia 2011. Lutherzeitliche Ofenkacheln aus dem Bestand des Kulturhistorischen Museums der Hansestadt Stralsund. In: Harald Meller – Stefan Rhein – Hans-Georg Stephan (szerk.): *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle*. 1. köt. *Luthers Lebenswelten*. Landesmuseums für Vorgeschichte Halle (Saale), Halle (Saale). 201–208. o.
- JÄGGI, Carola – STAECCKER, Jörn 2007. *Archäologie der Reformation. Studien zu Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur*. Verlag de Gruyter, Berlin – New York.
- KERSTING, Ulrike – LINDSTRÖM, Gunvor 2017. Kacheln als Bekenntnisträger. Ein Reformationsofen aus Zossen in Brandenburg. *Das Altertum*, 62. sz. 127–150. o.
- KOVÁCS József László 1996. Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569). *Soproni Szemle*, 50. évf. 2–3. sz. 115–125. o.

- KRÜGER, Klaus et al. 2008. *Fundsache Luther. Archäologien auf den Spuren des Reformators*. Verlag Theiss, Halle (Saale).
- LABUDA, Jozef 2055. Zaujímavé kachlice z Banskej Štiavnice a Sitna. In: Ján Chovanec (szerk.): *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. Arx Paris, Trebišov. 175–182. o.
- LAMMERS, Dieter 2014. *Das Fundmaterial der Ausgrabung Bielefeld – „Welle“. Studien zur Lebensrealität in einer mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kleinstadt*. Doktori értekezés (Eberhard Karls Universität Tübingen). Tübingen.
- LUTHER, Martin 1538. *Deusch Catechismus: auffß new Corrigirt vnd gebessert*. Rhau, Wittenberg.
- LUTHER, Martin 1604. *Betbüchlein sampt einem Passional. Auffß new wiederumb aufgelegt...* Jacobus Lucius, Helmstedt. 282. o. Web: https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/luther_betbuechlein_1604. (Megtekintés: 2023. június 12.)
- LUTHER Márton 2015. *Prédikáció Wittenberg népének Invocavit vasárnapjára*. In: uő: *Prédikációk*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Ford. Bellák Erzsébet et al. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 6.)
- MEZEI Emese 2017. A lutheránus ikonográfia kialakulása és emlékei a XVI. században. „A feszület, mely itt áll, nem az én istenem, hanem csupán egy jel”. *Keresztény Igazság*, Új folyam 116. sz. 29–34. o.
- MEZEI Emese 2019. Az első médiakampány képei. A politika művészeti leképezése Luther Márton korában. *Hitel*, 32. évf. 2. sz. 43–53. o.
- OHM, Matthias 2018. Die Porträtmédaille. In: FRANK-WEIGEL 2018, 99–112. o.
- PARISIENSIS, Guillelmus 1511. *Postilla super Epistolas et Evangelia*. Basel, Őrzési hely: Hamburger Kunsthalle, ltsz. 33449. Web: <https://online-sammlung.hamburger-kunsthalle.de/en/objekt/33449/der-splitter-und-der-balken-im-auge?term=Adam%20Petri&start=60&context=default&position=71>. (Megtekintés: 2024. január 4.)
- RAKONCZAY Rita 2019. *A csábrági vár kályhacsempéi*. Szakdolgozat (Eötvös Loránd Tudományegyetem). Budapest.
- RAKONCZAY, Rita 2022. „Historische Bauforschung” an Kachelöfen. Die Bearbeitung eines erhaltenen Ofens des 17. Jahrhunderts aus Sopron (Ödenburg), Ungarn. In: Gregor Döhner – Lutz Grunwald (szerk.): *Keramik in Berlin, Brandenburg und Europa – Produktion, Innovation, Handel und Sammlungsgeschichte*. 53. Internationales Keramik-Symposium 2020. Hendrik Bäfler Verlag, Berlin. 261–279. o.
- RAKONCZAY Rita 2023a. Kályhacsempék a Kisalföldön a 17. században. *Arrabona. Regionális Tudományos Évkönyv*, 61. sz. 189–248. o.
- RAKONCZAY Rita 2023b. Protestáló kályhák. A reformáció megjelenése kora újkori kályhacsempéinken. *Határtalan régészet*, VIII. évf. 2. sz. 48–51. o.
- Web: https://epa.oszk.hu/03200/03255/00026/pdf/EPA03255_hatartalan_regeszet_2023_2.pdf. (Letöltés: 2024. április 9.)
- RICHTER, Rainer G. 2015. Sächsische Ofenkacheln der Reformationszeit. *Keramos*, 58. évf. 227. sz. 49–76. o.
- RING, Edgar 2013. Confessionalization in the domestic sphere of the 16th century. *Archaeology and Reformation*. In: Natascha Mehler (szerk.): *Historical Archaeology in Central Europe*. SHA Journal Editor, Rockville. 167–183. o.
- RING, Edgar 2014. Helden- und Herrscherdarstellungen an Decken, Wänden und auf Ofenkacheln in Lüneburg. In: Alfred Falk – Ulrich Müller – Manfred Schneider (szerk.): *Lübeck und der Hanse Raum. Festschrift für Manfred Gläser*. Schmidt-Römhild Verlag, Lübeck. (Beiträge zu Archäologie und Kulturgeschichte.) 539–547. o.
- ROSMANITZ, Harald 2014. Luther und die Sieben Freien Künste. Die Wittenberger Ofenkeramik und ihre Bezüge zu Südwestdeutschland. In: Harald Meller (szerk.): *Mitteldeutschland im Zeitalter der Reformation*. Verein zur Förderung des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Halle (Saale). (Forschungsberichte des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 4.) 193–203. o.
- ROSMANITZ, Harald 2020. Der Apostel Andreas aus Maulbronn. *Furnologia. Das Online-Magazin zur historischen Ofenkeramik*. <https://furnologia.de/motive/apostelserie/>. (Megtekintés: 2024. január 3.)
- ROSMANITZ, Harald 2022a. Luther auf der Veste Heldburg. *Furnologia. Das Online-Magazin zur historischen Ofenkeramik*. <https://furnologia.de/motive/luther-von-der-veste-heldburg/>. (Megtekintés: 2023. június 14.)
- ROSMANITZ, Harald 2022b. Susanna beim Bade aus Laudenbach. *Furnologia. Das Online-Magazin zur historischen Ofenkeramik*. <https://furnologia.de/motive/motive-susanna-beim-bade-aus-laudenbach/>. (Megtekintés: 2023. június 14.)
- ROTH KAUFMANN, Eva – BUSCHOR, René – GUTSCHER, Daniel 1994. *Spät-mittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern. Herstellung und Motive*. Verlag Paul Haupt, Bern.
- STRAUSS, Konrad 1966. *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. Verlag J. H. Ed. Heitz, Strassburg.
- SZAKÁCS Anita 1997. *Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1560*. Hillebrand Nyomda Kft., Sopron.
- THIER, Bernd 2021. Mit der Ehernen Schlange spielen? Ein biblisches Motiv auf einem Brettstein aus Bein. In: Michael M. Rind – Aurelia Dickers (szerk.): *Archäologie in Westfalen-Lippe 2020*. 12. köt. Verlag Beier & Beran, Langenweißbach. 179–182. o.
- WEIGEL, Maria Lucia 2018. Einführung. In: FRANK-WEIGEL 2018, IX–XV. o.

Flóra-versek

→ JAHODA SÁNDOR

Életem

Neki (és most már tudom: Flórának hívnak...)

életem
szerelme
és még csak
a Nevét sem tudom
ha megtudnám térdre esnék
bár feledhetném
magamat
és felfedhetném
előtte
és *mindig*

a fellegekben

a fellegekben
járok
két lábbal
a földön
álmodom
arról
hogy Kedvesem
hol hál-
hat egész
éjszaka

Tiéd

Neked adom át
sok nyargalásom,
lóti-futásom –
meg egy *adomát*...

→ **Jahoda Sándor** (1976): költő, író, az Artisták cérnaszálon költői csoport tagja. Legutóbbi kötete *Segítség* (Hungarovox Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

Nem értem... Te érted?

Sírok
érted,
Flóra,
érted?!
Hát nem érted?!...
Hogyan is mondhatnám el,
szavakkal?

a lovag letérdel

ó Flóra
oly jó a
szemedbe
nézni

ó Flóra
oly jó ha
nevetni
látlak

ó Flóra
oly *jóra*
gondolok –
Veled

mindent mi
Vagy látnám –
csak amit
engedsz

▲ Sandro Botticelli: Vénusz születése, részletek, 1485 k. (172,5 × 278,5 cm, tempera vásznon, Le Gallerie degli Uffizi, Firenze, l.sz. 00158557)

virrasztok Érted

a szavak Óperenciás
tengerén is túl

láttam
és látom tiszta
fénylő félénk
kislányos derűdet –

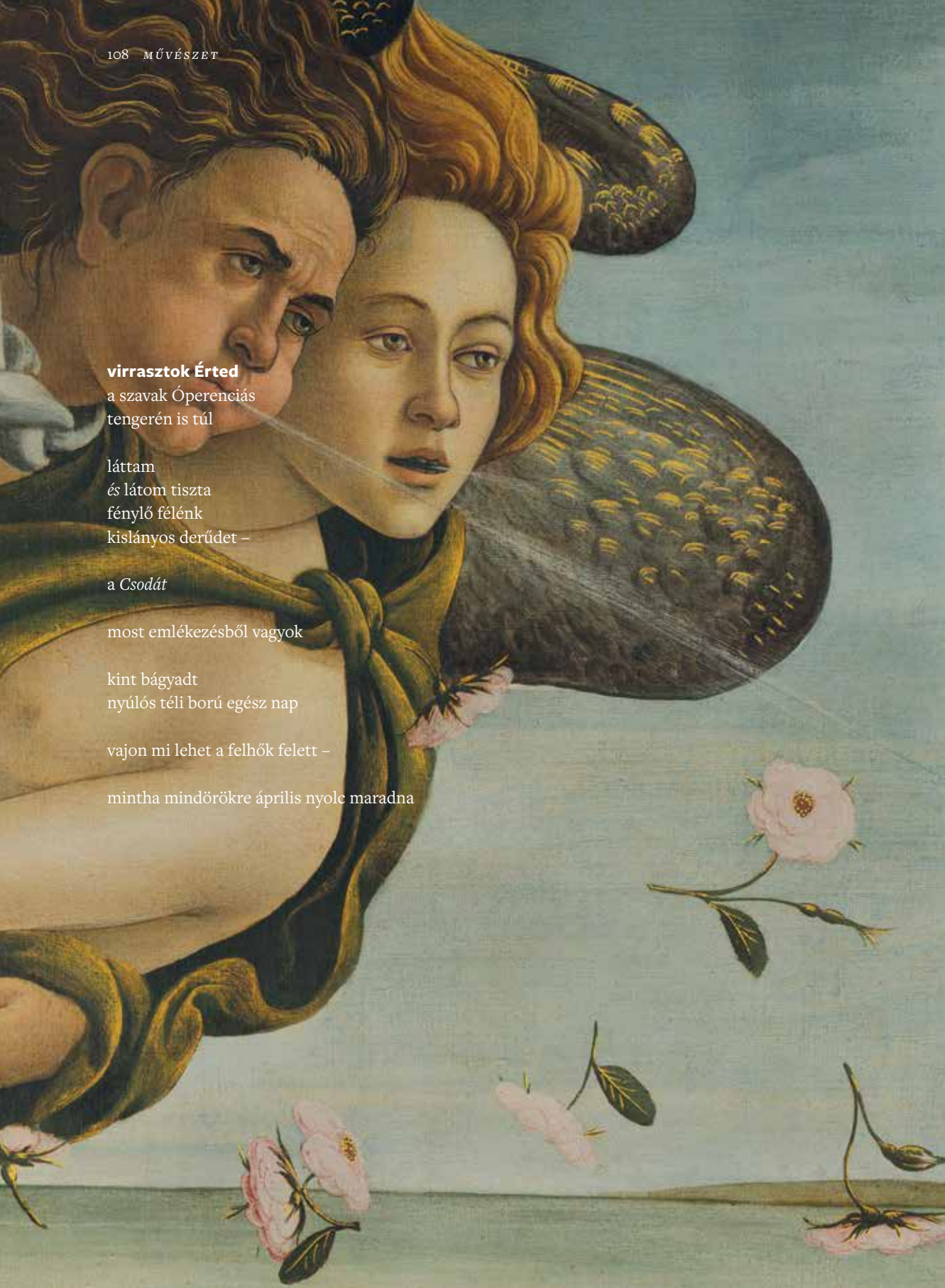
a Csodát

most emlékezésből vagyok

kint bágyadt
nyúlós téli ború egész nap

vajon mi lehet a felhők felett –

mintha mindörökre április nyolc maradna

Flow

Már a virágok
is azt suttojják nekem:
Flóra, Flóra, Fló...

A lelki és testi zsarnokság útja

→ HEGEDŰS ATTILA

RAKOVSZKY ZSUSZA 2022. *Az idők jelei*. Magvető Kiadó, Budapest.

Bezárult a kör, kezdődhet előlről.

Rakovszky Zsuzsa regényeinek megjelenési sorrendje ugyanis (*A hullócsillag éve* kivételével) történelmi időrendet is követ: *A kígyó árnyéka* a 16. században, a *VS* a 19. század második felében, a *Szilánkok* a 20. század első évtizedeiben játszódik, végül a *Célia* segítségével elértünk a mához.

És ha már megérkeztünk, menjünk vissza az elejére! A 2022-ben megjelent, *Az idők jelei* című regény a 16. századi Németföld egy városába, Münsterbe vezet el bennünket. A reformáció történetének egyik legkülönlegesebb jelensége az Új Jeruzsálem megalapítása volt. Ezt az időszakot dolgozza föl Rakovszky Zsuzsa legutóbbi regényében, mégpedig sajátos nézőpontból szemlélve az eseményeket.

Regényeit olvasva újra és újra felvetődik a kérdés, hogy létezik-e kifejezetten női irodalom. Az író maga tagadja ennek a kifejezésnek a létjogosultságát – legalábbis saját magával kapcsolatban. Egyszerűen írónak tartja magát, aki történetesen nő. Férfiként olvasva a könyveit azonban folyamatosan érzem azt a különleges, érdekes szempontot, hogy a szemléletük más, mint ahogy én látom a világot: ő nőként néz mindenre – amit olvasni kifejezetten izgalmas élmény számomra.

Ráadásul több regényében visszatérő sajátos írói fogása, hogy az eseményeket egyes szám első személyben, egy női szereplő bőrébe bújva írja le. Ez a szereplő gyakran egyben mellékszereplő is: egy

olyan lány, akit mindenki mellékesnek tart, nem nagyon veszik komolyan, és ő ebből a kívülálló, de az eseményeket közelről látó nézőpontból tudja elmesélni a történéseket. Ez jelen esetben Liza, a szerelemgyerek, akit gyermekkorában megerősszakoltak, és a sok hatására megnémult. Mint néma leány kerül cselédként egy münsteri kereskedő házába, aki valószínűleg az apja lehetett. (*A valószínűleg* kifejezés fontos: Rakovszky Zsuzsa több regényében megjelenik a tisztázatlan és kibeszéletlen apa–lánya viszony.)

Mivel Liza néma (és bölcsen eltitkolja, amikor beszédkészsége kezd visszatérni), előtte meg mernek nyílni, nem félnek tőle, hogy eljár a szája. Így szerez olyasmikről is tudomást, amikről csak kevesen. Ideális tehát az elbeszélő alany szerepére. A regényt keretező vallomásban a már idős asszony tekint vissza a negyven évvel korábban történetekre – igyekszik nem ítélni egyik oldal fölött sem, holott annak a korszaknak (az 1530-as évekbeli zavargásoknak) a tragédiáit ő maga is átélte. Különös, hideg kívülállással tekint vissza életének erre a korszakára, nem tud és nem is akar ítéletet mondani a múlt szereplői felett, egyrészt mert azok már elnyerték büntetésüket, másrészt mert az akkori élmények sem egyértelműek, szépség és iszonyat keveredik bennük, ráadásul annak idején ő maga is részese volt annak az érzelmi mozgásnak, a vakhit és a józan ész hullámvasútjának, amely a korszakot jellemezte.

Az elbeszélés másik síkja az ismeretlen vagy éppen névvel illetett történetmondók által írt versek, a korszak „históriás énekei”. Nem tudtam eldönteni,

→ *Hegedűs Attila* (1971): lelkész, soproni tanár.

hogy ezek a versek eredetiek-e vagy az íróő játékos nyelvi alkotóerejének termékei. (Mint megtudtam, a költők neve valós, de a verseket magukat Rakovszky Zsuzsa írta, aki igyekezett átvenni azoknak a jó szándékú, de botcsinálta fűzfapoétáknak a stílusát, akik nem ismerik ugyan a verscsinálás szabályait, de igyekeznek a maguk módján dokumentálni az eseményeket. Mindenesetre külön élvezet volt ezeket a szándékosan bicebóca verseket olvasni, és kemény pofon volt, amikor közvetlenül utánuk ugyanaz az esemény Liza naturalista leírásában kerül elénk.)

A történet kezdetén a város feszültségben él, az újhítek (Luther követői) összefeszülnek a katolikus egyházhoz hú városlakókkal. Később azonban változik a helyzet: megjelennek az újrakeresztelők, az anabaptisták, akik eszméikkel Hollandiából érkeznek, és lassan átveszik a lelki, majd a politikai irányítást. A regény fő vonala, hogy apránként az egész város az utópisztikus elképzeléseknek, a messianisztikus vakhit, a gyűlölet és az emberi kicsinyes gonoszság kevercsének az áldozatává válik.

A derék münsteri polgárok közel sem ártatlanok, emberi gyarlóságaikkal, feszültségeikkel nem tudnak mit kezdeni, egyre szélsőségesebb irányba sodródnak – de az igazi tragédia akkor történik, amikor messziről jött prédikátorok, magukat prófétának kikiáltott emberek veszik át a hatalmat a lelkek, később az egész város felett. (Kissé távoli asszociáció, de Daniel Höra *Betolakodók* című nyomasztó ifjúsági regénye jut erről eszembe: ott egy volt NDK-s, emberileg lepusztult faluba hoz új életet pár betelepülő, akik aztán nemzetiszocialista eszméikkel teszik tönkre a közösséget, amelynek a felemelését ígérték. Mindkét könyv intő példa: ha baj van a közösségünkkel, ne kívülről várjuk a megoldást!)

Hogyan juthattak el idáig? Egyrészt saját bizonytalanságuk miatt: nem volt erejük hangosan nemet mondani arra, amit a józan eszük, erkölcsiségük nem tudott helybenhagyni. A másik

nagy veszélyforrás a hit és a vakhit felcserélése: ahol a prófétának kikiáltott ember minden szavát Isten közvetlen kijelentésének kell érteni, ahol bűn a kétely, és a bűn zsoldja a halál, ott jobb, ha mindent elfogadunk. Így lesz a felszabadító evangéliumból zszarnokság. Sütő András szavaival élve „eső elől tóba menekültünk”. Ez a rendszer képtelen szembenézni azzal, hogy ő maga is az emberi gyarlóság áldozata, és úgy kell fenntartania saját tökéletessége látszatát, hogy Istenre mutogat. Jó példa erre, hogy amikor kiderül, hogy maga a próféta sem tartja magát azokhoz

a szabályokhoz, amelyeket számonkér másokon, és szeretőt tart, a megoldás nem a bűnbánat, hanem az az

„isteni kinyilatkoztatás”, amely ettől fogva megengedi a többneűséget.

A tragédia része, hogy a kiépülő zszarnokság nemcsak az elnyomottat, hanem a zszarnokot is rabságba ejti. Ő sem szabadulhat, számára sincs egerút: ha egyszer elindult egy úton, amelyen nem bírálhatja fölül önmagát, nem mondhatja, hogy „elrontottam”, akkor saját magát vezényli a pusztulásba. Igaz ez akkor is, amikor a próféta magát is becsapva hisz önnön kiválasztottságában (Matthyson), de akkor is, amikor cinikusan, csak a saját érdekeit szem előtt tartva (pénzt és nőket akar szerezni), tudatosan csapja be az embereket (Jan Bockelsen). A rendszer, amely nem képes felülvizsgálni önmagát, saját magát ítéli halálra: kénytelen végigmenni a pusztulásba vezető úton.

Nyomasztó ezt a folyamatot egy kívülálló szemével végignézni. Fontos elkerülni a direkt (politikai) aktualizálást, a jelenségek túl konkrét megfeleltetését korunk eseményeivel, de azt sem mondhatjuk, hogy ez bennünket nem érint, mi már túl vagyunk a gyűlölködés, a messianisztikus, szélsőséges gondolkodás vagy az önzőség fennkölt mázzal való leöntésének korán. Mindig más formában, de újra és újra találkozunk vele. És nagyon fontos józannak maradni, hogy ne kezdjük az egészet előlről. ■

„...a kiépülő zszarnokság nemcsak az elnyomottat, hanem a zszarnokot is rabságba ejti.”

Megmosdani volna jó

→ FERENCZFI JÁNOS

Megmosdani volna jó!
Míg sül a lágý, meleg cipó,
Ünneplóbe felöltözni,
Udvar, utcát felsöpörni,
Májusi napfényre derülni,
Komótosan mendegélni,
Zúgó harang tornyát nézni,
Isten mosolyában élni.

Megmosdani volna jó,
Munka porát letörölni,
Kint hagyni a sáros göncöt,
Lerúgni, mint nyirkos göröngyöt,
Illatos kádban ázni csendben,
Cabernet sauvignont kortyolni közben,
Lágý, feszes léptű kedves köröttem,
Örömmel csacsog, mert végre megjöttem.

Megmosdani volna jó,
Úrvacsorás, áhítati csendben,
Megkopott templomi kupával kezemben,
Számban falatka keserű kenyérrel,
Állni az Úr előtt remegő térddel,
Érezni azt, hogy kegyelem önt el,
Hagyni, hogy két szemem megteljen könnyel,
S komoly léptekkel, akár a Holdon,
Tudni és érezni, hogy terhem nem hordom.

Megmosdani volna jó,
Újra gyermeknek lenni...
...
Így mosdatnak majd meg,
Ha elmúlt a semmi,
Ha testem csak múló, málló anyag lesz,
A kegyelem Istennél
Tán rólam is hitet tesz.

▼ Johannes Vermeer: A kis utca, részlet, 1657–1658 k. (olajfestmény, 54,3 x 44 cm, Rijksmuseum, Amszterdam, [tsz. SK-A-2860])

→ **Ferenczfi János** (1967): költő. A Fúzió, a Muzsikus és a Közös Hang rádióknál vezetett irodalmi műsorokat. A *Hetedik* független irodalmi és kulturális folyóirat alapítója és munkatársa.